

Katarina Holm

Administration av elektroniska resurser i fem vetenskapliga bibliotek  
i det nationella elektroniska biblioteket, FinELib.

Avhandling pro gradu i informationsförvaltning

Handledare: Mariam Ginman

Institutionen för allmän samhällsforskning

Ekonomisk-Statsvetenskapliga fakulteten

Åbo Akademi

Åbo 2006

## Abstrakt

Det nationella elektroniska biblioteket, FinELib, är ett bibliotekskonsortium vars medlemmar består av bibliotek från samtliga bibliotekssektorer i Finland. FinELib förhandlar om licensieringsavtal för bl.a. tidskrifter, böcker och uppslagsverk i elektroniskt format å sina medlemsbiblioteks vägnar.

Syftet med denna avhandling pro gradu var att undersöka hur väl FinELib som bibliotekskonsortium tillgodoser de vetenskapliga medlemsbibliotekens individuella behov i administrationen av elektroniska resurser. Avhandlingens frågeställningar var: hur väl förmår FinELib uppfylla sina plikter gentemot de vetenskapliga biblioteken? På vilket sätt påverkas de vetenskapliga bibliotekens beståndsadministrationsarbete av medlemskapet i FinELib?

För att besvara frågeställningarna utfördes en empirisk undersökning med hjälp av en kvalitativ forskningsmetod. Den metod som tillämpades i praktiken var semistandardiserade temaintervjuer. Sammanlagt nio respondenter från tre universitetsbibliotek, två fakultetsbibliotek och två specialbibliotek intervjuades.

Analysen av intervjuerna indikerade att FinELibs styrka ligger i kontakten med medlemsbiblioteken, eftersom deltagarna i undersökningen berömde FinELibs personal för att vara engagerad, kunnig, villig att kommunicera och inriktad på problemlösning. Utgående från resultatet kunde man dra slutsatser om vilka huvudsakliga fördelar de undersökta biblioteken uppnår i samarbetet med FinELib. De undersökta biblioteken har fått större samlingar av elektroniska resurser, erhållit tillgång till FinELibs expertis inom licensavtalshantering och uppnått ökad kostnadseffektivitet p.g.a. förmånliga licenser och inbesparad arbetstid. Däremot synes tidtabellen för licensieringsförhandlingarna vara problematisk, eftersom flera undersökningspersoner uppgav att förhandlingsprocessen tar lång tid, biblioteken förväntas agera snabbt vid FinELibs materialförfrågningar och livscykeln för materialanskaffning är olämplig. Det något allmänna och blandade innehållet i de licensierade materialpaketen upplevdes som problematiskt av respondenterna i de fyra ämnesinriktade biblioteken. I undersökningen framkom det att vissa respondenter oroas av att stödet till den vetenskapliga sektorn kommer att minska i samband med att FinELibs verksamhetsområde utvidgas till att omfatta andra bibliotekssektorer. Därtill antydde resultatet att FinELib borde ge mera tekniskt stöd till medlemsbiblioteken.

Resultatet från undersökningen indikerade att beståndsadministrationen i de undersökta biblioteken har förändrats på flera plan sedan biblioteken blev medlemmar i FinELib-konsortiet. I samband med att biblioteken har fått avsevärt större elektroniska samlingar har det tillkommit nya arbetsuppgifter som har ersatt en del av de traditionella uppgifterna. Resultatet antydde att informationsanvändarnas betydelse är större i urvalet av elektroniska resurser än av tryckta resurser, eftersom användarna ofta har möjlighet att påverka urvalsbesluten gällande elektroniska materialpaket. En slutsats som kunde härledas ur resultatet var att personalen i de undersökta biblioteken i allt högre grad tillämpar makrourval i fråga om elektroniska resurser. Flera av de intervjuade uppgav att de har vant sig vid att materialpaketen ofta innehåller tidskrifter som inte alltid är relevanta för biblioteken. I flera bibliotek har innehållsevalueringen på tidskriftsnivå de facto allt mera överlåtits åt användarna.

# Innehåll

<b>1 INLEDNING.....</b>	<b>5</b>
1.1 BAKGRUND .....	5
1.2 AVHANDLINGENS SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR.....	6
1.3 DEFINITIONER OCH AVGRÄNSNINGAR.....	7
1.4 AVHANDLINGENS DISPOSITION.....	8
<b>2 PUBLIKATIONSBRANSCHENS INVERKAN PÅ BIBLIOTEKENS VERKSAMHET .....</b>	<b>9</b>
2.1 FÖRÄNDRINGAR I PUBLIKATIONSBRANSCHEN	
2.1.1 Publikationsbranschens utveckling .....	9
2.1.2 Kommersiella förlag och lärda sällskap .....	10
2.2 FÖRÄNDRINGAR I BIBLIOTEKEN	
2.2.1 Krisen i den vetenskapliga kommunikationen .....	13
2.2.2 Synen på bibliotek och bibliotekarier.....	15
<b>3 ADMINISTRATION AV ELEKTRONISKA RESURSER.....</b>	<b>18</b>
3.1 BESTÅNDSUTVECKLING	
3.1.1 Från beståndsutveckling till innehållsadministration .....	18
3.1.2 Beståndsutvecklingsprocessen .....	20
3.1.3 Beståndsutvecklingspolicy .....	25
3.2 LICENSIERING AV ELEKTRONISKA RESURSER	
3.2.1 Fördelar och nackdelar med elektroniska materialpaket .....	27
3.2.2 Materialpaket kontra titelurval .....	28
<b>4 LICENSIERING AV ELEKTRONISKA RESURSER GENOM BIBLIOTEKSKONSORTIER.....</b>	<b>32</b>
4.1 BIBLIOTEKSKONSORTIERNAS UPPKOMST	
4.1.1 Orsaker till konsortiebildning.....	32
4.1.2 Olika typer av bibliotekskonsortier .....	35
4.2 PRESENTATION AV DET NATIONELLA ELEKTRONISKA BIBLIOTEKET, FinELIB	
4.2.1 Bakgrund .....	36
4.2.2 FinELibs organisation och verksamhet .....	38
4.2.3 Licensiering av elektroniska resurser genom FinELib.....	41
4.2.4 Utvärdering av FinELib.....	43
<b>5 METOD OCH MATERIAL.....</b>	<b>45</b>
5.1 METOD	
5.1.1 Kvalitativ forskningsmetod .....	45
5.1.2 Semistandardiserad temaintervju .....	46
5.2 MATERIAL	
5.2.1 Respondenter .....	48

5.3 PROCEDUR	
5.3.1 Utformning av intervjuguiden .....	51
5.3.2 Pilotintervju .....	52
5.3.3 Materialinsamling.....	52
<b>6 RESULTAT .....</b>	<b>54</b>
6.1 GRUNDLÄGGANDE UPPGIFTER OM BIBLIOTEKEN	
6.1.1 Beståndsutvecklingsarbetets organisation vid de undersökta biblioteken .....	54
6.1.2 Beståndsutvecklingspolicy .....	56
6.2 FINELIB-MEDLEMSKAPETS INVERKAN PÅ BIBLIOTEKEN	
6.2.1 Inverkan på den interna verksamheten .....	57
6.2.2 Inverkan på beståndsutvecklingsarbetet .....	59
6.2.3 Inverkan på ämnesprofileringen .....	62
6.3 EVALUERING AV FINELIBS ORGANISATION OCH LEDNING	
6.3.1 Expertgrupperna, konsortiegruppen och ledningsgruppen.....	64
6.3.2 FinELibs personal.....	66
6.4 FINELIBS STÖD TILL MEDLEMSBIBLIOTEKEN	
6.4.1 Tekniskt stöd .....	68
6.4.2 Stöd till den vetenskapliga sektorn.....	69
6.5 FINELIBS TJÄNSTER TILL MEDLEMSBIBLIOTEKEN.....	72
6.5.1 Licensiering av elektroniska materialpaket .....	72
6.5.2 Kostnadsfördelning mellan medlemsbiblioteken .....	76
6.5.3 Användarenkäter, användningsstatistik och övriga tjänster .....	77
6.6 SAMMANFATTNING AV RESPONDENTERNAS ÅSIKTER OM FINELIB .....	80
6.7 RESPONDENTERNAS ALLMÄNNA ÅSIKTER OM ELEKTRONISKA RESURSER PÅ MIKRO- OCH MAKRONIVÅ	
6.7.1 Urval av elektroniska resurser .....	83
6.7.2 Fördelar och nackdelar med mikro- och makrourval .....	85
6.7.3 Krav på informationskompetens hos användare .....	89
6.8 FÖRLAGENS KOMMERSIALISERING OCH KVALITETEN PÅ RESURSERNA	
6.8.1 FinELibs påverkningsförmåga i förlagsbranschen.....	90
6.8.2 Kvaliteten på elektroniska materialpaket .....	92
<b>7 DISKUSSION .....</b>	<b>95</b>
7.1 TOLKNING AV RESULTATEN.....	95
7.1.1 Respondenternas syn på beståndsadministrationsfrågor .....	95
7.1.2 Respondenternas belåtenhet med FinELib .....	97
7.1.3 Skillnader mellan de undersökta biblioteken .....	99
7.2 AVSLUTANDE KOMMENTARER.....	101
<b>LITTERATUR.....</b>	<b>103</b>
<b>BILAGOR</b>	
Bilaga 1: Frågeformulär med grundläggande uppgifter	
Bilaga 2: Intervjuguide	
Bilaga 3: Instruktioner till respondenterna	

# 1 Inledning

## 1.1 Bakgrund

Denna avhandling pro gradu är en del av Tutkijan ja Oppijan tietoverkko vid Helsingfors universitetsbibliotek och utförs på uppdrag av det nationella elektroniska biblioteket, FinELib. FinELib, som är det nationella bibliotekskonsortiet i Finland, förhandlar om gemensamma licensavtal för elektroniska resurser å sina medlemsbiblioteks vägnar. Alla bibliotekssektorer finns respresenterade bland medlemmarna, dvs. universitetsbibliotek, yrkeshögskolebibliotek, allmänna bibliotek och bibliotek vid forskningsinstitut. Min förhoppning är att avhandlingen kommer att vara till nytta i den fortsatta utvecklingen av organisationen.

Samarbete mellan bibliotek i form av konsortier har blivit ett av de vanligaste tillvägagångssätten för bibliotek att förvärva elektroniska resurser. Eftersom prenumerationspriser på vetenskapliga tidskrifter har höjts i betydligt snabbare takt än bibliotekens budgeter under de senaste åren, har knappast något bibliotek råd att enbart på egen hand anskaffa elektroniska resurser (Budd, 2000, ss. 155-156). Bibliotekskonsortiet som samarbetsform ger en möjlighet för biblioteken att dela på anskaffningskostnaderna inom konsortiet (Hiremath, 2001, s. 81) och licensiera de elektroniska resurserna på gynnsammare villkor (Friend, 2002, s. 17). På detta sätt får bibliotekens kunder tillgång till ett avsevärt bredare utbud av elektroniska informationsresurser än vad de skulle få på egen hand (Giordano, 2002, s. 41). En annan bidragande orsak till konsortiebildning är att man inom bibliotekssektorn har velat skapa en motvikt till de kommersiella förlag som utövar monopolmakt över prenumerationspriserna på informationsmarknaden (Hormia-Poutanen, Manninen & Tuuliniemi, 2003, s. 7).

Oftast förhandlar bibliotekskonsortier med utgivare om att få licensiera elektroniska resurser i form av paket eller databaser. Problemet med denna prenumerationsmodell är att biblioteken oftast är tvungna att välja mellan att prenumerera på ett helt materialpaket av elektroniska tidskrifter och böcker, eller att helt avstå från paketet (Ball, 2004, s. 123). Det traditionella urvalet på titelnivå är sålunda inte lika tillämpligt på elektroniska

resurser som på tryckta. Bibliotekarierna har blivit tvungna att vänja sig vid tanken att de materialpaket som biblioteket prenumererar på delvis innehåller elektroniska resurser som är irrelevanta för bibliotekets kundkrets (Friend, 2003, s. 155). En annan nackdel med konsortieuppköp av materialpaket är att de koncentrerar sig på material från större kommersiella förlag. Biblioteken använder sålunda en stor del av sina anskaffningsbudgeter på att förvärva material från ett fåtal storförlag, vilket kan leda till en minskad möjlighet att anskaffa material från mindre utgivare (Rabow, 2001, s. 74). En annan svårighet inom konsortierna är att det anskaffade elektroniska materialet måste sammanfalla med de enskilda intressena i varje medlemsbibliotek (Hiremath, 2001, s. 85). Kompromisslösningar kan leda till att bibliotekarierna i de enskilda biblioteken känner att de inte har någon kontroll över de kollektiva inköpsbesluten (Thornton, 2000, ss. 850-851; Ianuzzi enligt Hiremath, 2001, s. 84) samtidigt som materialpaketens utformning inte är lämplig för alla bibliotek (Friend, 2002, s. 23).

## **1.2 Avhandlingens syfte och frågeställningar**

Den övergripande målsättningen med denna avhandling är att få en djupare förståelse av växelverkan mellan FinELib som central enhet och medlemsbiblioteken i FinELib-konsortiet i frågor som rör administration av elektroniska resurser. Syftet med arbetet är att undersöka hur väl FinELib tillgodoser de vetenskapliga bibliotekens individuella behov i administrationen av elektroniska resurser. Undersökningens frågeställningar är: Hur väl förmår FinELib uppfylla sina plikter gentemot de vetenskapliga biblioteken? På vilket sätt påverkas beståndsadministrationsarbetet i de enskilda vetenskapliga biblioteken av medlemskapet i FinELib? Anledningen till att undersökningen begränsas till vetenskapliga bibliotek är att de har varit särskilt aktiva i konsortiearbete och har ett behov av specialiserat forskningsmaterial för sina kunder (Hiremath, 2001, s. 86).

År 2003 publicerade Rådet för utvärdering av högskolorna (RUH) en utvärderingsrapport om FinELibs verksamhet (Varis & Saari, 2003). Det huvudsakliga syftet med utvärderingen var att analysera hur väl FinELibs tjänster tillgodoser konsortiemedlemmarnas nuvarande behov. Det som skiljer denna undersökning från RUH:s utvärdering är att syftet med denna avhandling är att få till stånd en mera djupgående analys genom att belysa de problem och möjligheter som elektroniska resurser och konsortiesamarbete ger upphov till hos de enskilda medlemsbiblioteken.

### 1.3 Definitioner och avgränsningar

I detta avsnitt ges några kortfattade definitioner och avgränsningar av termer som kommer att användas i avhandlingen. Vissa begrepp kommer att diskuteras mera ingående längre fram i texten.

#### *Beståndsutveckling och beståndsadministration*

Beståndsutveckling (collection development) innebär processen att möta människors informationsbehov på ett lämpligt och ekonomiskt sätt genom att använda informationsresurser från både egna och andra organisationers samlingar (Evans, 1995, s. 17). I den här avhandlingen behandlas beståndsutveckling som en underkategori till beståndsadministration (collection management), eftersom den senare även inkluderar aspekter såsom planering, budgetering och evaluering av en samling för en längre tidsperiod (Jenkins & Morley enligt Clayton & Gorman, 2001, s. 17). Det bör poängteras att tryckta resurser fortfarande har en framträdande roll i beståndsadministrationsarbetet, trots att denna avhandling främst koncentrerar sig på administration av elektroniska resurser.

#### *Elektroniska resurser*

Elektroniska resurser, eller elektroniskt material, är ett omfattande begrepp som bl.a. innefattar elektroniska tidskrifter, elektroniska fulltextdatabaser, e-böcker, online kataloger och index, webbplatser samt CD-rom (Dorner, 2000, s. 16). I den här avhandlingen används begreppet främst för att beskriva sådana elektroniska resurser som förvärfvas genom att man ingår s.k. licensieringsavtal med förlag, vilket i praktiken innebär licensierade tidskrifter, artikel- och referensdatabaser, böcker, ordböcker och uppslagsverk i elektronisk form (FinELib/ Aineistot, 2004).

#### *Licensiering av materialpaket*

Att licensiera en elektronisk resurs innebär att ett bibliotek eller ett konsortium köper en tidsbegränsad licens på en elektronisk resurs, som ger rättigheter till resursens innehåll (Ball, 2004, s. 121). Ofta licensieras en stor mängd av ett förlags elektroniska resurser på samma gång. På engelska har detta kommit att kallas 'Big Deals' (Kyrillidou & Young, 2004, s. 14). I likhet med Rabow (2001) översätts begreppet till "materialpaket" eller

”paket” i denna avhandling. Ett annat alternativ är att licensiera databaser, genom vilka flera olika förlags tidskrifter tillgängliggörs (Chambers & So, 2004, ss. 183).

## **1.4 Avhandlingens disposition**

Denna avhandling består av en litteraturöversikt och en empirisk undersökning. Litteraturöversikten är indelad i tre teorikapitel. Kapitel 2 ger en bakgrund till den moderna beståndsadministrationen genom att det redogörs för förändringar i publikationsbranschen och vilka direkta konsekvenser dessa har haft på biblioteken. I kapitel 3 presenteras centrala frågor inom beståndsutvecklingen och licensieringen av elektroniska resurser. Kapitel 4, som behandlar licensiering av elektroniskt material genom bibliotekskonsortier, ger en allmän översikt av konsortiebildning och olika konsortietyper samt presenterar det nationella elektroniska biblioteket, FinELib. Den empiriska delen av avhandlingen inleds med ett metodkapitel (kapitel 5), där tillvägagångssättet för den empiriska undersökningen presenteras. I kapitel 6 redovisas resultatet av den empiriska undersökningen, varefter resultaten tolkas och diskuteras i kapitel 7.

## **2 Publikationsbranschens inverkan på bibliotekens verksamhet**

### **2.1 Förändringar i publikationsbranschen**

#### **2.1.1 Publikationsbranschens utveckling**

Det publiceras allt mera information som distribueras till konsumenterna. Den ökade publiceringen av vetenskapliga tidskrifter är förknippad med den vetenskapliga forskningens utveckling. Redan på 1600-talet bildade forskare med liknande intressen vetenskapliga sällskap, där formella publikationer blev en central del av den vetenskapliga kommunikationen (Rabow, 2001, s. 2). Sedan dess har forskningsrapporteringen ökat i omfång. Antalet forskare i världen har givetvis blivit fler, men forskarnas publiceringsaktivitet har också ökat. Mellan år 1975 och 1995 mer än fördubblades antalet publicerade vetenskapliga artiklar i amerikanska tidskrifter (Tenopir & King, 2000, ss. 9, 18, 144). De vetenskapliga tidskrifterna tenderar också att expandera genom att förlagen lägger till fler sidor i varje tidskriftsnummer, ökar antalet nummer i en volym eller spjälkar upp tidskrifterna på flera olika titlar (Budd, 2000, s. 160).

Under de senaste decennierna har det i de västerländska länderna skett en attitydförändring gentemot information. Allt fler organisationer och människor har börjat behandla information som en handelsvara eller som en ekonomisk produkt. Fram till 1950-talet var de flesta förlag familjeägda eller privata firmor (Evans, 1995, ss. 3, 161), medan vetenskapliga tidskrifter i huvudsak publicerades av lärda sällskap, universitetsförlag och andra icke-kommersiella förlag. När man i efterkrigstidens Europa började satsa mer på forskning och utveckling växte nya discipliner fram, vilket gav upphov till ett ökat behov av publiceringsmöjligheter och specialtidskrifter. Under 1950-talet överväldigades de lärda sällskapen av en enorm forskningsexpansion inom medicin, naturvetenskap och teknik (Rabow, 2001, ss. 2-3). I samband med utbildningsmarknadens tillväxt, fann många förlag det omöjligt att få ihop det kapital som krävdes för att expandera, vilket ledde till att en stor del av förlagen sålde ut sina aktier till allmänheten. En negativ konsekvens av detta var att de publikt ägda företagen i högre grad betonade lönsamhet (Evans, 1995, s. 161). De kommersiella förlagen började

grunda nya tidskrifter inom både etablerade och nyidentifierade forskningsområden, vilket ledde till att forskningsrapporteringen spriddes ut till allt fler tidskrifter (Rabow, 2001, s. 3). Kommersiella förlag har fått ett starkt fotfäste inom dagens förlagsbransch. År 1997 stod de kommersiella förlagen för hela 40 procent av den totala utgivningen av amerikanska vetenskapliga tidskrifter (Tenopir & King, 2000, s. 60).

Det senaste utvecklingsskedet i publikationsbranschen är den ökade utgivningen i elektronisk form (Evans, 1995, s. 162). Elektroniska tidskrifter i icke-experimentell form blev vanliga i början av 1990-talet (Harter & Kim, 1996). Redan år 1993 fanns det över 3 000 elektroniska tidskriftstitlar tillgängliga i fulltextformat (Evans, 1995, s. 204). I samband med utvecklingen av World Wide Web i mitten av 1990-talet ökade publiceringen av elektroniska tidskrifter avsevärt (Thornton, 2000, s. 845). I början av decenniet distribuerades tidskrifterna ofta gratis via e-postlistor till prenumeranterna, medan det senare blev vanligare att de elektroniska tidskrifterna lagrades på olika sökbara webbplatser. Fram till mitten av 1990-talet existerade elektroniska tidskrifter utan motsvarighet i tryckt form, medan tidskrifter i båda formaten var mest förekommande i slutet av decenniet. En annan förändring som ägde rum under 1990-talet var att de tidigare kostnadsfria tidskrifterna i allt större utsträckning blev avgiftsbelagda (Kling & Callahan, 2003, ss. 165-167; Höög, 2001, ss. 13-14).

I dag är en stor del av förlagens elektroniska tidskrifter tillgängliga i databaser som upprätthålls av olika leverantörer. Tidskriftsförlagen ingår avtal med databasleverantörer som tillgängliggör förlagens tidskrifter i fulltextformat. Exempel på sådana databasleverantörer är EbscoHost, ProQuest och InfoTrac. Enligt Chambers och So (2004, ss. 183, 186) väljer tidskriftsförlagen att tillgängliggöra sina tidskrifter i databaser i syftet att få tillträde till marknader som de inte skulle nå på egen hand.

### **2.1.2 Kommersiella förlag och lärda sällskap**

På marknaden för utgivning av vetenskapliga tidskrifter kolliderar de två helt skilda värdesystem som existerar inom vetenskapssamfund och kommersiella förlag. Vetenskapssamfundet, de lärda sällskapen och biblioteken uppfattar vetenskaplig information som en samhällelig resurs som bör få distribueras fritt t.ex. genom fjärrlån,

medan de kommersiella förlagen i sin verksamhet eftersträvar vinstmaximering genom att införa distribueringsbegränsningar (Rabow, 2001, s. 51).

På 1970-talet började priserna på vetenskapliga tidskrifter att ”gå in i en till synes okontrollerbar prisspiral”. Det är främst STM-tidskrifter, dvs. tidskrifter inom vetenskap, teknik och medicin, som prishöjningarna har gällt (Rabow, 2001, ss. 3, 5). Enligt Tenopir och King (2000, s. 281) har medelpriset på tidskriftsprenumerationer mer än sjudubblats under en period av tjugo år. Under perioden 1985-2001 ökade medelpriset på de tio mest prestigefyllda icke-kommersiella tidskrifterna med 80 procent, medan motsvarande ökning var 379 procent för de tio mest prestigefyllda kommersiella tidskrifterna (Bergstrom, 2001, s. 188). Det är emellertid inte möjligt att dra en klar gräns mellan kommersiella förlag och icke-vinstbringande förlag i denna fråga. Det kan finnas både kommersiella förlag som har rimliga priser på sina tidskrifter och icke-vinstbringande förlag som kräver höga avgifter för sina tidskrifter (Finnie Duranceau, 2004, s. 128).

Prishöjningarna på tidskriftsprenumerationerna kan delvis förklaras med att publikationsbranschen har påverkats av en omfattande ekonomisk kris (Sanchez Vignau & Meneses, 2005, s. 35). Rabow (2001) påpekar att de kommersiella förlagen har möjlighet att erhålla mycket höga vinstmarginaler på tidskrifterna, eftersom råvaran (dvs. innehållet som forskarna producerar) är gratis och förädlingskostnaderna (dvs. kvalitetsbedömningen i form av peer-review) är låga. Rabow kallar detta ’Fausts pakt med djävulen’, som innebär följande:

- *Forskning finansieras med offentliga medel*
- *Förlagen får utan kostnad innehåll, peer-review och redaktionellt arbete av forskarna*
- *Forskarna lämnar sin copyright till förlagen i utbyte mot publicering och distribution*
- *Biblioteken är offentligt finansierade. Till ett allt högre pris köper de tillbaka forskarnas produkter från förlagen (som dessutom har intäkter från annonsörer och särtrycksförsäljning)*

(Rabow, 2001, s. 8).

Medan den icke-kommersiella sektionen av tidskriftsindustrin kännetecknas av en riklig förekomst av mindre universitetsförlag och andra icke-vinstbringande förlag, styrs den mera kommersiellt inriktade sektionen av ett fåtal stora förlag. Koncentrationen av

ägarskapet har skett som en följd av att det har inträffat åtskilliga förlagsfusioner mellan kommersiella förlag (Edlin & Rubinfeld, 2004, s. 132). Många kommersiella förlag har dessutom köpt upp mindre tidskriftsförlag och skaffat licenser för att publicera på uppdrag på olika lärda sällskap. Ett fusionerat förlag vinner givetvis större kontroll över den allmänna prissättningen på marknaden då förlaget bestämmer över den förre konkurrentens priser (Rabow, 2001, ss. 14-15, 18). Ett fusionerat förlag kan sålunda lätt höja priset på många titlar åt gången, eftersom det förfogar över en större portfölj av titlar. En undersökning som utförts av McCabe år 2004 indikerar att de många förlagsfusioner som ägde rum under tiden 1990-2000 orsakade höjda prenumerationspriser på tidskrifter inom juridik (McCabe, 2004, ss. 6, 26).

Inom biblioteksbranschen har man reagerat starkt på de senaste årens förlagsfusioner. Man har bl.a. påstått att bibliotekens samlingar påverkas negativt av att en stor del av budgeterna går åt till att köpa material från stora, kommersiella förlag, eftersom de mindre förlagen inte är tillräckligt konkurrenskraftiga i konsortieförhandlingarna (Friend, 2003, ss. 153-154). Munroe (2004) har sammanställt en översikt av hur de tolv största multinationella förlagen i Europa och U.S.A. har utvidgats genom fusioner och uppköp. Studien visar att största delen av de tidskriftstitlar som vetenskapliga bibliotek runt om i världen förvärvar, köps in från dessa tolv förlag. Information Access Alliance är en organisation som grundades av sex amerikanska biblioteksorganisationer av en gemensam oro över förlagsfusionernas konsekvenser. Organisationen uppger att det sist och slutligen är konsumenterna som drabbas av prishöjningarna i samband med förlagsfusioner, eftersom tillgången till viktig forskning begränsas (Information Access Alliance, 2003). Enligt Rabow (2001, ss. 6, 9) finns produkterna bara tillgängliga från en källa eftersom varje utgivare har copyright på de artiklar som denna publicerat. Tidskrifter av låg kvalitet tvingas inte heller bort från marknaden, vilket de skulle göra på en konkurrensbaserad marknad. Enligt Foer (2004, s. 14) är begränsningen av forskarnas utbud av forskningsämnen och distribueringskanaler ett hot mot det västerländska samhällets grundläggande uppfattningar om akademisk frihet och värderingsfri forskning.

Rabow (2001) hävdar att tidskrifter utgivna av icke-kommersiella förlag tenderar ha ett större informationsvärde, även om prenumerationspriserna är lägre än på tidskrifter utgivna av kommersiella förlag. Rabow förklarar detta med att kommersiella förlag

ständigt försöker öka sina prenumerationsintäkter genom att expandera till allt fler titlar. Detta kan leda till ”lägre redaktionell kvalitet, tveksamma ämnesval och till s.k. ’twigging’ där fokus för nya tidskrifter blir allt smalare” (Rabow, 2001, s. 4). Utgående från resultaten av en jämförande analys av tidskrifter inom ekonomi påstår Bergstrom (2001) att de mest prestigefyllda och mest citerade tidskrifterna inom ekonomi är förmånliga tidskrifter som publicerats av lärda sällskap. Ungefär 60 procent av alla citeringar i Social Science Citations Index kan återfinnas i icke-vinstbringande tidskrifter, som utgör mindre än 10 procent av den totala kostnaden för ett biblioteks prenumerationer på ekonomitidskrifter. Kostnaden för att upprätthålla en fullständig samling inom ekonomi skulle till 80 procent utgöras av kommersiella och dyra tidskrifter som skulle stå för bara 30 procent av alla citeringar (Bergstrom, 2001, ss. 186, 192).

## **2.2 Förändringar i biblioteken**

### **2.2.1 Krisen i den vetenskapliga kommunikationen**

I samband med att prenumerationspriserna på vetenskapliga tidskrifter har höjts snabbare än den allmänna inflationstakten, har biblioteken fått erfarit stora ekonomiska problem. Bibliotekens budgeter har inte ökat i den takt som krävs för att ge användarna tillgång till det ständigt ökande utbudet av tidskrifter. Bibliotekens tidskriftsbudgeter håller därför på att urholkas, vilket är ett fenomen som har kommit att gå under benämningen tidskriftskrisen (serial crisis) (Nisonger enligt Höög, 2001, s. 14). När tidskriftskrisen var ett faktum i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet försökte många bibliotek att lösa problemet med att avsluta en del av sina prenumerationer och begränsa förvärvet av nya tidskrifter (Miller, 2000, ss. 648-649). Man gjorde detta trots risken att förlagen kunde höja priserna ytterligare (Evans, 1995, s. 180). Förlagen drabbades nämligen särskilt hårt av bibliotekens uppsägningar, eftersom biblioteken betalar en större summa för sina prenumerationer i jämförelse med individuella prenumeranter, vilket har kommit att kallas prisdifferentiering eller prisdiskriminering (Rabow, 2001, s. 4).

Tidskriftskrisen har tårt särskilt hårt på de vetenskapliga bibliotekens ekonomi, eftersom tidskrifter utgör en väsentlig del av samlingarna i dessa bibliotek (Miller, 2000, s. 648). Vid Cornell University Library har budgeten för tidskrifter ökat med 149 procent under

de senaste 15 åren, medan andelen inköpta tidskrifter har ökat med bara 5 procent. Detta är anmärkningsvärt vid en tidpunkt då antalet publicerade tidskrifter har ökat med ungefär 138 procent (Cornell University Library, 2003). Enligt ARL:s (Association of Research Libraries) statistik spenderade de 123 amerikanska medlemsbiblioteken 215 procent mer på tidskrifter år 2002 för att få tillgång till 14 procent fler titlar i jämförelse med år 1986 (Kyrillidou & Young, 2004, ss. 13-14). Atkinson (2003) påpekar att den problematiska situationen inte längre kan beskrivas som en tidskriftskris, utan att det har blivit fråga om en djupgående kris i den vetenskapliga kommunikationen.

Enligt Rabow (2001) behövs det mer konkurrens på informationsmarknaden, men detta kommer inte att ske så länge forskarna väljer att publicera sig i välkända och kommersiella tidskrifter för att uppnå högre prestige. Forskarna överlämnar nämligen artiklarnas copyright till förlagen i utbyte mot att artiklarna får den kvalitetsstämpel som förknippas med de prestigefyllda tidskrifterna, varefter förlagen säljer artiklarna på en ämnesmarknad. Rabow framhåller att denna överföring av copyright inte stämmer överens med den vetenskapliga publiceringens samhällseliga uppgift (Rabow, 2001, ss. 9, 12). Flera forskare har konstaterat att det behövs en helt ny vetenskaplig kommunikationsstruktur, men för att uppnå detta krävs det att alla aktörer i informationskedjan (dvs. utgivare, bibliotek och forskare) engagerar sig. Rabow anser det vara problematiskt att universiteten, institutionerna och forskarna, som är de faktiska konsumenterna, inte är medvetna om vad det kostar att uppfylla deras informationsbehov (Rabow, 2001, ss. 10, 21-22). Enligt Davis (2003, ss. 2-4) beror det dysfunktionella publikationssystemet på att utgivare, bibliotek och forskare på ett rationellt sätt utnyttjar systemet och sålunda befinner sig i en konflikt gentemot allmänhetens bästa.

Som motvikt till de kommersiella förlagens dominans på informationsmarknaden föreslår Bergstrom (2001, ss. 192-196) en expansion av de prestigefyllda tidskrifter som publiceras av icke-vinstbringande förlag. Bergstrom anser att biblioteken borde bojkotta kommersiella förlag genom att avbryta oskäligt dyra tidskriftsprenumerationer. Forskarna borde i sin tur publicera sig i icke-vinstbringande tidskrifter och vägra göra gratis redaktionsarbete åt kommersiella tidskrifter. Enligt Hedlund, Gustafsson och Björk (2004) är det den elektroniska publiceringen som har möjliggjort olika s.k. Open Access-initiativ, som på ett konkret sätt motverkar de kommersiella förlagens dominans på

informationsmarknaden. Open Access (OA) innebär att alla informationsanvändare i samhället har möjlighet att få fri tillgång till väsentlig och vetenskaplig kunskap i elektronisk form. Användarna kan utan kostnader läsa, skriva ut och sprida en OA-publication för icke-kommersiella syften (Hedlund, m.fl., 2004, s. 200). Genom att publicera sig i en OA-tidskrift bevarar författaren sin upphovsrätt och kan sålunda publicera sina artiklar i flera tidskrifter (Björk, 2003, s. 3).

Under de senaste åren har en ny typ av OA-publicering blivit vanlig. Det finns utgivare som fungerar på OA-basis, men samtidigt har en stabil inkomstkälla i form av avgifter från författarna eller de organisationer som finansierar författarna. Det har nämligen blivit en allmän åsikt att det är författarna som bör stå för kostnaderna för att de skall uppnå erkännande samt för att artiklarna skall distribueras och långtidsförvaras. Exempel på förlag som bedriver sådan verksamhet är BioMed Central och the Public Library of Science (PloS) (Hedlund, m.fl., 2003, s. 202). Vid Svenska Handelshögskolan har man inlett ett projekt vid namn Open Access Communication for Science (OACS). Den övergripande forskningsfrågan i projektet är huruvida OA-modellen ger upphov till en värdekedja som är mer kostnadseffektiv och ger bredare tillgång forskningsresultat än den modell som för närvarande är dominerande (OACS, 2004).

### **2.2.2 Synen på bibliotek och bibliotekarier**

Med tanke på alla förändringar som ägt rum i biblioteksvärlden under det senaste århundradet, har givetvis synen på biblioteket och dess uppgifter också förändrats. Miksas (1991) teori om de två dominerande paradigmen i utvecklingen av biblioteks- och informationsvetenskapen åskådliggör detta. Miksa uppfattar paradigmskiftet på samma sätt som Gorn, som anser att ett paradigm är intimt förknippat med hur medlemmarna i ett vetenskapligt samfund uppfattar vissa element i världen och sedan forskar utgående från dessa uppfattningar. I likhet med Gorn anser Miksa att ett paradigm uppstår då en särskild intellektuell upptäckt, som ofta baseras på introduktionen av en ny teknologi, leder till en våg av överenskommelser om hur ett visst fenomen bör uppfattas (Miksa, 1991, ss. 229-230).

I det första paradigmet, som fick sin början i 1920-talets USA, sågs biblioteket som en unik, social institution. Man ansåg att biblioteket i första hand existerade i syftet att

möjliggöra användning av samlingens dokument. Det var i allmänhet kunderna som tog initiativ till denna användning genom att ta sig till den fysiska biblioteksbyggnaden (Miksa, 1991, ss. 230-231). Det andra paradigmet i biblioteks- och informationsvetenskapen, som uppstod på 1950-talet, kännetecknas av synen på information som ett system för mänsklig kommunikation. Detta innebär en koncentration på livscykeln för ett dokument, nämligen skapande, tillväxt, organisation, återvinning och användning (Miksa, 1991, ss. 232-233). Det andra paradigmet ledde sålunda till en fokusering på själva informationen och dess egenskaper, samtidigt som bibliotekets sociala betydelse minskade. Man insåg att det inte längre var bibliotekets primära uppgift att bygga upp de lokala samlingarna, utan snarare att ge kunderna tillgång till information på bästa möjliga sätt (Akeroyd, 2001, s. 81).

Enligt Dorner (2000) kännetecknas dagens biblioteksvärld av att gränserna mellan biblioteken har luckrats upp. Förut sågs biblioteken som individuella institutioner med egna styrelseorgan och unika samlingar av material som anskaffats för specifika grupper av användare eller för särskilda syften. För tillfället befinner sig biblioteken i en era där en global informationsinfrastruktur håller på att utvecklas (Dorner, 2000, s. 30). I samband med att de elektroniska resurserna har ökat i betydelse, har man kommit fram till att biblioteket inte längre är beroende av dess byggnad och att bibliotekarierna arbetar i ett bibliotek utan väggar, i ett s.k. virtuellt bibliotek (Höög, 2001, s. 18). Det är inte lika viktigt att fastställa på vilken plats informationen finns eller används, vilket har lett till en skiftning i fokus från plats till användare (Rice-Lively & Racine, 1997, s. 33).

Bibliotekariernas arbetsuppgifter har förändrats i takt med att bibliotekens verksamhet har anpassats till den teknologiska utvecklingen. I forskningslitteraturen har man börjat överväga andra yrkestitlar som bättre kunde beskriva de nya funktioner som krävs av bibliotekarierna, bl.a. intermediär och informationsspecialist. Som en del av utvecklingen håller nämligen de mera traditionella arbetsuppgifterna på att ersättas av nätverksrelaterade arbetsuppgifter (Höög, 2001, s. 18). Enligt Rabow finns det i dagens läge ett stort behov av bibliotekarier som vägleder användare, särskilt i fråga om elektroniskt material. Rabow (2001, ss. 47-48) redogör för ett antal undersökningar som visar att många studenter och forskare i stor utsträckning anser att fritt tillgängligt material på Internet är tillförlitligt. Bibliotekarierna behövs sålunda som 'gatekeepers' för

att vägleda användarna i att avgöra vilket elektroniskt material som kan vara användbart och av kvalitet (Evans 1995, s. 263).

Enligt Höög (2001, s. 50) har bibliotekarierna fått ett antal nya yrkesroller i samband med att elektroniska resurser har börjat ta en allt större del av arbetstiden i anspråk. För det första, kan en bibliotekarie uppfattas som en *förhandlare* som knyter licensieringsavtal för elektroniska resurser. Av bibliotekarien krävs det kunskap om olika prismodeller och avtalsvillkor samt om förlagsmarknaden i allmänhet. Eftersom en stor del av arbetet kring de elektroniska resurserna går ut på att synliggöra information för kunder, kan en bibliotekarie ses som en *informationsarkitekt*. En bibliotekarie måste därtill i allt högre grad fungera som en *pedagog*, eftersom både kunder och bibliotekspersonal behöver undervisning i hur man söker material i de elektroniska paketen. Med tanke på att arbetet kring de elektroniska resurserna i viss mån kräver IT-kunskaper kan bibliotekarien därtill uppfattas som en *IT-specialist* (Höög, 2001, ss. 50-52).

## 3 Administration av elektroniska resurser

### 3.1 Beståndsutveckling

#### 3.1.1 Från beståndsutveckling till innehållsadministration

'Access and ownership', eller tillgång och ägande, är ett ämne som diskuterades ivrigt i forskningslitteraturen fr.o.m. 1970-talet. Krympande biblioteksbudgeter, höjda prenumerationspriser och diversifierade användarbehov ledde till insikten att biblioteken inte kunde uppehålla allt material som efterfrågades i den egna samlingen. Vissa forskare började förespråka att biblioteken skulle ge tillgång till en del av materialet som kunderna behövde, istället för att köpa allt material (Miller, 2000, ss. 651-652). Paradigmskiftet var ett faktum i samband med att biblioteksrutinerna automatiserades och informationsteknologin fick större inflytande i bibliotekens verksamhet (Roberts, 2000, s. 69). Biblioteken började i allt högre grad ge sina kunder tillgång till informationsresurser med hjälp av fjärrlån, dokumentleverans, kooperativ beståndsutveckling och elektroniska resurser (Miller, 2000, s. ss. 651-652). Tyngdpunkten förflyttades sålunda delvis bort från lokala bestånd till information som tillgängliggjordes genom olika nätverk (Ungern-Sternberg, 1994, s. 24). Diskussionen om tillgång och ägande har tystnat något, eftersom dessa saker tas som självklara i dagens bibliotek (Budd, 2000, s. 154). Biblioteken införlivar tillgångsalternativet med traditionell materialanskaffning för att bästa möjliga service skall kunna erbjudas kunderna (Miller, 2000, s. 651).

Den kunskap och filosofi som utgör basen för beståndsutvecklingen har utvecklats snabbt, vilket har lett till att terminologin inom området är långt ifrån enhetlig. Efter hand som gamla termer har fått mera specifika betydelser, har ett behov av nya termer uppstått. I övergången mellan 1970- och 1980-talet var ett aktuellt diskussionsämne inom forskningen huruvida användningen av begreppen beståndsutveckling, urval och förvärv skulle särskiljas (Calvert, 1997, s. 130; Södergård, 1992, s. 13). I dagens forskningslitteratur existerar det på motsvarande sätt en allmän förvirring över hur man skall definiera termerna beståndsutveckling (collection development) och beståndsadministration (collection management) (Clayton & Gorman, 2001, s. 17). Vissa

anser att beståndsutveckling borde behandlas som en underkategori till beståndsadministration (t.ex. Clayton & Gorman, 2001), trots att begreppen ofta används utan åtskillnad (Singh, 2004, s. 55). En ofta förekommande åsikt är att beståndsutveckling håller på att utvecklas till det bredare området beståndsadministration.

Enligt Evans (1995, s. 17) handlar beståndsutveckling om processen att i rätt tid möta människors informationsbehov på ett ekonomiskt sätt genom att använda informationsresurser från både egna och andra organisationers samlingar. Författaren uppger att detta är en förhållandevis bred definition som betonar genomtänkt samlingsuppbyggnad både i fråga om interna och externa informationsresurser. Enligt ALA innebär beståndsutveckling ett antal aktiviteter som är relaterade till utvecklingen av bibliotekets samling, vilket bl.a. inkluderar beslut om en urvalspolicy, bedömning av användares och potentiella användares informationsbehov, studier av samlingsanvändning, utförande av samlingsevaluering, planering av gemensamma resurser samt gallringsaktiviteter (*The ALA Glossary of Library and Information Science*, 1983, s. 49). Beståndsadministration kan definieras som en systematisk förvaltning av en samlings planering, konstruktion, finansiering, evaluering och användning under en längre tidsperiod, i syftet att möta specifika institutionella målsättningar (Jenkins & Morley enligt Clayton & Gorman, 2001, s. 17). Man har emellertid börjat diskutera huruvida begreppet samling över huvudtaget kan användas för att beskriva bibliotekens utbud av heterogena informationsresurser (Dorner, 2000, s. 32).

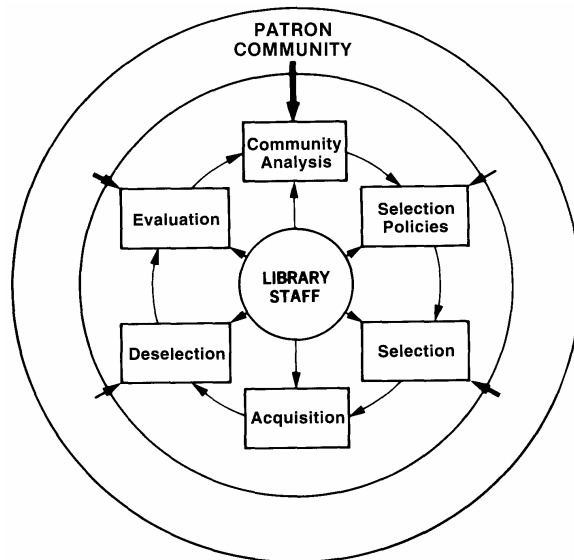
Price (1998, s. 129) är övertygad om att elektroniska resurser aldrig kommer att ersätta tryckta resurser, utan att de med stor sannolikhet kommer att fortsätta existera sida vid sida i s.k. hybrida bibliotek. Brophy och Fisher (1998, s. 5) påpekar att utmaningen i det hybrida biblioteket ligger i att skapa enhetliga tjänster åt användarna. Även Budd och Harloe (1997, ss. 12, 17) anser att man i det hybrida biblioteket bör fokusera på användarnas behov och det innehåll som krävs för att tillgodose behoven, medan formatet kommer i andra hand. Eftersom betydelsen av de fysiska bibliotekssamlingarna har minskat i den elektroniska eran, är Budd och Harloe av den åsikten att begreppet beståndsadministration borde ersättas med det mer talande begreppet innehållsadministration (content management). Författarna medger att en sådan förändring i tankesätt vore svår att genomföra med tanke på att bibliotekarierna

traditionellt har jämfört den fysiska förpackningen med innehållet. Enligt Branin innebär en koncentration på informationens innehåll att bibliotekarierna måste utvecklas från att vara 'collection managers' till 'knowledge managers', som tolkar istället för att välja ut information (Branin enligt Singh, 2004, s. 55).

### **3.1.2 Beståndsutvecklingsprocessen**

Enligt Evans (1995) är beståndsutveckling en universell process som äger rum både i bibliotek och i andra informationscenter. Evans har i sin bok utarbetat en beståndsutvecklingsmodell i form av en cirkel. Cirkeln representerar ett kretslopp som fortgår så länge biblioteket eller informationscentret existerar. Enligt denna modell grundar sig beståndsutvecklingsprocessen på sex huvudsakliga komponenter: behovsanalys, urvalspolicy, urval, förvärv, gallring och evaluering (Evans, 1995, s. 17; Södergård, 1992, s. 15). von Ungern-Sternberg (1994, s. 15) konstaterar att Evans sålunda beskriver beståndsutvecklingen enbart utgående från de verksamhetsformer som finns i biblioteket. Han analyserar dock inte den kunskap som behövs för de olika aktiviteterna, vilket Baughman gör i sin modell från år 1977.

I den här avhandlingen används Evans modell för att den på ett tydligt sätt beskriver de olika skedena i beståndsutvecklingsprocessen. Eftersom modellen inte är avsedd för de speciella förhållanden som de elektroniska resurserna har skapat, kompletteras modellen med teorier från andra forskare.



Figur 3.1 Evans modell för beståndsutvecklingsprocessen. De beståndsutvecklingsuppgifter som utförs av bibliotekspersonalen (i mitten av cirkeln) påverkas i viss mån av användarsamfundet (cirkelns ytterkant) (Evans, 1995, s. 18).

Enligt Evans, utgör **behovsanalys** (community analysis) en viktig utgångspunkt för den övriga beståndsutvecklingsprocessen, eftersom den centrala idén i beståndsutvecklingen är att tillgodose informationsbehoven hos den grupp som ett biblioteks samling finns till för. Behovsanalysen innebär en analys av vilken sorts information som användarsamfundet i fråga behöver. Data för behovsanalysen kan samlas in på olika sätt, t.ex. genom nyckelinformanter som kan tala å samfundets vägnar, fora där användarna kan uttrycka sina åsikter, deskriptiv statistik och fältundersökningar (Evans, 1995, ss. 17, 54). Svårigheten i att utföra behovsanalys ligger bl.a. i att identifiera användarnas informationsbehov och att exakt avgränsa användarsamfundet som biblioteket betjänar (Clayton & Gorman, 2001, ss. 4-6).

**Urval** (selection) är den del i beståndsutvecklingen där det på basis av en eventuell urvalspolicy bestäms vilka resurser som skall anskaffas till en bibliotekssamling. Urvalet kan ses som en form av beslutsfattande, där man systematiskt fastslår kvalitet och värde. I vetenskapliga bibliotek är vanligen flera personer iblandade i urvalsprocessen (Evans, 1995, ss. 19, 24). En studie utförd av Sanchez Vignau och Meneses (2005, s. 40) visar att urval av resurser ofta sker efter överläggning med forskare och andra ämnesspecialister i universitetet.

I urvalsprocessen tillämpas olika urvalskriterier. Exempel på kriterier för tryckt material är att resursen skall vara tidsenlig, ha ett skäligt pris, ha en lämplig akademisk eller intellektuell nivå, vara auktoritativ samt vara relevant med tanke på bibliotekets målsättning. I urvalet av elektroniska resurser tillämpas i viss mån kriterierna för tryckt material, men även tekniska aspekter beaktas. Exempel på urvalskriterier är produktens tillgänglighet, tidsenlighet, sökbarhet och interaktivitet (Clayton & Gorman, 2001, ss. 80, 93). Pinfield (2001, s. 35) har sammanställt en lista av urvalskriterier för elektroniska resurser i vetenskapliga bibliotek. Enligt hans åsikt är de viktigaste urvalskriterierna innehåll, funktionsduglighet, gränssnitt, tillgångsmetoder, format, tekniska krav, integrering med existerande tjänster, synliga och dolda kostnader, behov av utbildning och arkiveringsmöjligheter.

För att få en klarare bild av vilka informationsresurser som finns på marknaden används ofta olika urvalshjälpmedel. För monografier används bibliografier och översikter av olika slag (Clayton & Gorman, 2001, s. 104). Urvalsverktygen ser något annorlunda ut i urvalet av tidskrifter. En viktig aspekt som beaktas är den verkliga årliga kostnaden för en tidskrift, vilket inkluderar kostnader för tidskriftens förvärv, bearbetning, underhåll, lagring, användning och prenumerationspris. Citeringsanalys är en metod med vars hjälp man får en förteckning över vilka tidskrifter som innehåller artiklar som citerats mest inom ett område, dvs. ett ämnes kärnsamling (core collection) (Evans, 1995, ss. 192-193).

**Förvärv** (acquisitions) innebär anskaffning av material till ett biblioteks samling genom inköp, gåvor och byten. Detta betyder i praktiken att man lokaliserar och förvärvar de resurser som tidigare har valts ut enligt särskilda kriterier. Detta är den enda komponenten i beståndsutvecklingsprocessen där användarsamfundets influenser är obetydliga, eftersom förvärvet till stor del går ut på rena affärstransaktioner (Evans, 1995, s. 19). När bibliotekspersonalen väljer leverantör bör det bestämmas huruvida materialet skall anskaffas från förlag och bokhandlar eller från större ämnesleverantörer som är specialiserade på att förse biblioteken med material. Förutom direkta beställningar innefattar beställningsprocessen även hanteringen av fortlöpande beställningar såsom standing orders (Clayton & Gorman, 2001, ss. 118-120, 127).

Anskaffning av elektroniska resurser sker oftast genom licensiering istället för inköp. Detta innebär att biblioteket förhandlar om en tidsbegränsad licens som ger tillgångsrättigheter till den elektroniska resursens innehåll. Det finns vissa svårigheter förknippade med licensiering av elektroniskt material. För det första innehåller licenserna inte alltid arkiveringsrättigheter, vilket leder till att biblioteken bara kan ge tillgång till de resurser som det finns en aktuell licens för. För det andra förändras resursernas innehåll ständigt genom att titlar och förlag köps, säljs och omplaceras. För det tredje kan licenser ibland begränsa användningen av resurserna till en viss webbplats eller institution, vilket utesluter grupper av användare som befinner sig på andra orter (Ball, 2004, ss. 121-122). Biblioteken har haft stora svårigheter med att handskas med prenumerationsmodellerna för licensieringsavtalen. Under de senaste åren har det bildats bibliotekskonsortier och större biblioteksorganisationer i syftet att förhandla med utgivare om licensernas prissättning på nationell nivå (Clayton & Gorman, 2001, s. 130).

Att analysera existerande resurser i ett bibliotek och bestämma huruvida de har ett värde för en samling kallas **gallring** (deselection, weeding). Detta är en nödvändig aktivitet med tanke på att den ursprungliga användbarheten för varje resurs försämras under tidens gång. Utan gallringsaktiviteter kan en samling bli svår användbar och försvagad av gamla resurser av låg kvalitet. I gallringsprocessen måste bibliotekspersonalen beakta bl.a. bibliotekets målsättningar, förvärvsbudgeten för nya titlar, förhållandet mellan en specifik bok och andra böcker inom samma ämne, i vilken utsträckning biblioteket fungerar som ett arkiv och resursens eventuella framtida användning (Evans, 1995, ss. 20, 388). Vissa bibliotek uppgör en s.k. gallringpolicy för att klargöra varför och hur ofta utgallring skall ske samt hurdana resurser som skall kasseras (Sanchez Vignau & Meneses, 2005, s. 38).

Avslutande av tidskriftsprenumerationer i tryckt och elektronisk form kan ses som en form av gallring. Vid dessa beslut måste faktorer som är specifika för de individuella titlarna uppmärksammas, t.ex. pris, möjligheter att använda tidskriften i andra bibliotek, anknytning till undervisningsprogrammet, förutspådd framtida användning och beräknad kostnad per användning. Enligt Clayton och Gorman (2001) är det nödvändigt att skapa gallringsrutiner för elektroniska resurser, trots att dessa är ett relativt nytt fenomen i biblioteken. För att utgiften för en årlig licens skall rättfärdigas krävs det nämligen att en elektronisk resurs är i fortsatt användning. Andra orsaker till att man bör gallra i

elektroniska resurser är att de tenderar att få dupletter eller ersättas av nyare versioner (Clayton & Gorman, 2001, ss. 201-203).

**Evaluering** (evaluation) innebär en omfattande bedömning av en samling i interna och externa syften. För att en evalueringsprocess skall bli effektiv måste kundernas informationsbehov beaktas, vilket leder beståndsutvecklingskretsloppet till sin utgångspunkt (Evans, 1995, s. 20; Södergård, 1992, s. 16). Evaluering handlar om att avgöra huruvida biblioteket förvärvar material i enlighet med fastslagna principer, som finns t.ex. i en beståndsutvecklingspolicy (Gorman & Miller, 2000, ss. 309-310). I ett evalueringsprojekt kan man t.ex. identifiera en samlings styrkor och svagheter, reflektera över hur väl bibliotekets budgetmedel har spenderats, undersöka hur väl samlingen betjänar användarkåren och jämföra samlingen med andra biblioteks samlingar (Evans, 1995, s. 401).

Traditionellt har samlingar evaluerats antingen genom en fokusering på materialet i en samling (collection centred) eller på användningen av materialet (user centred). Samlingscentrerade metoder lyfter fram en samlings styrkor och täckning, men avslöjar ingenting om hur väl samlingen svarar mot efterfrågan. Exempel på samlingscentrerade metoder är listchecking, komparativ statistik och bibliometriska metoder såsom citeringsanalys. Med listchecking avses en jämförelse av de resurser en samling innehåller med de resurser som anges på en normgivande lista (Gorman & Miller, 2000, s. 311). På detta sätt får man visshet om huruvida biblioteket har de mest fundamentala resurserna som bör finnas i en samling, dvs. en kärnsamling (Nisonger, 1997, s. 45). Citeringsanalys, som oftast tillämpas vid evaluering av stora tidskriftsbestånd, används med antagandet att antalet citeringar har ett samband med värdet på en resurs. Citeringsanalysen kan utföras antingen med hjälp av litteraturförteckningar inom det undersökta ämnesområdet eller med hjälp av olika index såsom Science Citation Index (SCI). Conspectus-modellen, som utarbetats av Research Libraries Group (RLG), innebär en bedömning av styrkor, nuvarande prioriteringar och framtida målsättningar hos en samling genom att man anger bestämda samlingsnivåer inom olika ämnesområden (Gorman & Miller, 2000, ss. 312-314). I Finland har Rådet för Finlands universitetsbibliotek startat ett resurskarteringsprojekt, som är ett försök att beskriva de olika ämnesområdenas samlingsnivåer i universitetsbibliotekens samlingar (Reijonen, 2003). Samlingscentrerade evalueringsmetoder har kritiserats för att de baserar sig på

subjektiva bedömningar och för att de inte beaktar användarna (Gorman & Miller, 2000, s. 312).

Enligt Gorman och Miller (2000, ss. 311, 314-315) strävar man i den användarcentrerade evalueringen efter att undersöka användarnas belåtenhet eller en samlings användbarhet. Vanliga metoder inom denna typ av evaluering är användarstudier och cirkulationsstudier. Analys av utlånings- och fjärrlånesiffror är exempel på cirkulationsstudier, med vilka man kan identifiera vilka delar av en samling som är i hög eller låg användning eller få fram allmänna användarmönster. Cirkulationsstudier kan anses vara objektiva, men tenderar att rapportera enbart om det material som informationsanvändarna har lyckats hitta. von Flittner (1989, s. 14) är av den åsikten att en kombination av olika metoder i allmänhet ger det mest pålitliga evalueringsresultatet.

Enligt Gorman och Miller (2000) är syftet med dagens samlingsevaluering att tillmötesgå bibliotekets kunder och intressenter i deras prioriteringar. Detta innebär ett försök att fastställa samlingarnas tillräcklighet i fråga om storlek, typ, tidsenlighet och plats i relation till användarna. Synsättet att samlingen fungerar som ett verktyg för att tillmötesgå användarnas behov, leder till att det blir irrelevant om samlingscentrerade eller användarcentrerade metoder används. Innan den s.k. digitala eran var det vanligt att påvisa samlingarnas värde bl.a. genom att räkna antalet volymer och utreda resursernas användning per kund. I dag är det mera problematiskt att utföra sådana beräkningar, eftersom informationssökningar till stor del utförs i databaser (Gorman & Miller, 2000, ss. 316). Det håller emellertid på att utvecklas nya mätningstandarder som kan tillämpas i evalueringen av elektroniskt material. Gorman och Miller (2000, s. 323) ger som förslag transaktionsbaserade mått (där nedladdningar och träffar räknas), tidsbaserade mått (där antalet timmar räknas), kostnadsbaserade mått (som grundar sig på kostnaderna för telekommunikation, terminaler och licenser) och användarbaserade mått (där användaraktiviteten mäts).

### **3.1.3 Beståndsutvecklingspolicy**

Många bibliotek har i någon form av dokument sammanställt hurudan ståndpunkt man har i urvals- och beståndsutvecklingsfrågor. Dessa dokument kallas urvalspolicy, förvärvspolicy eller beståndsutvecklingspolicy. Dessa benämningar används ofta utan

åtskillnad (Evans, 1995, ss. 18-19, 77), trots att betydelsen inte är den samma. En urvalspolicy innehåller de allmänna principerna för urval, vilket inkluderar klagörande av ansvariga personer i urvalsprocessen samt riktlinjer för materialets kvalitet, innehåll, användning, språk och format. En förvärvspolicy innefattar å sin sida principer för det egentliga förvärvet av material (Sanchez Vignau & Meneses, 2005, s. 38). En beståndsutvecklingspolicy (collection development policy) är ett dokument som tillhandahåller information för att vägleda bibliotekspersonalen i beslut som rör beståndsutveckling. Beståndsutvecklingspolicyn rådfrågas särskilt i situationer där det bestäms vilka ämnesområden som skall utökas och hur mycket varje ämnesområde skall betonas (Evans 1995, s. 77). En annan benämning på en beståndsutvecklingspolicy är ett förvärvspolitiskt program (Södergård, 1992, s. 16). Clayton och Gorman (2001, s. 21) föreslår att en beståndsutvecklingspolicy skall ses som en kortfattad del av en beståndsadministrationspolicy.

Syftet med en beståndsutvecklingspolicy i ett bibliotek är att informera både en intern och extern målgrupp om de nuvarande samlingarnas styrkor och svagheter samt om målsättningarna med och framtidsplanerna för samlingarna. Policyn beskriver användarsamfundet, definierar bibliotekets målsättningar och identifierar användarnas behov. Dessutom tillhandahåller policyn nödvändig information för att fastslå bibliotekets prioriteringar i beslut gällande urval, gallring och förvaring av material samt budgetering (Johnson, 1997, ss. 84-85). Tack vare policyn kan en kontinuitet tillförsäkras i beståndsutvecklingen, trots eventuella förändringar i personal och budgetering. Utan en beståndsutvecklingspolicy riskerar samlingarna i vetenskapliga bibliotek bli ensidiga, eftersom professorer ofta föreslår materialanskaffningar inom sina egna ämnesområden (Evans, 1995, ss. 78-79).

Sanchez Vignau och Meneses anser att en beståndsutvecklingspolicy är oundgänglig i dagens bibliotek med tanke på den senaste tidens snabba utveckling inom informations- och kommunikationsteknologi, som har lett till att nya materialformat uppstått och att prenumerationerna på elektroniska publikationer har ökat (Sanchez Vignau & Meneses, 2005, s. 37). Ofta har bibliotek en skild beståndsutvecklingspolicy för elektroniskt material, men Evans talar för en integrerad beståndsutvecklingspolicy som inkluderar principer för både tryckta och elektroniska resurser (Evans, 1995, s. 264). Johnson (1997, ss. 86-87) är av den åsikten att biblioteksbudgeten bör beaktas i en policy för elektroniska

resurser p.g.a. de höga licensieringspriserna. Principer för förhandlingar om licenser och prisstrukturer är ett relativt nytt fenomen för de flesta bibliotek, vilket gör det ändamålsenligt att inkludera även dessa aspekter i en policy. Betydelsen av kundunderstöd och pålitlighet hos leverantörerna är stor när det är fråga om elektroniskt material, eftersom ansvarsbilden för materialets lagring och arkivering ännu är oklar. Andra aspekter som enligt Johnson bör klargöras i policyn är proceduren kring att förvärva, katalogisera, bearbeta och förvalta de elektroniska resurserna.

## **3.2 Licensiering av elektroniska resurser**

### **3.2.1 Fördelar och nackdelar med elektroniska materialpaket**

Sedan början av 2000-talet har biblioteken i allmänhet breddat sina samlingar av elektroniska resurser genom att ingå licensieringsavtal om resurser som har bundits samman i paket, s.k. 'Big Deals' (Kyrillidou & Young, 2004, s. 14). I dessa avtal ingår biblioteken ett långsiktigt kontrakt där de får tillgång till ett stort bestånd av elektroniska tidskrifter till ett rabatterat pris (Cornell University Library, 2003). I de första paketavtalen som någonsin ingicks varierade villkoren, men vanligen baserade sig prissättningen på de tryckta prenumerationerna. För en liten tilläggsavgift kunde alla bibliotek i ett konsortium få elektronisk tillgång till alla titlar som publicerades av ett förlag (Nicholas, Huntington & Watkinson, 2003, s. 84). Under årens lopp växte denna tilläggsavgift dock i sådana orimliga proportioner, att biblioteksbudgeterna inte förmådde täcka dessa kostnader (Helfer, 2004). I dag har förlagen p.g.a. påtryckningar från bibliotekssektorn börjat utveckla mera flexibla prissättningsmodeller för materialpaketen (Hiremath, 2001, s. 81).

Paketavtalen har introducerats som en möjlig lösning till tidskriftskrisen. Nicholas och hans medförfattare (2003) redogör för en opublicerad rapport av Sanville, där det betonas att biblioteken kan uppnå följande fördelar genom att licensiera materialpaket: ökat informationsinnehåll i förhållande till pris, stabiliserade ekonomiska relationer, maximerad leverans av innehåll per förlag och större användning tack vare elektronisk tillgång (Nicholas, m.fl., 2003, s. 84). Atkinson påpekar (i en intervju gjord av Finnie Duranceau, 2004, s. 129) att paketavtal kan vara idealiska för små bibliotek som kan binda sig till mindre paket av tidskrifter. Försäljning av tidskrifter i paket kallas på

engelska 'bundling', och är ett effektivt tillvägagångssätt i sådana sammanhang där kunder värderar samma information olika. Enligt Rabow (2001, ss. 19-20) är det i utformningen av materialpaketen vanligt att förlagen binder samman sina lågrankade och högrankade tidskriftstitlar. Prestigefyllda kärntidskrifter som biblioteken verkligen behöver, dvs. tidskrifter med låg priselasticitet, kombineras sålunda med mindre använda tidskrifter med hög priselasticitet.

Frazier, som förhåller sig mycket kritisk till alla former av paketavtal med kommersiella förlag, publicerade år 2001 en kontroversiell artikel om materialpaket. Frazier hävdar att många av de fördelar som biblioteken uppnår genom materialpaketen bara är kortsiktiga. Vidare anser han att bibliotekens och konsumenternas förmåga att påverka den vetenskapliga kommunikationen i framtiden försvagas. Genom att licensiera elektroniskt material i paketform kan bibliotekens samlingar försvagas med tidskrifter som kunderna inte behöver. Dessutom blir biblioteken mera beroende av de kommersiella storförlag som håller på att inta monopolställning på informationsmarknaden. Enligt Ball (2004, s. 123) leder paketavtalen till att biblioteken i praktiken tvingas att välja mellan att licensiera eller avbeställa ett förlags hela utbud. Friend (2003, s. 154) påstår att den överdrivna koncentrationen på titlar från större förlag kan leda till att bibliotekssamlingarnas ämnesrikedom minskar. Det finns nämligen en risk för att bibliotekens samlingar blir likartade då många bibliotek förvärvar sina materialpaket från samma utgivare. Peters (2001, s. 304) anser å sin sida att risken för homogena samlingar är väldigt liten, eftersom de flesta bibliotek spenderar en relativt liten del av sina budgeter på elektroniska materialpaket.

### **3.2.2 Materialpaket kontra titelurval**

I litteraturen har flera forskare reflekterat över om bibliotekarier verkligen har rätt att agera förespråkare för användarnas informationsbehov i urvalet av informationsresurser. Somliga anser att bibliotekarierna i första hand borde tillmötesgå användarnas uttalade preferenser, medan andra är av den åsikten att användarna inte har förmågan att avgöra vilka resurser som är av kvalitet. Denna fråga har i debatten kommit att kallas kvalitet kontra efterfrågan. I verkligheten befinner sig många bibliotekarier och forskare i mitten av detta åsiktskontinuum (Evans, 1995, ss. 97-98; Clayton & Gorman, 2001, ss. 74-75). För närvarande pågår det en liknande diskussion om elektroniska resurser. Frågan är om

biblioteken antingen borde licensiera materialpaket och låta användarna avgöra resursernas värde eller ägna sig åt traditionellt titelurval för att garantera materialets kvalitet (Höög, 2001, s. 39).

Enligt Monroe (1997, ss. 105-106) är titelurval att föredra i fråga om elektroniska resurser, eftersom kvalitetskontrollen tenderar att vara lägre i materialpaket. Frazier påstår att bibliotekariernas förmåga att forma tidskriftssamlingarnas innehåll och kvalitet har försvagats i samband med den ökade licensieringen av materialpaket (Frazier, 2001). Motsatsen till materialpaket är enligt Rabow (2001, ss. 44, 49-50) selektion. I samband med att de elektroniska resurserna väljs ut på titelbasis, tillgängliggörs endast de mest nödvändiga resurserna för ett biblioteks kunder. Rabow anser att selektion är ett måste med tanke på att mängden publikationer hela tiden växer samtidigt som människans förmåga att bearbeta information har förblivit den samma. Dessutom blir det hela tiden svårare och dyrare att lokalisera specifik information. Eftersom forskare ställer stora krav på att få tillgång till kvalitetsfiltrerad information som snabbt kan sökas fram, anser Rabow att biblioteken borde ge tillgång till ett begränsat urval av resurser som är av garanterat god kvalitet. Peters (2001) är av den åsikten att Frazier och andra forskare med liknande åsikter förbiser några viktiga aspekter. Peters anser det inte vara tillräckligt om en person har kunskaper inom ett visst ämnesområde och behärskar beståndsutvecklingsmetoder för att kunna avgöra vilka elektroniska tidskrifter som användarna behöver. Det är inte längre möjligt att på förhand bestämma vilka informationsbehov ett användarsamfund har. I den nya informationsmiljön är det nämligen användarnas urval av information på artikelnivå som bör prioriteras istället för bibliotekariernas urval på tidskriftsnivå (Peters, 2001, s. 303).

Förespråkarna av licensierade materialpaket hävdar vanligen att antalet resurser som ett bibliotek erhåller är stort i förhållande till kostnaderna och att materialpaketen sålunda ökar värdet på ett biblioteks samling. De som motsätter sig paketavtalen påstår däremot att en samlings värde inte kan fastställas på basis av resursernas kvantitet utan på forskningens kvalitet. Det finns emellertid ingen metod för att mäta kvaliteten på forskningen i förhållande till resursernas innehåll (Friend, 2003, s. 154). Många forskare är övertygade om att materialpaketen till stor del innehåller material som inte används av bibliotekets kunder (t.ex. Friend, 2003 och Atkinson i Finnie Duranceaus artikel, 2004).

Rabow (2001, s. 47) frågar sig om de resurser som tillgängliggörs genom paketavtal verkligen är värda de nuvarande kostnaderna. Hon hänvisar till Doyle som påpekar att majoriteten av alla artiklar som publiceras i ett ämne hamnar utanför kärnan. Likaså är det enligt Bradfords lag om spridning av litteraturen bara ett fåtal kärntidskrifter som innehåller största delen av artiklarna inom ett visst ämnesområde (von Flittner, 1989, s. 29).

Friend (2003, s. 154) påpekar att det sist och slutligen bara är informationsanvändarna som kan bedöma värdet hos de tidskriftstitlar som ingår i materialpaketen. En liknande åsikt framförs av Peters (2001, s. 303) som förespråkar en bred anskaffning av elektroniska resurser vars användning sedan observeras noggrant. På basis av användningsstatistik har man vid förnyandet av licensieringsavtalen möjlighet att överväga och eventuellt återkalla tidigare urvalsbeslut. Det har genomförts ett antal undersökningar för att kartlägga användarnas beteende när de söker information i elektroniska materialpaket. År 2003 utförde Kohl en undersökning där han jämförde användningen av nyanskaffade titlar i materialpaket och enskilda titlar som tidigare valts ut av bibliotekarier. Undersökningen visade att hela 58 procent av de nedladdade titlarna hade licensierats genom nya paketavtal, medan den resterande delen bestod av sådana tidskrifter som anskaffats genom traditionell selektion. Kohl drar slutsatsen att trots att titlarna som valts ut genom selektion är i hög användning, räcker de inte till för att tillgodose användarnas växande informationsbehov (2003, s. 52). Nicholas och hans medförfattare har i en studie undersökt vilken inverkan stora materialpaket har på användarnas informationsökningsbeteende. Resultatet indikerade att användare i bibliotek som prenumererar på materialpaket drar nytta av det bredare utbudet av tidskrifter de har tillgång till. Medan användare i icke-prenumererande bibliotek i medeltal tittade på fem olika tidskrifter och beställde tolv artiklar, tittade kunderna i prenumererande bibliotek på 46 olika tidskrifter och beställde 93 artiklar (Nicholas, m.fl., 2003, s. 108).

Under de senaste åren har ett antal universitetsbibliotek börjat dra sig ur stora paketavtal för att återgå till titelurval. Cornell University Library meddelade år 2003 att biblioteket planerar att avsluta ett hundratal av Elseviers tidskrifter, eftersom de tidskrifter som biblioteket licensierar från Elsevier för 1,7 amerikanska miljoner dollar utgör bara 2 procent av det totala antalet tidskrifter som biblioteket prenumererar på (Cornell

University Library, 2003). Personalen vid Cornell har med hjälp av användningsstatistik dessutom insett att kunderna inte använder en stor del av tidskrifterna i Elseviers paket (Atkinson i intervjun med Finnie Duranceau, 2004, s. 129). Friend (2003, s. 154) är av den åsikten att paketavtal som prenumerationsmodell troligtvis kommer att upphöra inom den närmaste framtiden, delvis eftersom biblioteken och konsortierna inte är lika villiga att låsa sig vid stora avtal. Även Helfer (2004) är övertygad om att materialpaketen så småningom kommer att försvinna, eftersom bibliotekarier och övrig universitetspersonal har blivit medvetna om att universiteten är både producenter och konsumenter av den vetenskapliga kommunikationen och sålunda kan samarbeta för att utmanövrera kommersiella utgivare.

Rabow (2001, ss. 38-39) är övertygad om att förlagen i större utsträckning kommer att börja erbjuda olika artikelbeställningsmodeller, vilket innebär att användarna bara betalar för sådana artiklar som de planerar att läsa. Denna typ av dokumentleverans eller PPV (pay-per-view) gör att paketavtal kan undvikas. Ball (2004, s. 123) hävdar att biblioteken kan förbättra villkoren på informationsmarknaden genom att vidta en rad åtgärder. Biblioteken kan återta kontrollen över sina samlingar genom att följa den standardiserade förvärvsprocessen med att identifiera användarnas informationsbehov, hitta en lämplig leverantör och bevaka leverantörernas verksamhet. Dessutom bör biblioteken sträva efter att stöda alternativa publiceringsinitiativ och involvera de faktiska användarna i de problem som finns i förlagsbranschen. Slutligen kan biblioteken grunda och understöda bibliotekskonsortier, eftersom dessa har möjlighet att fungera som inflytelserika organisationer när de antar ett holistiskt tillvägagångssätt. Enligt Ball är konsortier de enda biblioteksorganisationer som har möjlighet att påverka förlagsbranschen på längre sikt.

## **4 Licensiering av elektroniska resurser genom bibliotekskonsortier**

### **4.1 Bibliotekskonsortiernas uppkomst**

#### **4.1.1 Orsaker till konsortiebildning**

En av de viktigaste förändringar som har ägt rum i vetenskapliga bibliotek under 1990-talet är att självförsörjande bibliotek i allt högre grad har börjat samarbeta i form av bibliotekskonsortier (McFadden Allen & Hirshon, 1998, s. 36). Det finns ingen entydig definition på vad ett bibliotekskonsortium är, men begreppet innebär att ett flertal bibliotek går samman i syftet att uppnå en gemensam målsättning (Hormia-Poutanen, Manninen & Tuuliniemi, 2003, s. 7). Termen etablerades inom biblioteksterminologin under 1970-talet i betydelsen samarbete eller kollaboration (Kopp, 1998, s. 7).

Samarbete mellan bibliotek har förekommit i tiotals år, men det är först under det senaste decenniet som biblioteken har bildat bibliotekskonsortier i ordets moderna betydelse. Det tidiga samarbetet skedde främst i form av resursdelning (resource sharing) i utkanten av bibliotekens verksamhetsfär (Friend, 2002, s. 17). Den huvudsakliga målsättningen med resursdelningen var att skapa bibliografisk tillgång för bibliotekens kunder genom samkataloger samt att skapa system för fjärrlån och kooperativ beståndsutveckling (Shreeves, 1997). Under 1960-talet och i början av 1970-talet skedde det en snabb ökning i bildandet av konsortier, eftersom denna samarbetsform sågs som en attraktiv lösning på en rad problem (Kopp, 1998, s. 10), såsom de krav som automatiseringen ställde i fråga om utrustning och expertis (Thornton, 2000, s. 848). I början av 1990-talet skedde det en renässans för bibliotekskonsortierna i samband med att bibliotekens datasystem utvecklades, att kostnaderna för tryckta resurser steg och att biblioteksbudgeterna skars ner (Kopp, 1998, s. 11). I och med att biblioteken började få omedelbar tillgång till virtuella resurser, möjliggjordes en helt annan dimension av resursdelning där nya inköpsmodeller uppstod (Thornton, 2000, s. 848). Till skillnad från traditionell resursdelning där biblioteken hade gemensam anskaffning av enbart marginella

publikationer, förvärvade de nya konsortierna efterfrågade elektroniska databaser (Shreeves, 1997).

I dagens läge finns det över 200 bibliotekskonsortier i världen (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, s. 7). Initiativtagare att grunda konsortier har i huvudsak varit universitets- och forskningsbibliotek i syftet att motverka de höjda priserna på vetenskapliga tidskrifter (Giordano, 2002, s. 41). En annan orsak till att vetenskapliga bibliotek har varit särskilt aktiva i konsortiearbete är att de behöver specifikt forskningsmaterial för sina specialiserade och forskningsdrivna användarsamfund (Hiremath, 2001, s. 86).

Den främsta orsaken till konsortiebildning är att biblioteken i form av konsortier förmår ge sina kunder tillgång till ett brett utbud av elektroniska informationsresurser på rimliga villkor (Giordano, 2002, s. 41). I synnerhet små universitetsbibliotek med ett begränsat utbud av vetenskapliga tidskrifter kan dra nytta av ett medlemskap i ett konsortium, eftersom samarbetet kan medföra en väsentlig ökning i antalet titlar (Friend, 2002, s. 18). Konsortierna har blivit framgångsrika eftersom de medför en avsevärd kostnadsreducering i anskaffningen av elektroniska resurser för de individuella biblioteken. Som konsortium utnyttjar biblioteken sin kollektiva köpkraft för att förhandla om lägre inköpspriser och gynnsammare licensieringsvillkor än vad som vore möjligt som individuella institutioner (Hiremath, 2001, s. 81; Friend, 2002, s. 17). I litteraturen framhåller flera forskare att det finns många aspekter som motiverar till konsortiebildning. Enligt Hiremath (2001, ss. 81-82) grundas konsortier för att biblioteken vill minimera risker, dela på teknisk expertis och lösa licensieringsproblem på gemensam basis. Kytömäki (2003, s. 3) uppger att konsortier i allmänhet bildas av tre orsaker, nämligen att uppnå en fördel som inte kan uppnås på egen hand, att motverka hot såsom krympande budgeter och ny teknologi samt att få projektfinansiering som ger fördel åt konsortier.

Eftersom bibliotekskonsortier i huvudsak anskaffar elektroniska materialpaket har de kritiserats för att de låser in biblioteken i fleråriga paketavtal med inbyggda prishöjningar. En stor del av konsortiebibliotekens budgeter används för att finansiera ett fåtal stora materialpaket med den påföljden att mindre utgivare som inte ingår i avtalen utesluts från anskaffningarna (Rabow, 2001, s. 74). Dessutom förvärvar konsortier oftast materialpaket utgivna av internationella storförlag, vilket leder till en marginalisering av

akademiska och små förlag i det egna landet (Giordano, 2002, s. 46). Nackdelen med att samma materialpaket anskaffas av många bibliotek i ett konsortium är att paketets utformning inte är lämplig för alla bibliotek. Friend (2002, s. 23) konstaterar att medan vissa bibliotek i Storbritanniens nationella bibliotekskonsortium NESLI är nöjda med materialpaketen p.g.a. det breda utbudet av resurser, finns det även bibliotek som skulle föredra ett mera selektivt inköpsarrangemang, t.ex. att licensiera ett paket av resurser inom samma ämne från flera olika förlag. Ett annat problem i konsortierna är att bibliotekarierna i de individuella biblioteken kan känna att de inte har någon kontroll över de kollektiva urvalsbesluten. Det minskade inflytandet i urvalsprocessen kan leda till att bibliotekarierna känner sig främmande för det egna bibliotekets samling (Thornton, 2000, ss. 850-851; Ianuzzi enligt Hiremath, 2001, s. 84). Budgetmedel spenderade på sådana elektroniska resurser som är av intresse för ett helt konsortium måste därtill sammanfalla med intressena i varje medlemsbiblioteks lokala användarsamfund (Hiremath, 2001, s. 85).

En av bibliotekskonsortiernas huvudsakliga målsättningar har blivit att slå tillbaka mot de kommersiella förlagens monopolisering av tidskriftsmarknaden (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, s. 7). När biblioteken samarbetar uppnås nämligen en högre politisk profil i licensieringsförhandlingarna med förlagen (Friend, 2002, s. 17). Många konsortier utövar lobbyverksamhet i syftet att förhindra förlagens oskäligen prishöjningar och sänka de nuvarande priserna. Bibliotekariernas övertygelse om att samarbete kan åstadkomma förändringar på informationsmarknaden åskådliggörs i grundandet av Consortium of Consortia, som år 2001 utvidgades till att bli en internationell organisation: International Coalition of Library Consortia (ICOLC). ICOLC, som består av ungefär 150 bibliotekskonsortier, ordnar bl.a. möten med utgivare för att diskutera licensieringsvillkor för elektroniska resurser (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, s. 9). Samarbetsinitiativ såsom ICOLC har lett till ökad köpkraft, vilket syns i den senaste tidens justeringar i licensieringsvillkoren. Förlagen har allt i större utsträckning börjat utforma sina licensieringsavtal för att de skall tillmötesgå konsortiegruppernas krav (Hiremath, 2001, s. 82).

#### 4.1.2 Olika typer av bibliotekskonsortier

Enligt Giordano (2002, s. 48) håller det på att utvecklas tre huvudsakliga typer av bibliotekskonsortier i Europa: nationella centraliserade, nationella decentraliserade och regionala konsortier. Det var ursprungligen McFadden Allen och Hirshon (1998, s. 38) som delade in konsortier i grupper på basis av centraliseringsgrad, dvs. i hur hög grad konsortiet styrs av en central enhet. Graden av centralisering påverkar nämligen konsortiets interna och externa samarbete.

Utgående från sin jämförande undersökning av europeiska bibliotekskonsortier konstaterar Giordano (2002, s. 48) att ett lands nationalbibliotek spelar en avgörande roll i ett nationellt och centraliserat konsortium. Det är oftast nationalbiblioteket som organiserar antingen en gemensam anskaffning av elektroniska resurser i samband med en nationell strategi eller ett långsiktigt projekt där förvaltningen av de elektroniska licenserna ingår. Det nationella och centraliserade konsortiet, som främst riktar sig till universitetsbibliotek, grundar sig på tanken att medlemsbibliotekens inverkan i besluten säkerställs genom ett ledningssystem där biblioteken representeras i olika organ. Konsortiet styrs av en central enhet, som ofta utgör en egen avdelning i ett nationalbibliotek, med egen personal och särskilda resurser. Budgeten består dels av en årligt återkommande central finansiering, dels av bidrag från medlemsbiblioteken. Nationella och centraliserade konsortier är speciellt vanliga i Norden, t.ex. FinELib i Finland och BIBSAM i Sverige. Även utanför Norden har nationella bibliotekskonsortier blivit vanligare, såsom NESLI2 i Storbritannien, UKB i Holland och CALIS i Kina.

Ett nationellt och decentraliserat konsortium koncentrerar sig däremot främst på anskaffning och förvaltning av elektroniska licenser i universitetssammanhang. Dessa typer av konsortier har vanligen sitt ursprung i ett nationellt perspektiv, men behöver nödvändigtvis inte vara en del av ett specifikt projekt eller en bredare strategi. Till skillnad från centraliserade konsortier, initieras nationella och decentraliserade konsortier ofta av biblioteken själva, vilket garanterar ett brett deltagande bland medlemmarna. Couperin i Frankrike är ett exempel på ett nationellt decentraliserat konsortium (Giordano, 2002, s. 48).

Ett regionalt konsortium innebär att bibliotekssamarbetet i allmänhet sträcker sig över en eller flera politiska eller territoriella enheter. Eftersom det regionala konsortiet har

administrativ självbestämmanderätt härstammar finansieringen enbart från den decentraliserade nivån. En av konsortiets huvudsakliga prioriteringar är anskaffning av elektroniska resurser, men biblioteken samarbetar även i frågor som rör teknologi. Det konsortium som bäst motsvarar denna modell är CBUC i Katalonien (Giordano, 2002, ss. 44, 48-49). Enligt Hiremath (2001, s. 82) finns det en tendens till formalisering bland världens konsortier. Giordano (2002, s. 44) påpekar att det i nästan alla europeiska länder finns en strävan efter ett bibliotekskonsortium med ett nationellt perspektiv och bredare strategiska förbund. Konsortier överskrider också nationsgränserna för att skapa nya förbund, t.ex. GASCO (German, Austrian and Swiss Consortia Organisation) och SELL (South European Libraries Link).

Giordano (2002, s. 49) hävdar att centraliserade konsortier är den mest effektiva och pålitliga formen av bibliotekssamarbete. Friend (2002, s. 19) anser å sin sida att det inte finns något bevisat samband mellan konsortiernas struktur, storlek och effektivitet. Däremot är han övertygad om att ett framgångsrikt konsortium karaktäriseras av engagemang och klara målsättningar. Hormia-Poutanen och hennes medförfattare (2003, s. 9) är av den åsikten att ett framgångsrikt konsortium kräver en stabil organisationsmodell som är flexibel, innovativ och reagerar på förändringar i omgivningen. Dessutom skall konsortiets tjänster ha ett värde för medlemmarna, som i sin tur också bör vara engagerade i verksamheten. Bibliotekskonsortiet bör ha en stark ledning med kompetenta styrelseorgan, ordentligt med personal och tillräckligt med finansieringsgrund.

## **4.2 Presentation av det nationella elektroniska biblioteket, FinELib**

### **4.2.1 Bakgrund**

Det nationella elektroniska biblioteket, FinELib, föregås av andra samarbetsinitiativ mellan universitetsbibliotek i Finland. Redan under 1940- och 1950-talen bildade de finländska universitetsbiblioteken ett råd för att främja resursdelning i form av gemensamma samlingar. Under årens lopp utvecklades samarbetet även till att innefatta gemensamma kataloger och databaser. Ett löst sammanbundet konsortium bildades i samband med att det första gemensamma adb-systemet, Linnea, togs i bruk. I dag är

universitetsbiblioteken medlemmar i två betydande konsortier: Linnea2 och FinELib (Kytömäki, 2003, ss. 3-4).

Grundandet av FinELib skedde ursprungligen på initiativ av undervisningsministeriet. År 1995 gjorde undervisningsministeriet upp en strategi med riktlinjer för undervisning, utbildning och forskning för 2000-talet. Denna strategi innehöll förslag på hur standarden på forskning och utbildning kunde förhöjas genom en högre tillämpning av informationsteknologi. Målsättningarna i strategin realiserades genom projektet ”Det finländska informationssamhället” för åren 1995-1999. Målet med projektet var att anskaffa teknisk utrustning till och bygga ut nätverk i universitet, bibliotek och arkiv. Undervisningsministeriet insåg snart att det inte räckte med att utveckla infrastrukturen, utan att det även var nödvändigt att tillgängliggöra vetenskapligt material av hög kvalitet. Som ett resultat av detta utsåg ministeriet en grupp med universitetsbibliotekarier för att planera ett elektroniskt bibliotek på nationell nivå (Varis & Saari, 2003, s. 18; Hormia-Poutanen, 2002). Arbetsgruppen överlämnade en rapport till undervisningsministeriet, varefter undervisningsministeriet utsåg en ledningsgrupp till FinELib-projektet. Ledningsgruppen, som utsågs år 1997, fick till uppgift att ansvara för utformningen av programmets riktlinjer och principer. Samma år anställdes en planerare till Nationalbiblioteket. Budgeten för programmet var under åren 1997 och 1998 ungefär 1,5 miljoner euro (Hormia-Poutanen, 1998). FinELib ingick de första användaravtalen för elektroniska licenser år 1998 och redan följande år hade FinELib tillgängliggjort ungefär 3000 elektroniska tidskrifter, ordböcker och juridiska resurser genom 80 olika databaser (Hormia-Poutanen, 1999). I början av år 2000 blev FinELib en permanent del av Nationalbiblioteket. Organisationen stärktes ytterligare år 2001 då FinELib bildade ett formellt konsortium (Varis & Saari, 2003, s. 19).

FinELib inledde sin verksamhet med målsättningen att öka mängden elektroniska resurser i biblioteken, göra resurserna mera lättillgängliga samt skapa en enhetlig portal för tjänsterna (Hormia-Poutanen, 1998). Andra orsaker till att FinELib grundades var att man ville dra nytta av den nya teknologin, förbättra bibliotekens förhandlingsposition med hjälp av konsortiets storlek, spara in arbetskraft och utveckla nya tjänster (Kytömäki, 2003, s. 4).

#### 4.2.2 FinELibs organisation och verksamhet

I jämförelse med andra nationella bibliotekskonsortier är FinELib ett omfattande konsortium där samtliga bibliotekssektorer är representerade bland medlemmarna (Hormia, m.fl., 2003, s. 10). De 108 medlemmarna består av de 21 universiteten i landet, 31 yrkeshögskolor, 35 forskningsinstitut och 20 allmänna bibliotek (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Alla dessa bibliotek har anslutit sig till FinELib genom att ingå ett serviceavtal med Nationalbiblioteket (FinELib/ Toimintaperiaatteen, 2004). För att klargöra relationerna har det fastställts att biblioteken är FinELibs kunder, medan forskare, studerande och andra som är i behov av information är bibliotekens kunder (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2005, s. 2).

I ”Strategi för det nationella elektroniska biblioteket, FinELib 2004-2006” uppges det att målsättningen med FinELibs verksamhet är att främja medborgarnas tillgång till information genom att erbjuda högkvalitativa elektroniska resurser på ett kundorienterat och kostnadseffektivt sätt (FinELib/ Strategi). Detta sker genom att FinELib knyter nya licensieringsavtal, förnyar konsortiemedlemmarnas avtal och erbjuder möjligheter att utvidga redan existerande materialkonsortier (FinELib/ Toimintaperiaatteen, 2004). I tjänsterna till medlemsbiblioteken ingår därtill att FinELib fördelar anskaffningskostnaderna mellan konsortiemedlemmarna och uppskattar de årliga kostnaderna för att underlätta bibliotekens budgetering. På ett mera praktiskt plan stöder FinELib medlemsbiblioteken genom att ge råd när IT-relaterade problem uppstår samt genom att informera om resurser, användarvillkor och användningsstatistik på FinELibs webbsidor. Dessutom står FinELib för marknadsföringsmaterial samt håller kurser för bibliotekspersonal i materialanvändning och licensiering (Varis & Saari, 2003, ss. 22, 27).

FinELib ordnar årligen användarenkäter för att få fram användarnas åsikter om det elektroniska materialet (Hormia-Poutanen, 1999) och för att fastställa hur väl FinELibs tjänster tillgodoser användarnas informationsbehov. FinELib samlar även centralt in användningsstatistik för de elektroniska resurserna (Varis & Saari, 2003, s. 28). Det internationella COUNTER-projektet (Counting Online Usage of Networked Electronic Resources) strävar efter att förbättra användningsstatistikens tillgänglighet genom att framföra rekommendationer för hur förlagen borde utforma sin statistik. Allt fler förlag

har börjat anpassa sin statistik enligt COUNTERs krav, t.ex. Ebsco, Elsevier och ACS (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Två gånger om året ordnar FinELib konsortieenkäter för att undersöka huruvida det utbud av tjänster som FinELib erbjuder biblioteken är lämpliga och hur belåtna konsortiebiblioteken är med tjänsterna (Varis & Saari, 2003, s. 29). All verksamhetsutvärdering publiceras på FinELibs webbsidor.

Enligt verksamhetsprinciperna strävar FinELib efter att främja konsortiemedlemmarnas förutsättningar genom att förhandla med finansiärer och andra inflytelserika organisationer samt efter att påverka utvecklingen av förlagsbranschen på internationell nivå (FinELib/ Toimintaperiaatteet, 2004). FinELib samarbetar med olika internationella aktörer såsom förlag och nordiska biblioteksprojekt, med organisationer som t.ex. eIFL och ICOLC/EICOLC samt med Open Access-program såsom SPARC och BioMedCentral (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2005, ss. 3-4). Eftersom syftet med både Open Access-publicering och FinELib är att förbättra tillgången till vetenskaplig forskning, understöder FinELib alla OA-initiativ. FinELib deltar bl.a. i den nationella Finnish Open Access-gruppens (FinnOA) verksamhet (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2005, s. 3).

De finländska bibliotekens medlemskap i FinELib-konsortiet finansieras dels genom central finansiering från undervisningsministeriet, dels ur bibliotekens egna budgeter (FinELib/ Toimintaperiaatteet, 2004). Den centrala finansieringens andel av anskaffningarna varierar enligt materialtyp (Varis & Saari, 2003, s. 25). År 2004 uppgick den centrala finansieringen för universitetens del till ca 3,1 miljoner euro, medan universiteten själva stod för ca 6,4 miljoner euro (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2005, s. 10).

Det övergripande ansvaret för FinELibs verksamhet och utveckling ligger hos Nationalbiblioteket. Konsortiemedlemmarna har dock möjlighet att påverka utvecklingen av FinELibs verksamhet genom tre olika grupper: ledningsgruppen, konsortiegruppen och expertgrupperna. Ledningsgruppen fungerar som ett forum, där konsortiets finansiärer, dvs. medlemssektorerna och undervisningsministeriet, påverkar ledningen av FinELibs verksamhet. Ledningsgruppen ansvarar för att göra upp riktlinjer för verksamheten och för att årligen värdera hur effektiv, ekonomisk och resultatrik verksamheten är (FinELib/ Toimintaperiaatteet, 2004).

Aspekter av mera praktisk natur behandlas i konsortiegruppen, som består av representanter från medlemsorganisationer inom samtliga bibliotekssektorer. Konsortiegruppens uppgifter är bl.a. att förbereda prissättningsmodeller, diskutera licenser och göra utkast till marknadsföringsplaner (Saari & Varis, 2003, s. 23; FinELib/ Toimintaperiaatteet, 2004). Gruppen förbereder dessutom expertgruppernas förslag på materialanskaffningar innan de går vidare till ledningsgruppen och medlemsbiblioteken. I expertgrupperna kommer expertisen inom olika akademiska discipliner och slutanvändarnas intressen fram på ett mera direkt sätt. Sju expertgrupper finns inom ämnena humaniora, kultur, naturvetenskap, teknik, hälsovetenskap, ekonomi och samhällskunskap, medan den åttonde gruppen består av representanter från allmänna bibliotek. Expertgruppernas uppgift är att göra upp listor på anskaffningsförslag, som sedan förmedlas till konsortiegruppen för beslut. Representanterna, som är specialister inom sina ämnesområden, utses av medlemssektorernas bibliotek för en period av tre år (FinELib/ Toimintaperiaatteet, 2004; Varis & Saari, 2003, s. 23). Allmänheten kan delta i diskussionerna om vilka resurser som skall anskaffas inom de olika ämnesområdena på de diskussionslistor som finns tillgängliga på FinELibs webbsidor (FinELib/ Asiantuntijaryhmät, 2004).

Förhandlingarna om de utvalda elektroniska resurserna sköts av FinELibs personal, som består av tolv heltidsanställda. För verksamhetens utveckling ansvarar servicechef Kristiina Hormia-Poutanen. I början av år 2003 organiserades personalen i form av team för att dra nytta av de olika sakkunskaperna inom personalen (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2005, ss. 8, 10). Personalen bildade fyra team med specifika arbetsuppgifter: licensieringsteamet som har hand om licensieringen och ibrukttagandet av e-material, statistikteamet vars uppgift är att samla statistisk information som beslutsunderlag och utveckla nödvändiga mätinstrument för statistiskt arbete, portalteamet som arbetar med att utveckla portaltjänster och ekonomiteamet som ansvarar för FinELibs ekonomi och budgetering samt utvecklar mätinstrument för att mäta kostnadseffektivitet (FinELib/ FinELibin tiimit, 2004).

### 4.2.3 Licensiering av elektroniska resurser genom FinELib

Under de senaste fem åren har antalet licensierade elektroniska resurser som FinELib ger tillgång till ökat avsevärt. År 2004 licensierade FinELib hela 229 databaser, varav 63 var fulltextdatabaser, 115 referensdatabaser, 38 uppslagsverksdatabaser, 9 samlingar av e-böcker och tre övriga. Genom dessa databaser tillgängliggjordes 19 500 elektroniska tidskrifter i fulltextformat och 25 000 e-böcker. Sedan föregående år hade antalet databaser ökat med 30 procent och antalet tidskrifter med 34 procent (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Medlemsbiblioteken har inte tillgång till alla de resurser som FinELib licensierar, utan medlemmarna väljer vilka resurser de vill licensiera genom att ansluta sig till olika materialkonsortier (FinELib/ Toimintaperiaatteen, 2004). Universitetsbiblioteken skaffar i medeltal hela 84 procent av alla sina elektroniska resurser genom FinELib (FinELib/ Katsaus toimintaan, 2004).

Under år 2004 ökade användningen av FinELibs material i medeltal med 14 procent (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Det avtal som innehåller flest tidskrifter och har de största materialkonsortierna är EbscoHost (FinELib/ FinELib-aineistojen määrät, 2005). Elseviers ScienceDirect är dock den fulltextdatabas som används mest av medlemsbiblioteken (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Av de enskilda materialavtalen är avtalet med Elsevier dyrast med sina 4,7 miljoner euro (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2004, s. 4).

<b>Material</b>	<b>2002</b>	<b>2003</b>	<b>2004</b>
ACS	0,6	0,62	1,04
EbscoHost	0,43	0,41	0,34
Elsevier: Science Direct	5,02	3,46	3,02
Emerald	2,16	2,62	2,45
Springer Link	-	5,82	7,08

Tabell 4.1 Artikelpriser (i euro) i materialpaket som universitetsbiblioteken licensierar genom FinELib (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004)

Av tabell 4.1 framgår att priset är högst på artiklar utgivna av Springer och Elsevier. För FinELibs del är det av stor betydelse att Elseviers artikelpriser sjunker i snabbare takt än hittills, eftersom en stor del av materialanskaffningsbudgeten är bunden till detta avtal. I

ett internationellt perspektiv betalar medlemmarna i FinELib relativt höga summor för artiklarna (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004).

I förhandlingarna med förlagen följer FinELib de licensieringsprinciper som utarbetats av holländska och tyska bibliotekssammanslutningar och som sedan omarbetats av den europeiska biblioteksorganisationen LIBER (Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche) år 1998. Utgående från LIBER:s policy har ICOLC utarbetat sina egna licensieringsprinciper som FinELib också följer i sina förhandlingar (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, s. 11). I ICOLC:s principer uppges det att bibliotekskonsortierna bör eftersträva att licensiera enbart titlar som är i hög användning och att inte gå med på en prissättning som baserar sig på en tryckt tidskrifts prenumerationspris. ICOLC talar dessutom för fullständig information om tidskrifternas innehåll, möjligheter till sammanlänkningsystem såsom CrossRef, material på andra språk än engelska och möjligheter till långtidsarkivering (ICOLC, 2001). FinELib har redan vidtagit åtgärder som följer några av dessa rekommendationer. Under år 2004 låg tyngdpunkten i FinELibs anskaffningar på bl.a. inhemskt material (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004). Under år 2005 började FinELib dessutom göra upp en strategi för hur de licensierade elektroniska resurserna skall förvaras på lång sikt (FinELib/ Toimintasuunnitelma, 2004, ss. 3-4).

Som det nämndes i föregående avsnitt, väljer expertgrupperna och konsortiegruppen ut de elektroniska resurser som FinELib skall inleda förhandlingar om. Expertgrupperna gör upp en lista med förslag på vilka resurser som kunde anskaffas. Utgående från denna lista bestämmer konsortiegruppen sedan vilka resurser FinELib skall inleda förhandlingar om. I de inledande förhandlingarna med förlagen behandlas de viktigaste aspekterna, såsom policy och pris. När parterna har kommit överens om ett lämpligt pris, sätter FinELib ut information om resursen på en lösenordsskyddad webbsida och startar en testversion av resursen. Därefter får medlemsbiblioteken meddela FinELib om de är intresserade av att ansluta sig till materialkonsortiet. När storleken på materialkonsortiet är känt, omförhandlar FinELib priset. Det krävs i allmänhet att åtminstone fyra bibliotek bildar ett materialkonsortium för att en resurs skall kunna anskaffas (Varis & Saari, 2003, ss. 25-26). I förhandlingarna använder sig FinELibs personal av standardiserade avtal, där det ingår villkor om användningsrättigheter, resursernas format, testversioner,

materialskolning och överlåtelse av användningsstatistik (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, s. 11; FinELib/ Lisenssineuvottelujen runko, 2004).

Prenumerationsmodellerna för elektroniska tidskrifter har inte förändrats i lika hög grad som publikationssättet, vilket har varit ett stort problem för FinELib. Prenumerationerna baserar sig i stor utsträckning fortfarande på de tryckta tidskrifternas prenumerationsstock (Hormia-Poutanen, 2003a). Denna prissättningsmodell har varit särskilt problematiskt för sådana bibliotek som har haft många prenumerationer på tryckta tidskrifter i början av en licensieringsperiod. Dessa bibliotek har fortsatt att betala ett högt pris, trots att resursernas användning eller betydelse för organisationen kan ha förändrats (Hormia-Poutanen & Laurila, 2002). FTE-modellen (Full Time Equivalent) är en ny kostnadsfördelningsmodell som utarbetats på akademiskt håll (Rabow, 2001, s. 77). Hösten 2002 godkände FinELib den nya FTE-modellen och började tillämpa den följande år på fulltextmaterial. Den interna kostnadsfördelningsmodellen rör enbart universitets-, yrkeshögskole- och forskningsinstitutsbibliotek, eftersom allmänna bibliotek befinner sig i inledelseskedet i anskaffningen av elektroniska resurser. Varje medlems andel av kostnaderna bestäms utgående från vissa utvalda och faktabaserade kriterier. Förnyelsen av kostnadsfördelningen i FinELib-konsortiet sker gradvis genom att 2-4 material om året börjar uträknas enligt FTE-modellen. Priset på resurser som redan är i bruk räknas ut på basis av följande parametrar: antalet heltidsstuderande, heltidslärare och heltidsforskare samt antalet utskrivna artiklar (Hormia-Poutanen & Laurila, 2002).

#### **4.2.4 Utvärdering av FinELib**

År 2003 publicerade Rådet för utvärdering av högskolorna (RUH) en rapport om FinELibs verksamhet. Syftet med utvärderingen var bl.a. att få information om FinELibs användbarhet för undervisningen, inläringen och forskningen i Finland samt att evaluera hur väl FinELibs nuvarande aktiviteter motsvarar konsortiemedlemmarnas framtidsvisioner (Varis & Saari, 2003, s. 12). Utvärderingen skedde dels genom en självvärdering, där FinELibs personal och konsortiets medlemmar deltog, dels genom en extern värdering som utfördes av en värderingsgrupp. Den externa värderingen visade att FinELib har uppnått målsättningen att förbättra tillgången till vetenskapliga elektroniska resurser (Hormia-Poutanen, 2003b, s. 109). FinELib har även lyckats bli ett

servicecentrum för biblioteken och ett kompetenscentrum för licensförhandlingar. Det konstaterades därtill att samarbets- och informationsstrukturen i den finländska biblioteksvärlden har förbättrats tack vare FinELib (Varis & Saari, 2003, s. 30).

I evalueringsgruppens rapport ingår rekommendationer för hur FinELib kunde förbättra sin verksamhet. I fråga om materialanskaffningen visar utvärderingsresultatet att de flesta bibliotek välkomnar det breda utbud av elektroniska resurser som materialpaketen erbjuder. I vissa bibliotek anser man dock att vissa materialpaket är för stora och innehåller resurser som inte är relevanta för alla bibliotek i samma konsortium. Somliga medlemsbibliotek uppger att de någon gång har varit tvungna att licensiera elektroniska tidskrifter som inte har behövts, bara för att dessa har ingått i ett visst paket. Detta är främst ett problem för mindre bibliotek med begränsade budgeter som egentligen inte skulle ha råd att anskaffa resurser utanför kärnsamlingen. Evalueringsgruppen rekommenderar att FinELib utvecklar ett system för att göra materialpaketen och konsortierna mer flexibla (Varis & Saari, 2003, ss. 34, 38, 41). Undersökningen visar också att FinELibs anskaffning av resurser inom samhällsvetenskaper, teologi och humaniora är väldigt blygsam. Detta beror delvis på att den elektroniska utgivningen inom dessa områden ännu inte är lönsam och därför underutvecklad, men evalueringsgruppen rekommenderar ändå att FinELib försöker rikta in sig mera på dessa områden (Varis & Saari, 2003, s. 34). FinELib valde att följa rekommendationen med den påföljden att tyngdpunkten i anskaffningarna år 2004 låg på material inom humanistiska, samhällsvetenskapliga och kulturvetenskapliga ämnen (FinELib/ Katsaus vuoden 2004 toimintaan).

I evalueringsrapporten framgår det att behovet av en informationssökningsportal är stort (Varis & Saari, 2003, s. 33). FinELib har redan börjat åtgärda saken. Hösten 2004 invigdes informationssökningsportalen Nelli (National Electronic Library Interface), men universitetsbiblioteken började ta portalen i bruk först under år 2005. Även de allmänna biblioteken och yrkeshögskolebiblioteken kommer att delta i Nelli-projektet. Med hjälp av portalen är det möjligt att söka i både material som licensierats genom FinELib och i material som finns tillgängligt i universitetsbibliotekens databaser och samkataloger. I portalen kan man dessutom hitta Open Access-material, såsom BioMed Central-material och Open Access-tidskrifter (FinELib/ Katsaus toimintaan 2004).

## **5 Metod och material**

### **5.1 Metod**

#### **5.1.1 Kvalitativ forskningsmetod**

Målsättningen med denna avhandling pro gradu är att undersöka hur väl FinELib tillgodoser de vetenskapliga bibliotekens enskilda behov i frågor som rör administration av elektroniska resurser samt ta reda på hur bibliotekens beståndsadministrationsarbete påverkas av medlemskapet i FinELib.

Avhandlingen baserar sig på en empirisk undersökning som utförts med hjälp av en kvalitativ forskningsmetod. Syftet med en kvalitativ undersökning är att få en djupare förståelse av ett fenomen samt att synliggöra sammanhang och strukturer, medan en kvantitativ studie utförs i ett beskrivande och förklarande syfte. En kvalitativ metod används då en forskare önskar få en stor mängd information om ett fåtal undersökningsenheter, vilket med andra ord innebär att en kvalitativ studie undersöker ett fenomen på djupet istället för på bredden. I sådana fall då man vill få fram begränsad information om många undersökningsenheter och sålunda strävar efter att generalisera utgående från resultaten, är en kvantitativ forskningsmetod att föredra. En kvalitativ studie intresserar sig således för det säregna och unika i en situation, medan kvantitativa studier drivs av ett intresse för det gemensamma eller genomsnittliga (Holme & Solvang, 1997, s. 78).

Fördelen med studier där kvalitativa forskningsmetoder används är att de i bästa fall förmår skapa en helhetsbild av ett undersökt fenomen, vilket kan leda till en ökad förståelse för sociala processer och sammanhang. Eftersom en kvalitativ studie kännetecknas av flexibilitet, kan forskaren vid behov modifiera frågeställningar under undersökningens gång. Fördelen med denna flexibilitet är att den grundläggande förståelsen för det undersökta fenomenet hela tiden förbättras då forskaren kommer till nya insikter under forskningsprocessen. Nackdelen är att jämförelsen mellan de olika undersökningsenheterna försvåras dels med tanke på att frågeställningarna har modifierats, dels p.g.a. att forskaren har mera kunskap om det undersökta fenomenet i slutskedet av forskningsprocessen än i början. Utgående från de resultat som fås genom

att använda en kvalitativ metod kan man sålunda göra relevanta, men inte särskilt entydiga tolkningar (Holme & Solvang, 1997, ss. 79-80, 83).

Enligt Holme och Solvang (1997, s. 92) utgör den kvalitativa forskningsmetoden ett försök att överskrida det subjekt-objekt-förhållande som är dominerande inom naturvetenskaplig forskning. Den forskare som tillämpar en kvalitativ forskningsmetod försöker sätta sig in i undersökningspersonens situation och se på det undersökta fenomenet utgående från dennes perspektiv. Forskaren måste dock vara medveten om att närheten mellan forskaren och undersökningspersonen kan leda till att den senare börjar bete sig på ett sådant sätt som denne tror att det förväntas (Holme & Solvang, 1997, ss. 78, 94). Det finns också risk för att forskaren på ett omedvetet plan försöker få fram sådan information som stöder förutfattade meningar t.ex. genom att ställa ledande frågor i en intervju. Faktorer som uppstår i det mänskliga samspelet i intervjusituationer kallas respons- eller intervju effekter och kan leda till en viss skevhet i resultaten (Borg enligt Tasker, 2002, s. 123).

För denna undersökning är en kvalitativ forskningsmetod bäst lämpad med tanke på att det övergripande syftet med avhandlingen är att försöka uppnå en djupare förståelse av samarbetet mellan FinELib och de vetenskapliga biblioteken. Eftersom man kan anta att varje undersökningsperson har sin egen unika syn på FinELibs roll i bibliotekens beståndsutvecklingsarbete, är det ändamålsenligt att lyfta fram det säregna i varje undersökningspersons utsagor istället för att göra en statistisk jämförelse mellan olika bibliotek. Forskningsfrågorna kan på det sättet belysas ur flera olika perspektiv och ett mer nyanserat resultat kan förhoppningsvis uppnås.

### **5.1.2 Semistandardiserad temaintervju**

Den kvalitativa forskningsmetod som jag har valt att använda i denna empiriska undersökning är intervjuer. Intervjusituationen liknar i många avseenden ett vardagligt samtal, vilket betyder att forskaren utövar mycket liten kontroll över undersökningspersonen (Holme & Solvang, 1997, s. 82). Det som dock skiljer intervjun från en vanlig konversation är att forskaren genom intervjun strävar efter att samla information enligt en tidigare uppgjord plan (Hirsjärvi & Hurme, 1993, s. 25). Samtalet har sålunda ett specifikt syfte och en viss struktur (Kvale, 1997, s. 123). Eftersom det

huvudsakliga syftet med intervjun som forskningsmetod är att fånga egenarten hos den enskilda undersökningsenheten, beror det i hög grad på informationskällan vilken information som blir central i undersökningen (Holme & Solvang, 1997, s. 82).

För att försäkra sig om att relevanta teman behandlas under intervjun använder sig forskaren oftast av en intervjumanual eller intervjuguide. Enligt Holme och Solvang är det inte ändamålsenligt att använda sig av ett frågeformulär som man följer till punkt och pricka under intervjun, eftersom de åsikter som undersökningspersonerna uttrycker bör ha sitt ursprung i egna uppfattningar. Under intervjun kan forskaren även få nya idéer som kan leda till att de ursprungliga frågorna fördjupas eller ersätts (Holme & Solvang, 1997, s. 100-101). Vissa intervjuformer är friare än andra. Den mest formella typen av intervju är den standardiserade och strukturerade intervjun, där alla frågor formuleras på samma sätt och ställs i samma ordningsföljd i varje intervju. I den semistandardiserade intervjun ställer forskaren samma huvudsakliga frågor varje gång, men kan ändra på ordningsföljden och ställa följdfrågor för att få mer information. I den icke-standardiserade intervjun, som även kallas ostrukturerad eller fokuserad intervju, begränsas planeringen till en lista över ämnen som bör behandlas under intervjun (Fielding, 1995, ss. 135-136). Widerberg (2002, s. 99) anser att en forskare bör undvika att begränsa en intervju till enbart sådana teman som denna själv anser vara viktiga. Forskaren bör vara lyhörd och följa upp oväntade teman som intervjupersonen diskuterar, eftersom en sådan öppenhet kan leda till att betydligt intressantare teman kommer fram.

Den intervjuform som har använts i denna undersökning är semistandardiserade eller semistrukturerade temaintervjuer. En semistandardiserad intervju ger en viss frihet för respondenten att diskutera det som är viktigt för honom eller henne, samtidigt som det finns en struktur i intervjun som garanterar att alla ämnesområden behandlas (Tasker, 2000, s. 122). Det finns dessutom möjlighet att göra förändringar i frågornas formulering och ordningsföljd ifall detta krävs för att följa upp intervjupersonens svar (Kvale, 1997, s. 117). Hirsjärvi och Hurme (1993, s. 36) kallar denna intervjuform för temaintervjuer, eftersom frågorna i intervjuguiden vanligen grupperas enligt tema. Temaintervjun karaktäriseras av att planeringen utsträcker sig till att forskaren har gjort upp vissa rekommendationsfrågor och i stora drag har bestämt vilka ämnen som skall diskuteras under varje tema. Hirsjärvis och Hurmes beskrivning av en semistrukturerad temaintervju grundar sig på Mertons, Fiskes och Kendalls karaktärisering. En semistrukturerad

temaintervju skall vara så omfattande att alla synpunkter av intresse kommer fram. Intervjun bör vara djupgående så att respondenterna kan ge uttryck för det undersökta fenomenets affektiva, kognitiva och evaluerande meningar. Dessutom bör den personliga kontexten beaktas så att intervjupersonernas egenskaper och tidigare erfarenheter klagörs i intervjun.

Den semistandardiserade temaintervjun är en lämplig forskningsmetod för denna empiriska undersökning av den orsaken att intervjuguiden inte är alltför begränsande, samtidigt som det ligger en viss trygghet i att temaområdena är fastställda. Den flexibla formen tillåter en koncentration på undersökningens personernas unika kunskaper och åsikter, vilket betyder att det finns en möjlighet att följa upp intressanta resonemang under intervjuernas gång.

## **5.2 Material**

### **5.2.1 Respondenter**

Materialet i undersökningen utgörs av de temaintervjuer som utfördes med nio respondenter i vetenskapliga bibliotek under perioden maj-juli år 2005. Respondenterna valdes ut från enbart fem vetenskapliga bibliotek som är medlemmar i FinELib-konsortiet, eftersom jämförelser mellan ett flertal bibliotek och generaliseringar inte är av central betydelse i denna undersökning. Däremot eftersträvades ett urval av olika sorts respondenter från olika typer av universitetsbibliotek. Holme och Solvang (1997, ss. 101, 104) uppger nämligen att forskaren i valet av respondenter bör sträva efter ett så varierat utbud av undersökningens personer som möjligt. En stor variationsbredd kan nämligen nyansera resultatet och belysa forskningsfrågorna ur olika synvinklar. I tabell 5.1 beskrivs respondenterna och de bibliotek de representerar mera utförligt.

<b>Bibliotek</b>	<b>Bibliotekstyp</b>	<b>Respondent</b>	<b>Respondentens befattning</b>
A	Universitetsbibliotek	1	Referensbibliotekarie
A	Universitetsbibliotek	2	Förvärvschef
B	Universitetsbibliotek	3	Förvärvsbibliotekarie
B	Universitetsbibliotek	4	Byråchef
B1	Fakultetsbibliotek	5	Fakultetsbibliotekarie
B2	Fakultetsbibliotek	6	Fakultetsbibliotekarie
C	Universitetsbibliotek	7	Förvärvschef
D	Specialbibliotek	8	Bibliotekschef
E	Specialbibliotek	9	Bibliotekschef

Tabell 5.1 Respondenterna och de undersökta biblioteken

Av tabellen framgår att de undersökta biblioteken är relativt olika till sin utformning. Fem av de intervjuade personerna representerar tre olika huvudbibliotek vid universitet där ett stort antal ämnesområden är representerade, dvs. s.k. allmänna eller multidisciplinära universitet (bibliotek A, B, C). Två av respondenterna arbetar vid två olika fakultetsbibliotek (B1 och B2) vid samma universitet som bibliotek B. De sista två respondenterna representerar två specialbibliotek vid olika universitet med specifika ämnesinriktningar (bibliotek D och E).

För att få mångsidiga svar under intervjuerna bör forskaren enligt Holme och Solvang (1997, ss. 94, 104) välja ut undersökningspersoner av båda könen, i olika åldrar och med olika utbildningar osv. Bland respondenterna i denna undersökning finns två förvärvschefer, två bibliotekschefer, en byråchef, två fakultetsbibliotekarier, en förvärvsbibliotekarie och en referensbibliotekarie. Fem är kvinnor och fyra är män. Skillnaden mellan dessa personers arbetsuppgifter är att bibliotekscheferna främst har ansvar för bibliotekens ekonomi och ledning, förvärvscheferna ansvarar för anskaffningarna, medan de resterande är mera insatta i praktiska frågor i beståndsutvecklingen. Alla dessa är dock på ett eller annat sätt involverade i beståndsutvecklingsfrågor och licensiering av elektroniska resurser.

De representerade biblioteken varierar i storlek både med tanke på samlingarna och på personalen. I tabell 5.2 åskådliggörs bibliotekens storlek genom att antalet anställda och antalet monografier i bibliotekens tryckta samlingar samt antalet licensieringsavtal för elektroniska resurser anges.

<b>Bibliotek</b>	<b>Antal anställda</b>	<b>Antal monografier</b>	<b>Antal avtal via FinELib</b>	<b>Antal egna avtal</b>
A	50	2.000.000	34	76
B	100	1.400.000 (inkl. B1-2)	40	39
B1	8	72 000		
B2	4	45 000		
C	70	670.000	33	20
D	11	100.000	15	13
E	13	80.000	18	12

Tabell 5.2 De undersökta bibliotekens storlek

I tabell 5.2 innebär ”antal avtal via FinELib” hur många av FinELibs materialkonsortier som biblioteket är medlem i. Med ”antal egna avtal” avses hur många licensieringsavtal för elektroniska resurser som biblioteken har ingått på egen hand. Respondenterna har själva uppgett fakta om biblioteken på en blankett som delades ut på förhand. Eftersom förvärvsavdelningen vid bibliotek B ansvarar för all anskaffning av elektroniskt material, anges inte antalet licensavtal skilt för fakultetsbiblioteken B1 och B2.

Av tabell 5.2 framgår att de allmänna universitetsbiblioteken har ungefär lika många licensieringsavtal genom FinELib, medan den egna licensieringsaktiviteten varierar. Bibliotek A har överlägset flest egna licensieringsavtal, medan de två andra allmänna universitetsbiblioteken befinner sig på ungefär samma nivå. Det bör dock poängteras att möjligheten att jämföra biblioteken med varandra i fråga om antalet egna licenser är begränsad, eftersom det finns en risk för att respondenterna har räknat licenserna på olika sätt. De allmänna universitetsbiblioteken har relativt stor variation i fråga om antalet anställda och antalet monografier. Antalet anställda och storleken på monografisamlingen är två egenskaper som inte tycks korrelera. Av de allmänna universitetsbiblioteken har bibliotek A nästan en tre gånger så stor monografisamling som bibliotek C, medan personalen består av 20 personer mindre. De två specialbiblioteken är däremot ungefär lika stora om man ser till antalet anställda, storleken på monografisamlingen och antalet licensieringsavtal.

För att garantera att respondenternas anonymitet bevaras i den slutliga rapporten används i resultatredovisningen inte några data med vilka man kan identifiera undersökningsspersonerna eller de undersökta biblioteken. Respondenterna och biblioteken nämns inte vid namn; inte heller avslöjas eventuella ämnesspecialiseringar vid universiteten eller universitetens geografiska orter. I resultatredovisningen anges inte

exakta siffror på basis av vilka man kan identifiera biblioteken. Intervjuerna bandades, men kassetterna förstördes genast efter renskrivningen av intervjuerna. I utskrifterna av intervjuerna har all sådan information som kan avslöja respondenternas identitet avlägsnats.

## **5.3 Procedur**

### **5.3.1 Utformning av intervjuguiden**

Den intervjuguide som användes för intervjuerna delades in i tre övergripande temaområden under rubrikerna ”Allmänt om samarbetet med FinELib”, ”Beståndsutvecklingsprocessen” och ”Det licensierade materialets egenskaper” (se intervjuguiden i bilaga 2). I enlighet med Hirsjärvis och Hurmes (1993, ss. 44-45) kategorisering av frågor gjordes det en åtskillnad mellan faktafrågor och åsiktsfrågor, så att varje tema inleddes med faktafrågor och avslutades med åsiktsfrågor. Under varje temaområde grupperades frågorna enligt olika underteman med egna rubriker. I intervjuguiden inkluderades även uppföljningsfrågor, för att nödvändiga teman med säkerhet skulle behandlas.

Inspiration till intervjuguidens innehåll fick jag från tidigare undersökningar som gjorts i anslutning till FinELib. Nämnas kan Rådet för utvärdering av högskolornas (RUH) evaluering av FinELibs verksamhet år 2003, där de självevaluerande frågorna som ställdes till konsortiebiblioteken var intressanta i detta sammanhang (Varis & Saari, 2003, ss. 60-63). I viss mån har även FinELibs årliga användarenkäter (FinELib/ Käyttäjäkyselyn vastaukset – yliopistot, 2005) och de konsortieenkäter som FinELib riktat till medlemsbiblioteken (FinELib/ Konsortio-kyselyn vastaukset, 2005) varit en inspiration till intervjuguidens innehåll. De temaområden som Dorner (2004) använde i sin webbaserade undersökning av hur elektroniska resurser påverkar förvärvsbibliotekariernas roller i vetenskapliga bibliotek har även beaktats. I Hirsjärvis och Hurmes bok om temaintervjuer från år 1993 hittades idéer till intervjuguidens yttre struktur och tematiska indelning.

### **5.3.2 Pilotintervju**

Innan en materialinsamling inleds är det nödvändigt att göra en pilotintervju för att upptäcka eventuella felaktigheter i frågeställningarna (Fielding, 1995, s. 137), för att kontrollera om det finns svårförståeliga frågor, för att kritiskt granska sin intervjuteknik (Nyberg, 2000, s. 103), för att testa ämnesområdenas inbördes ordning och för att finslipa frågornas utformning (Hirsjärvi & Hurme, 1993, s. 57). Även denna materialinsamling föregicks av en pilotintervju, där jag testade intervjuguiden genom att intervjua en person som tidigare varit förvärvschef vid ett universitetsbibliotek. Resultatet från pilotintervjun visade att intervjuguiden var alltför omfattande med påföljden att jag förkortade guiden genom att stryka sådana frågor som inte kändes direkt meningsfulla för frågeställningarna.

Efter att jag omarbetat intervjuguiden kontaktade jag de utvalda respondenterna via e-post med en förfrågan om att delta i undersökningen. Till dem som lovade att ställa upp på en intervju skickade jag ett frågeformulär med bakgrundsuppgifter som de fick fylla i på förhand. I frågeformuläret fick respondenterna ange uppgifter om sig själva och bibliotekets målgrupp och samlingar (se bilaga 1). Det visade sig dock att respondenterna hade svårigheter att förstå vissa av frågorna som hade att göra med bibliotekets tidskriftsprenumerationer och licensavtal. Jag gjorde sålunda smärre förändringar i de frågeformulär som jag skickade ut senare, men jag försäkrade mig dock om att jag hade fått samma information från varje bibliotek.

### **5.3.3 Materialinsamling**

De egentliga intervjuerna ägde rum under perioden maj-juli år 2005 på basis av den intervjuguide (bilaga 2) som jag utarbetat efter att pilotintervjun utförts. I enlighet med principen om informerat samtycke (Kvale, 1997, ss. 107, 120) gav jag före intervjun en kort beskrivning av undersökningens generella syfte, klargjorde för vem undersökningen utfördes och försäkrade respondenterna om att deras anonymitet skulle bevaras (se bilaga 3). Längden på intervjuerna varierade mellan en halvtimme och två timmar beroende på hur långa svar respondenterna gav. Efter de två första intervjuerna stod det klart att en del frågor var irrelevanta för frågeställningarna eller att de inte väckte någon större diskussion. Sådana frågor strök jag i de resterande intervjuerna.

Utgående från de inspelade intervjuerna skrev jag ner respondenternas svar så noggrant som möjligt, men rättade språkfel och talspråkliga former för att underlätta analysen. Den analysmetod som senare användes kan närmast beskrivas som den helhetsanalys Holme och Solvang behandlar i sin bok (1997, ss. 141-142). Vid genomläsningen av de nerskrivna intervjuerna hittade jag ett antal temaområden som var särskilt framträdande. I nästa genomläsning analyserade jag de delar i texten som kunde grupperas enligt dessa temaområden.

## 6 Resultat

### 6.1 Grundläggande uppgifter om biblioteken

#### 6.1.1 Beståndsutvecklingsarbetets organisation vid de undersökta biblioteken

Vid de tre undersökta allmänna universitetsbiblioteken (A, B, C) har beståndsutvecklingsarbetet organiserats i form av en förvärvsavdelning och vid de två specialbiblioteken (D och E) i form av ett anskaffningsteam. Förvärvet vid de två fakultetsbiblioteken (B1 och B2) sker däremot i samråd med huvudbibliotekets förvärvsavdelning.

De intervjuade vid de tre universitetsbiblioteken beskriver förvärvsarbetet vid respektive bibliotek. Förvärvschefen (respondent 2) vid det ena universitetsbiblioteket (A) berättar att förvärvsavdelningen vid biblioteket är ganska ny. Tidigare var det nämligen fakultetsbiblioteken som fattade inköpsbesluten, medan det övergripande ansvaret låg hos överbibliotekarien. Vidare redogör personen för förvärvsavdelnings uppgifter.

*Förvärvsavdelningens uppgifter är att administrera de elektroniska licenserna, godkänna inköp till fakultetsbiblioteken, köpa in sådant material till huvudbiblioteket som inte fås som gåva eller friexemplar samt säkerställa att biblioteket får in det viktigaste nordiska materialet.*

Förvärvsavdelningen kontaktar fakulteterna främst i sådana fall då det är fråga om anskaffningar av resurser inom specifika ämnesområden. Vid det andra universitetsbiblioteket (B) berättar byråchefen (respondent 4) att tryckt material till fakulteterna i huvudsak förvärvas på förslag av institutionerna, men i anskaffningen av elektroniskt material spelar huvudbiblioteket en större roll. Förvärvschefen vid det tredje universitetsbiblioteket (respondent 7, bibliotek C) uppger att huvudbibliotekets förvärvsavdelning anskaffar elektroniskt material åt hela universitetet. Ibland sker anskaffningen på förslag av kunderna vid institutionerna och fakulteterna.

Vid de två fakultetsbiblioteken sker anskaffningen av elektroniska resurser i samråd med huvudbibliotekets förvärvsavdelning. Den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 5) berättar att man vid fakultetsbibliotek B1 beställer tryckt material helt och hållet på egen

hand, men i fråga om elektroniska resurser konsulterar fakultetsbiblioteket och huvudbiblioteket varandra i högre grad. Eftersom antalet elektroniska resurser inom det ämnesområde som det andra fakultetsbiblioteket (B2) representerar ännu är ganska blygsamt, arbetar fakultetsbiblioteket ganska självständigt och anskaffar tryckt material i huvudsak på egen hand (respondent 6). Bibliotekscheferna (respondent 8 och 9) vid de två specialbiblioteken (D och E) uppger att deras bibliotek är för små för att ha skilda förvärvsavdelningar. Istället är beståndsutvecklingsarbetet organiserat i form av grupper eller team. Anskaffningsteamet i bibliotek D förvärvar tidskrifter, kurslitteratur och andra böcker i tryckt eller elektroniskt format till bibliotekets samlingar både för institutionernas del och med egna budgetmedel. I bibliotek E har anskaffningsteamets ansvarsområde utvecklats till att omfatta förvärv av både tryckt och elektroniskt material för att det skall skapas en balanserad helhet i förvärvet.

Alla de undersökta biblioteken har organiserat kontakten till FinELib i form av kontaktpersoner. De intervjuade vid de tre allmänna universitetsbiblioteken uppger att förvärvschefen sköter största delen av kommunikationen med FinELibs personal. I bibliotek A har förvärvschefen (respondent 2) ansvaret för den operativa sidan, medan det strategiska och ekonomiska ansvaret ligger hos överbibliotekarien. I de två andra universitetsbiblioteken (B och C) fungerar byråchefen (respondent 4) respektive förvärvschefen (respondent 7) som kontaktpersoner, men båda biblioteken har dessutom en teknisk kontaktperson. De två fakultetsbibliotekens kontakt till FinELib sker genom huvudbibliotekets byråchef, expertgrupperna och ibland på egen hand. I de två specialbiblioteken är det bibliotekscheferna (respondent 8 och 9) som sköter kontakten till FinELib. Vid bibliotek D finns dessutom en teknisk kontaktperson och en representant i expertgrupperna.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de allmänna universitetsbiblioteken och specialbiblioteken har organiserat beståndsutvecklingsarbetet på väldigt olika sätt. Universitetsbiblioteken har förvärvsavdelningar, medan specialbiblioteken har anskaffningsteam. Vid specialbiblioteken är det bibliotekscheferna som upprätthåller kontakten med FinELib, medan motsvarande uppgift i universitetsbiblioteken huvudsakligen sköts av förvärvscheferna. Vid ett av universitetsbiblioteken (B) är organisationen av förvärvsaktiviteterna beroende av materialets format. Fakulteterna

förvärvar själva tryckt material, medan samarbetet mellan huvudbibliotekets förvärvsavdelning och fakulteterna är tätare i anskaffningen av elektroniska resurser.

### 6.1.2 Beståndsutvecklingspolicy

Inget av de undersökta biblioteken har en skriftlig beståndsutvecklingspolicy eller förvärvspolicy enbart för administration av elektroniska resurser. Tre av biblioteken (C, D och A) har eller håller på att utveckla en integrerad policy med principer både för elektroniska och tryckta resurser. Bibliotek C, som är ett allmänt universitetsbibliotek, följer ett allmänt beståndsutvecklingsprogram, där det uppges att anskaffning av elektroniska resurser gynnas då det är möjligt och ekonomiskt förnuftigt (enligt förvärvschefen, respondent 7). Anledningen till att det ena specialbiblioteket (D) håller på att utveckla en integrerad policy istället för en skild policy för elektroniskt material är bibliotekets ringa storlek. I ett av universitetsbiblioteken (A) planerar man så småningom att uppgöra en integrerad förvärvspolicy. Förvärvschefen (respondent 2) vid detta bibliotek konstaterar att en policy för elektroniska resurser vore nödvändig, men att detta är svårt i en tid då utvecklingen ännu pågår.

*Om man tänker på tillgång till arkivet och på licensernas kontinuerlighet, skulle det säkert behövas en policy för de elektroniska resurserna i framtiden. Det verkar svårt att uppgöra en riktig policy i en tid då utvecklingen pågår. Policyn gestaltar sig med tiden och då i samspel med FinELib, användarkåren och den ekonomiska realiteten.*

De resterande biblioteken (dvs. E, B, B1 och B2) har ingen beståndsutvecklingspolicy i skriftlig form, utan följer istället icke-nedskrivna anskaffningsprinciper. Specialbibliotek E följer principen att förvärva elektroniska resurser när det är möjligt och förnuftigt i fråga om pris och åtkomst. Hälften av bibliotekets litteraturbudget har reserverats för anskaffning av elektroniska tidskrifter, böcker och referensmaterial. Bibliotekschefen (respondent 9) berättar att det i bibliotekets målsättningar står att man skall verka för en uppbyggnad av ett hybridbibliotek där de elektroniska och tryckta samlingarna är i balans. Både byråchefen och förvärvsbibliotekarien (respondent 3 och 4) vid universitetsbibliotek B och fakultetsbibliotekarierna (respondent 5 och 6) vid de båda fakultetsbiblioteken (B1 och B2) uppger att materialanskaffningen sker enligt principen att den skall tillgodose forskningen inom de olika ämnesområdena vid universitetet.

Byråchefen berättar att biblioteket har en icke-officiell policy om en systematisk övergång från tryckta till elektroniska tidskrifter.

Flertalet bibliotek tycks med andra ord agera i enlighet med icke-nedskrivna anskaffningsprinciper istället för att följa officiella beståndsutvecklingsprogram. Exempel på dessa icke-officiella urvalsprinciper är anskaffning för att främja universitetets forskningsämnen (enligt respondent 3, 4, 5 och 6) och en systematisk övergång från tryckt till elektroniskt material (enligt respondent 7, 9 och 4).

## **6.2 FinELib-medlemskapets inverkan på biblioteken**

### **6.2.1 Inverkan på den interna verksamheten**

Fem av de intervjuade anser att den interna verksamheten i deras bibliotek i viss mån har påverkats av medlemskapet i FinELib. Tre respondenter uppger att de inte ser någon inverkan, medan en respondent inte vill uttala sig i frågan.

De fem respondenter som anser att det har skett en förändring i bibliotekens interna verksamhet som ett resultat av medlemskapet i FinELib, tycker att förändringarna främst syns i ansvarsbilden för skötseln av de elektroniska resurserna och i personalens arbetsuppgifter. Ansvar för skötseln av de elektroniska tidskrifterna har blivit en organisationsfråga i det ena universitetsbiblioteket (A). Referensbibliotekarien (respondent 1) vid biblioteket berättar att det tidigare var förvärvsavdelningen som ansvarade för skötseln av de elektroniska resurserna, medan det nuförtiden är låneexpeditionen som står för största delen av underhållet. Som ett resultat av den ökade förekomsten av elektroniska resurser fick ett av de andra universitetsbiblioteken (B) för fyra år sedan en s.k. elektronisk bibliotekarie som ansvarar för att de tekniska aspekterna kring de elektroniska resurserna fungerar. Ansvar för skötseln av de elektroniska resurserna är dock något oklar inom biblioteket delvis p.g.a. brister i kommunikationen. Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) ger som exempel att det ibland kan komma en räkning på en resurs som ingen egentligen vet om biblioteket har beställt. Enligt den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 5) vid fakultetsbibliotek B1 kan huvudbibliotekets

och fakultetsbibliotekens tätare samarbete ses som ett direkt resultat av de elektroniska resursernas ökade förekomst.

Några av de respondenter som uppger att medlemskapet i FinELib har påverkat bibliotekens interna verksamhet anser att förändringarna är mest synliga i personalens arbetsuppgifter. Bibliotekschefen (respondent 8) vid det ena specialbiblioteket (D) påpekar att personalen gör en del tidsbesparingar i och med att FinELib tagit över en stor del av bibliotekets licensieringsförhandlingar. Personalens arbete har dessutom underlättats avsevärt i och med att FinELib sköter de praktiska arrangemangen kring licensavtalen. En liknande åsikt framförs av referensbibliotekarien (respondent 1) i ett av de allmänna universitetsbiblioteken (A), som konstaterar att i förvävsfrågor är FinELib en hjälp som bibliotekets förvävsavdelning inte skulle klara sig utan. Personalsituationen lyfts likaså fram av förvävschefen (respondent 7) vid ett av de allmänna universitetsbiblioteken (C), som hävdar att det har tillkommit vissa funktioner i personalen sedan biblioteket blev medlem i FinELib. I biblioteket finns numera en FinELib-kontaktperson, en teknisk kontaktperson och en FinELib-grupp.

De tre intervjuade som anser att FinELib inte har haft någon direkt inverkan på bibliotekens interna verksamhet motiverar detta med åsikten att FinELib i första hand är en stödjande organisation. Byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken (B) är en av dem som uppfattar FinELib närmast som en stödjande organisation för bibliotekets lokala behov. I bibliotek B har det inte tillkommit några nya tjänster enbart för skötseln av elektroniska resurser, utan en del av de traditionella bibliotekarieuppgifterna har bytts ut till arbetsuppgifter som rör elektroniskt material. Denna skiftning i personalpolicyn kommer att få konsekvenser för den framtida personalsituationen.

*Det traditionella biblioteksarbetet och samlingsarbetet, t.ex. hylluppställning, inbindning och tidskriftsmottagning kommer att minska hela tiden. Det elektroniska materialet inverkar också på personalen; vi kommer inte att kunna behålla så många människor som biblioteket har nu.*

Inte heller bibliotekschefen (respondent 9) för det ena specialbiblioteket (E) och fakultetsbibliotekarien (respondent 6) vid det ena fakultetsbiblioteket (B2) anser att själva organisationen har förändrats i samband med att biblioteken blev medlemmar i FinELib-

konsortiet. Bibliotekschefen för specialbiblioteket anser att FinELib har mer av en stödande funktion som tillhandahåller stor kompetens inom licensavtalsföring. Biblioteket skulle antagligen ha haft behov av ytterligare en person i personalen om inte FinELib hade funnits. Eftersom förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 2, bibliotek A) har varit anställd vid biblioteket så pass kort tid, vill personen inte uttala sig i frågan om huruvida FinELib har påverkat bibliotekets interna verksamhet.

Alla respondenter förutom en är övertygade om att bibliotekens samarbete med FinELib kommer att intensifieras under de kommande åren. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) tror att FinELibs relativa betydelse kommer att öka delvis p.g.a. att FinELib har satt igång så många nya projekt som kräver fortsatt övervakning. För universitetsbibliotek B:s del kommer samarbetet att öka eftersom biblioteket har en medveten politik att satsa mera på elektroniska resurser (enligt förvärvsbibliotekarien, respondent 3). Enligt den ena bibliotekschefen (respondent 8) kommer specialbibliotek D:s samarbete med FinELib att intensifieras i framtiden bara ifall FinELib börjar erbjuda flera resurser inom det ämnesområde som universitetet har specialiserat sig inom.

### **6.2.2 Inverkan på beståndsutvecklingsarbetet**

Medlemskapet i FinELib har påverkat beståndsutvecklingsarbetet i de undersökta biblioteken i huvudsakligen tre avseenden: ökad storlek på bibliotekens digitala samlingar, större kostnadseffektivitet och förändringar i det administrativa arbetet.

En tendens som kan härledas ur bibliotekens medlemskap i FinELib är att det elektroniska materialets proportionella betydelse har ökat avsevärt. Särskilt fyra respondenter betonar att bibliotekens digitala samlingar har vuxit i väldigt snabb takt tack vare FinELib. Enligt bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 8, bibliotek D) låter man bli att beställa den tryckta versionen av en tidskrift om en tidskrift finns i ett elektroniskt tidskriftspaket. Biblioteket har en långsiktig plan att i högre grad förvärva både böcker och tidskrifter i elektronisk form. När licensieringen av de elektroniska tidskrifterna var inledelseskedet, var man vid det andra specialbiblioteket (E) mycket mera radikal i övergången till elektroniska tidskrifter än många andra bibliotek. Bibliotekschefen (respondent 9) berättar att år 1999 prenumererade biblioteket på drygt 500 tryckta tidskrifter, men p.g.a. den systematiska övergången till elektroniskt

format har denna summa mer än halverats under de senaste åren. Biblioteket skulle aldrig ha lyckats uppnå en sådan volym av elektroniska tidskrifter på så kort tid utan FinELib hjälp.

I ett av universitetsbiblioteken (B) beställde man enbart elektroniska böcker till referensavdelningen under år 2005 (enligt förvärvsbibliotekarien, respondent 3). Byråchefen (respondent 4) vid samma bibliotek uppger att medlemskapet i FinELib påverkade bibliotekets beståndsutvecklingsarbete i positiv bemärkelse särskilt i början av konsortiets verksamhet. Runt år 1995 märkte man i biblioteket en stigande tendens i förekomsten av elektroniskt material och man gick då in för denna nya materialtyp. Samtidigt inledde FinELib sin verksamhet, vilket stödde bibliotekets beslut att gå väldigt djupt in i den elektroniska kommersen.

*FinELib har verkligen haft inflytande på bibliotekets samlingar och beståndspolicy. Det var på något sätt lättare att marknadsföra elektroniska resurser till universitets- och biblioteksvärlden när det understöddes av FinELib. Eftersom FinELib var en så officiell och myndighetsunderstödd organisation var det lätt för oss att främja elektroniskt material.*

Vid det ena fakultetsbiblioteket (B2) har man varit tvungen att avsluta många prenumerationer på tryckta tidskrifter p.g.a. de senaste årens prishöjningar och bibliotekets statiska anskaffningsbudget. Fakultetsbibliotekarien (respondent 6) hoppas att de elektroniska materialpaket som biblioteket licensierar genom FinELib kan ersätta de avslutade tidskrifterna.

Samtliga respondenter i undersökningen är eniga om att det är kostnadseffektivt för biblioteken att licensiera elektroniska resurser genom FinELib med tanke på de förmånliga licensavtalen och den inbesparing av arbetstid som sker då FinELib förhandlar om licenserna. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) anser att man inte skulle kunna få licenserna lika förmånligt och på lika goda villkor genom egna förhandlingar. Referensbibliotekarien vid samma bibliotek (respondent 1) hävdar att FinELib börjar bli en institution som biblioteket inte kan vara utan, trots att det ursprungligen var meningen att FinELib bara skulle vara med i början av licensieringsverksamheten.

*FinELib har blivit den finländska lösningen. Det är en sparidé. Det är nationalekonomiskt förnuftigt att ha FinELib.*

Även bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 9, bibliotek E) lyfter fram de rabatterade nationella licenserna som en av de största fördelarna. Byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken (B) poängterar å sin sida att biblioteket sparar mycket pengar i förhandlingsprocessen, eftersom det är väldigt tidskrävande för personalen att själva förhandla om priser och licensieringsprinciper med förlagen. Det kan också anses vara kostnadseffektivt för biblioteket att FinELib marknadsför de elektroniska resurserna och ordnar materialutbildningar i samarbete med förlagen.

Ett resultat av att de undersökta biblioteken licensierar en allt större del av sina elektroniska resurser genom FinELib är att det administrativa arbetet kring licensavtalshanteringen minskar. Bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 9, bibliotek E) motiverar denna ståndpunkt med det faktum att FinELib och Nationalbiblioteket handhar det juridiska arbetet kring avtalshanteringen. Bibliotekschefen för det andra specialbiblioteket (respondent 8, bibliotek D) berömmar FinELib för att de har delat med sig av sin juridiska kunskap om licensavtalsföring åt biblioteken, så att biblioteken även på egen hand kan knyta licensieringsavtal med utgivare. Också byråchefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 4, bibliotek B) uppger att personalen vid FinELib ger honom råd för hur han skall gå till väga i bibliotekets egna förhandlingar. Enligt förvärvschefen vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 2, bibliotek A) är FinELib dessutom en viktig informationskälla gällande möjliga nya licenser. Bibliotekschefen för det ena specialbiblioteket (respondent 9, bibliotek E) påpekar att trots att FinELib har varit en stor hjälp för biblioteken, bör man komma ihåg att FinELib är ett nätverk bestående av många bibliotek. Biblioteken själva har också varit involverade i processen att utveckla FinELib.

Vissa av respondenterna anser att arbetet kring FinELib är mycket tidskrävande. Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid det ena universitetsbiblioteket (B) poängterar att man inte har beräknat hur mycket arbetskraft och tid biblioteket sparar i och med att man anskaffar elektroniska resurser via FinELib, men att detta vore ändamålsenligt att undersöka. Förvärvschefen vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 2, bibliotek A) påpekar å sin sida att det krävs att biblioteket gör egna satsningar med tanke på att

FinELib hela tiden sätter igång nya projekt. FinELib är på inget sätt gratis, utan kräver mycket av bibliotekariernas tid.

*Man vinner på det ena, men man måste verkligen också satsa på det andra. Åtminstone hälften av min tid går åt till att kommunicera med FinELib, att fundera på licenserna och deras specialvillkor, att anordna tester, att hjälpa till vid användarutbildningen och att meddela användarna om nya resurser.*

Vid ett annat universitetsbibliotek (C) anser förvärvschefen (respondent 7) att medlemskapet i FinELib har fört med sig att man har mindre tid för urval av tryckt material, större ansvar och svårare att fatta anskaffningsbeslut då även tekniska aspekter måste beaktas. Bibliotekschefen (respondent 8) för det ena specialbiblioteket (D) poängterar att elektroniska resurser som ny materialtyp har medfört mycket arbete i biblioteket, men att detta naturligtvis inte beror på FinELib.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att FinELib har påverkat beståndsutvecklingsarbetet i de undersökta biblioteken i huvudsakligen tre avseenden. För det första har biblioteken lyckats skapa stora samlingar av elektroniska resurser på relativt kort tid, samtidigt som det har skett en gradvis övergång från tryckta tidskrifter till elektroniska (bibliotek B, D och E). Det synes som att de två specialbiblioteken har varit särskilt radikala i övergången till elektroniskt material. För det andra har anskaffningen av elektroniska resurser blivit mera kostnadseffektiv, med tanke på att FinELib kan uppnå förmånliga licensavtal (respondent 2 och 9) och utföra de licensieringsförhandlingar som annars skulle kräva mycket av bibliotekariernas tid (respondent 4). För det tredje har det administrativa arbetet kring licensavtalshanteringen underlättats eftersom FinELib tar hand om de komplicerade avtalsförhandlingarna (respondent 9) och delar med sig av sin juridiska kompetens till medlemsbiblioteken (respondent 8). Samtidigt betonas det att hanteringen av FinELib-licenserna är mycket tidskrävande för bibliotekspersonalen (respondent 2 och 3).

### **6.2.3 Inverkan på ämnesprofileringen**

Respondenterna tillfrågades hur viktigt de tycker det är att den digitala samlingen i deras bibliotek är unik i jämförelse med andra biblioteks digitala samlingar, med tanke på att många bibliotek prenumererar på samma materialpaket via FinELib. Fem av

respondenterna ser inte någon fara i att biblioteken tenderar få likartade digitala samlingar, medan tre av de intervjuade inte tar ställning till frågan. Endast en respondent ser likriktningen i materialutbudet som en direkt nackdel.

De fem respondenter som inte ser tendensen till likriktning i bibliotekens elektroniska samlingar som en nackdel, motiverar sin ståndpunkt med att de likartade samlingarna inte påverkar användarna negativt. Förvärvschefen och referensbibliotekarien vid ett av universitetsbiblioteken (A) och bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (E) ser det tvärtom som en fördel att ett flertal bibliotek prenumererar på samma materialpaket genom FinELib. Förvärvschefen (respondent 2) vid universitetsbibliotek A uttrycker saken så här:

*Ju mer det elektroniska materialet är tillgängligt, desto bättre är det för forskarna. Det är i samklang med forskarnas mobilitet och rörlighet. Jag ser ingen fara i detta, för biblioteken har ändå sina egna skraddarsyddade licenser inom det ämne som enbart finns vid det egna universitetet.*

Enligt referensbibliotekarien (respondent 1) vid samma bibliotek befinner sig universitetet i en tävlingssituation, vilket betyder att universitetet riskerar att bli efter i konkurrensen om universitetets bibliotek har brister i den elektroniska samlingen. Om biblioteket inte licensierar ett materialpaket som ingår i de flesta andra biblioteks samlingar kan kunderna börja ifrågasätta det egna biblioteket. En kärnsamling är dessutom viktig med tanke på att de elektroniska resurser som finns tillgängliga via bibliotekets hemsidor kan påverka en forskares beslut om att gästforska vid universitetet.

Förvärvsbibliotekarien vid det andra universitetsbiblioteket (respondent 3, bibliotek B) tror inte det har så stor betydelse för användarna om universitetsbibliotekens digitala samlingar är likartade, eftersom man ändå inte har tillgång till andra biblioteks elektroniska resurser. Bibliotekens elektroniska samlingar kommer antagligen att vara ganska likadana en lång tid framöver, eftersom FinELibs utbud ännu är relativt begränsat. Med tiden blir det säkert större skillnader mellan samlingarna. Byråchefen (respondent 4) vid samma bibliotek anser att det inte spelar någon större roll om bibliotekens digitala samlingar är likartade så länge som samlingarna är tillräckligt stora. Eftersom användningen av det elektroniska materialet är begränsad till den egna organisationen, är det i urvalet av egna licenser inte ändamålsenligt att beakta andra biblioteks elektroniska

samlingar. Ibland vore det dock fördelaktigt om två bibliotek i samma stad hade olika slags digitala samlingar så att biblioteken kunde utnyttja varandras resurser.

Tre av de intervjuade tar inte ställning till frågan om de elektroniska samlingarnas likriktning, utan ifrågasätter tankesättet att jämföra bibliotekens samlingar. Svårigheten att ens profilera sig i fråga om materialutbud lyfts fram av en av fakultetsbibliotekarierna (respondent 6), som påpekar att profilering antagligen är mera aktuellt i undervisningssammanhang. Bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 8, bibliotek D) och den andra fakultetsbibliotekarien (respondent 5) talar för ett urval som baserar sig på forskningsbehov istället för på ämnesprofilering. Bibliotekschefen (respondent 8) motsätter sig idén att man jämför det egna bibliotekets samling med andra samlingar.

*Egentligen tänker jag inte som så att vi skulle vilja göra någon samling för samlingens skull, utan vi utgår helt och hållet från vad våra kunder behöver. [...]. Det är för forskningen och undervisningen som vi bygger det här, inte för samlingens skull eller med tanke på vad andra bibliotek har.*

Endast förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 7, bibliotek C) säger uttryckligen att det vore nyttigt om biblioteken kunde skapa mera olikartade digitala samlingar genom att FinELib skulle erbjuda mera material för olika behov. Det vore dock svårt att uppnå rabatterade priser i licensförhandlingarna om FinELib måste ta hänsyn till alla medlemsbiblioteks individuella behov.

## **6.3 Evaluering av FinELibs organisation och ledning**

### **6.3.1 Expertgrupperna, konsortiegruppen och ledningsgruppen**

Samtliga respondenter ställer sig positiva till sättet varpå medlemsbiblioteken har möjlighet att påverka FinELibs verksamhet, dvs. genom ledningsgruppen, konsortiegruppen och de åtta expertgrupperna. Vid ett av universitetsbiblioteken (A) anser förvärvschefen (respondent 2) att FinELibs struktur möjliggör att man kan komma fram med idéer och se till att de blir förverkligade. Problemlösningen underlättas dessutom av vetskapen om att det finns andra bibliotek som kämpar med samma problem.

Några av de intervjuade berömmar expertgrupperna för att vara expertinriktade, lättfungerande och demokratiska. Den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 6, bibliotek B2) lyfter fram gruppernas expertis.

*Att skapa expertgrupper är en bra metod för att ordna materialurval åt ett helt konsortium, eftersom det på så vis är garanterat att det finns kännedom inom alla ämnesområden.*

Respondenten är övertygad om att personalen vid FinELib litar på expertgruppernas expertis. FinELib har sålunda inte någon vilja att bestämma över vilket material som anskaffas, annat än inom ramarna för finansieringen. Fakultetsbibliotekarien har själv varit medlem i expertgrupperna och tycker att de är ett lättfungerande system som inte orsakar någon tung byråkrati. Liknande åsikter framförs av bibliotekschefen för det ena specialbiblioteket (respondent 8, bibliotek D), som anser att medlemsbiblioteken representeras i tillräckligt hög grad i expertgrupperna. Respondenten representerar ett litet specialbibliotek, men har ändå alltid upplevt att bibliotekets åsikter har blivit hörda i FinELib och kan inte komma på något bättre alternativ till organisationens utformning. Byråchefen vid universitetsbibliotek B (respondent 4) poängterar att man kan göra sin röst hörd i FinELibs beslutsprocesser även om man inte är medlem i en expertgrupp, t.ex. genom att skicka e-post till expertgruppernas diskussionslistor.

Konsortiegruppen och ledningsgruppen får både positiv och negativ respons av respondenterna. Bibliotekschefen för det ena specialbiblioteket (respondent 8, bibliotek D) anser att konsortiegruppen fungerar bra, eftersom där finns representanter från de olika bibliotekssektorerna. Liknande åsikter framförs av det andra specialbibliotekets bibliotekschef (respondent 9, bibliotek E), som betonar att konsortiegruppen spelar en särskilt viktig roll i nuläget, eftersom representationen i ledningsgruppen är begränsad. I och med att universitetssektorn är den största aktören inom FinELib borde det sitta fler representanter från universitetsbiblioteken i ledningsgruppen. Bibliotekschefen påpekar att det i dag är oklart hur konsortiegruppen går till väga då den väljer ut den slutliga listan på material som FinELib skall inleda förhandlingar om. Det skulle krävas en större insikt i hur konsortiegruppen går till väga då gruppen går igenom förslagslistorna från expertgrupperna.

*Hur väljs resurserna ut? Hur viktas förslag som kommer från expertgrupperna? Antagligen finns det ett synsätt att man väljer det som är av större nationell karaktär. Men jag har ingen aning om vem som väljer ut resurserna och hur man ens diskuterar i konsortiegruppen. Inte ser man beslutsprotokollen. Finns det protokoll på nätet? Borde konsortiemedlemmarna få protokoll? Hur informationen ser ut både gällande specifika planer och allmänt har jag ingen aning om.*

Vidare anser respondenten att konsortiegruppen borde sätta ut mer information på FinELibs intranät. Detta skulle bidra till ökad öppenhet och minskad misstänksamhet, vilket är nödvändigt i en tid då FinELibs verksamhetsområde håller på att utvidgas.

### **6.3.2 FinELibs personal**

FinELibs personal får flera positiva omdömen i intervjuerna. Respondenterna berömmar personalen bl.a. för deras engagemang, expertis, struktur, problemlösning och villighet att lyssna till medlemsbibliotekens åsikter. Däremot får den rapportering och information som personalen står för både positiv och negativ respons.

FinELib-personalens engagemang och expertis lyfts fram av flera respondenter. Fakultetsbibliotekarien (respondent 6) vid ett av fakultetsbiblioteken (B2) anser att personalen består av kompetenta människor som sköter sitt arbete enligt bästa förmåga med tanke på resursbegränsningarna i biblioteksbranschen. Bibliotekschefen i ett av specialbiblioteken (respondent 9, bibliotek E) lyfter fram expertisen hos FinELibs personal som en av de största fördelarna som biblioteket uppnår genom samarbetet med FinELib.

*Hela den här expertisen som finns på FinELib har varit alldeles fenomenal. Det har ju varit en 'success story' ur den synvinkeln, kan man säga.*

Respondenten konstaterar att biblioteket skulle ha fått stora problem om inte FinELib skulle ha förhandlat med de stora internationella leverantörerna för bibliotekets del. Även inom fakultetsbibliotek B2 litar man på FinELib-personalens omdöme och expertis i fråga om vilka utgivare de väljer att ingå förhandlingar med. Fakultetsbibliotekarien (respondent 6) hoppas att FinELib kan behålla den personal som de har för tillfället, eftersom det den senaste tiden har bytts ut en del människor. Åsikterna är delade om hur vidsträckt FinELibs ansvarsområde borde vara. En av de intervjuade förvärvscheferna

(respondent 7) vid det ena universitetsbiblioteket (C) anser att personalen vid FinELib är för liten, medan bibliotekschefen (respondent 8) vid ett av specialbiblioteken (D) förespråkar ett större ansvar hos biblioteken själva. Bibliotekschefen anser att det inte är meningen att FinELib skall sköta allt för bibliotekens del, utan att det är biblioteken som bidrar till att FinELib fungerar. Eftersom biblioteken har ett samarbetsavtal med FinELib, beror saker och ting också på bibliotekens egen aktivitet.

Likaså får strukturen hos FinELibs organisation beröm av flera deltagare i undersökningen. Personalen har klart definierade arbets- och ansvarsområden (respondent 4, bibliotek B), så att bibliotekens personal alltid vet vem de skall kontakta på FinELib beroende på vad saken gäller (respondent 8, bibliotek D). FinELibs personal erbjuder en god service inom problemlösning och försöker alltid lösa de problem som biblioteken omnämner (respondent 2, bibliotek A). Även i problemsituationer går det väldigt lätt att få kontakt med FinELibs personal (respondent 3, bibliotek B).

Villigheten att lyssna till medlemsbibliotekens åsikter är en positiv aspekt som lyfts fram av flera respondenter. Bibliotekarien vid ett av fakultetsbiblioteken (respondent 6, bibliotek B2) anser att de tjänstemän från FinELib som närvarar vid expertgruppernas möten alltid lyssnar på olika åsikter, även om det inte är möjligt att tillmötesgå allas intressen. Både byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken (B) och bibliotekschefen (respondent 9) i det ena specialbiblioteket (E) tror emellertid att FinELib lyssnar på deras åsikter delvis för att respondenterna har varit med och startat upp FinELib. Trots detta är byråchefen övertygad om att FinELib lyssnar på alla medlemmarnas åsikter.

*Jag tycker att FinELib i allmänhet tänker efter noggrant och respekterar vad biblioteken har att säga om nya utvecklingar osv. Jag tror att detta i huvudsak är det enda sättet att förbättra FinELibs organisation och verksamhet, dvs. att lyssna till vad biblioteken vill och försöka hitta en ekonomisk lösning.*

Den rapportering och information som FinELibs personal ger medlemsbiblioteken får både positiva och negativa omdömen av respondenterna. Bibliotekschefen vid det ena specialbiblioteket (respondent 9, bibliotek E) anser att det antagligen inte finns någon annan organisation som har informerat och gett input på olika möten i så hög grad som FinELibs personal har gjort. Det är en fördel att FinELibs personal använder sig av e-post

i sin kommunikation med biblioteken, men organisationens svenskspråkiga webbsidor kunde utvecklas ytterligare. Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid ett av universitetsbiblioteken (B) konstaterar FinELibs webbsidor har blivit betydligt mera användarvänliga under de senaste åren. Information om prisuppskattning av olika materialpaket kunde emellertid ske oftare än en gång i året med tanke på de snabbt växlande kurserna, anser förvärvschefen (respondent 7) vid ett av universitetsbiblioteken (C). Dessutom vore det önskvärt att biblioteken skulle få mera mellaninformation om hur förhandlingarna fortskrider. Informationen som ges kunde vara mera enhetlig och rikta sig till enskilda bibliotek, eftersom den tenderar att vara splittrad i nuläget.

## **6.4 FinELibs stöd till medlemsbiblioteken**

### **6.4.1 Tekniskt stöd**

En åsikt som framförs av fyra respondenter är att FinELib i högre grad borde stöda medlemsbiblioteken i tekniska frågor, t.ex. i implementeringen av nya produkter.

Referensbibliotekarien (respondent 1) vid ett av de undersökta universitetsbiblioteken (A) konstaterar att universitetsbiblioteken runt om i landet har olika förutsättningar för att ta emot och skraddarsy FinELibs portalprodukter. Eftersom vissa bibliotek har brister på den punkten kunde man tänka sig att FinELib kunde bistå med någon sorts hjälpfunktion för mindre bemedlade bibliotek. Det är visserligen upp till biblioteken själva om de har de nödvändiga tekniska resurserna för att kunna hantera det elektroniska materialet. Förvärvschefen (respondent 2) vid samma bibliotek anser också att det finns vissa brister i det tekniska stödet. FinELib borde i högre grad stöda medlemsbiblioteken i tekniska frågor, eftersom många av projekten som startas kräver informationsteknologiska lösningar.

*FinELib sätter igång många projekt, t.ex. Nelli-portalen. Projekten kräver ganska många informationsteknologiska lösningar hos de individuella medlemsbiblioteken. Den uppfattning som vårt bibliotek har är att Nationalbiblioteket inte stöder medlemsbiblioteken tillräckligt i förverkligandet av dessa nya projekt. En förbättring måste ske där.*

Tyngdpunkten inom FinELib ligger mycket starkt på Nationalbiblioteket, även i fråga om utvecklingen av Nelli-portalen. Förvärvschefen kritiserar FinELib för att de i första hand igångsatte Nelli-portalen vid Nationalbiblioteket, medan portalen fortfarande är under arbete vid många enskilda bibliotek.

*FinELib får inte lämna medlemsbiblioteken ensam med sina problem. [...] Jag skulle inte korka en enda champagneflaska innan Nelli-portalen fungerar i varje bibliotek.*

Samtidigt berömmar respondenten FinELib för att vara en utvecklingsinriktad organisation som har kommit med många nya spännande idéer.

Även vid ett av specialbiblioteken (E) anser bibliotekschefen (respondent 9) att FinELib borde ha gett mera stöd åt medlemsbiblioteken i implementeringen av Nelli-portalen. Det fanns stora brister i informationsgången mellan FinELib och medlemsbiblioteken.

*Det har varit ganska jobbigt för biblioteken att klara sig själva. Jag kan säga det här, för vi har haft väldigt kompetent personal som har skött Nelli [...] Det är svåra saker det är fråga om, men man kunde ha gett mera stöd och information.*

Respondenten är av den åsikten att FinELib borde ha satsat mera på kontakten med kunderna i denna fråga.

Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid ett av universitetsbiblioteken (B) lyfter fram en annan teknisk brist i samarbetet med FinELib. Ibland faller det bort tidskrifter från materialpaketen utan att FinELib informerar om saken. Man inser att en viss tidskrift har försvunnit ur ett materialpaket först då man själv eller en kund upptäcker det.

#### **6.4.2 Stöd till den vetenskapliga sektorn**

Vissa av de intervjuade befarar att FinELibs stöd till den vetenskapliga sektorn kommer att minska. De oroar sig över att FinELibs växande verksamhet och utvidgning till att omfatta andra bibliotekssektorer än universitetssektorn kan leda till att FinELib blir ineffektiv som organisation, att stödet till universitetsbiblioteken minskar och att det anskaffade materialet får en mera allmän karaktär. Dessutom funderar de över vilka

konsekvenserna kommer att bli av en minskning av undervisningsministeriets finansiella stöd till universitetsbiblioteken.

Två av respondenterna i undersökningen bekymrar sig för konsekvenserna av FinELibs ständigt växande organisation, eftersom då en organisation blir större finns det alltid en risk för att organisationen blir mera ineffektiv. Byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken (B) motiverar detta med det faktum att FinELib har växt så pass snabbt under de senaste åren och har fått ganska många anställda. Trots att FinELib antagligen kommer att växa ytterligare under årens lopp, finns det i detta skede inte någon risk att FinELibs organisation blir ineffektiv. Även vid ett av de intervjuade specialbiblioteken (E) tar bibliotekschefen (respondent 9) fasta på tanken att när en organisation förändras och slås ihop till större enheter, finns det en risk för att de större enheterna inte beaktar vissa sektorer.

Fyra av de intervjuade befarar att utvidgningen av FinELibs verksamhetssfär kan leda till att vissa bibliotekssektorer inte får sina behov tillgodosedda i lika hög grad som förut. Bibliotekarien vid ett av fakultetsbiblioteken (respondent 5, bibliotek B1) konstaterar att det är en klar nackdel att FinELib-konsortiet består av så olika sorts medlemsbibliotek, eftersom detta leder till att alla bibliotekssektorer inte kan få sina önskemål uppfyllda. Det blir antagligen nödvändigt att omvärdera organisationens målsättningar i och med att Nationalbiblioteket har fått alla bibliotekssektorer som sina kunder, tror bibliotekschefen (respondent 8) vid ett av specialbiblioteken (D). I universitetsbibliotek A uppger förvärvschefen (respondent 2) att man inte är så förtjust i att FinELib har inkluderat yrkeshögskolebiblioteken och de allmänna biblioteken i sin verksamhetssfär, eftersom det stöd som ges åt dessa bibliotek innebär en minskning i det stöd som ges åt de vetenskapliga biblioteken. Enligt bibliotekschefen (respondent 9) vid ett av specialbiblioteken (E) är det oroande att forskare, lärare och studerande vid universitet använder andra källor än användare i yrkeshögskolor och allmänna bibliotek. Om expertgrupperna utvidgas ytterligare leder det nämligen till att FinELib får en mera allmän karaktär, eftersom expertgrupperna blir tvungna att göra kompromisser och skaffa tjänster som är relevanta för en bredare publik.

Som en möjlig lösning på detta problem föreslår en av respondenterna att universitetsbiblioteken kunde bilda egna konsortier utanför FinELib. Bibliotekschefen

(respondent 9) vid ett av specialbiblioteken (E) anser att universitetsbiblioteken borde överväga detta alternativ, eftersom det verkar som att utvecklingsmöjligheterna för universitetsbiblioteken är små i FinELib. Det vore möjligt att bilda egna konsortier med den utbildning om bl.a. licensieringsavtal som FinELib har stått till tjänst med. Svårigheten vore dock att få konsortiet konkurrenskraftigt.

*Universitetssektorn har fått en hel del och är glada för det, men vi kommer inte på något sätt att kunna utvecklas inom de premisser som nu finns inom FinELib. Vi får nog börja tänka på egna konsortier när vi skall gå vidare inom olika ämnesområden.*

Respondenten har ingenting mot det faktum att FinELibs verksamhetsområde utvidgas, utan säger sig bara vara bekymrad över sättet som det sker på. Det är synd att FinELib inte stöder utvecklingen av forskningen och universitetssektorn i Finland lika mycket längre p.g.a. att man börjat koncentrera sig på andra sektorer. FinELib har varit en väldigt lyckad form av centraliserat samarbete mellan universitetsbiblioteken.

*Hittills är universitetssektorn den sektor som FinELib har stött bäst och därifrån utgick alla behoven. [...] Med 'for the public good'-resonemanget finns det en fara för att det stöd vi har fått minskar. Men vi hoppas och nästan kräver att stödet inte minskar. För vi behöver det framöver.*

Hos vissa respondenter kan man skönja en oro över att undervisningsministeriet kommer att minska den centrala finansieringen till de vetenskapliga biblioteken. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) tror att undervisningsministeriets minskade finansiella stöd kan innebära ett hot för licenserna i framtiden.

*Undervisningsministeriets stöd för förvärv av material har blivit mycket mindre under de senaste åren. Detta är ett hot för licenserna i framtiden. Vi vet faktiskt inte om vi kommer att ha råd att beställa samma mängd material som tidigare.*

Även förvärvschefen (respondent 7) vid ett av de andra universitetsbiblioteken (C) anser att en ökning av bibliotekens egen finansieringsandel är en oroande utveckling. Biblioteket måste kanske lösgöra sig från några av de nuvarande konsortierna om biblioteket inte får tillräckligt med stöd från undervisningsministeriet. Finansieringssituationen i FinELib måste sålunda redas ut. Vid specialbibliotek D har man enligt bibliotekschefen (respondent 8) redan uppnått många målsättningar i

samarbetet med FinELib, men om man fick önska sig något i fortsättningen vore det att undervisningsministeriet skulle ge mera centralt stöd åt FinELib. På det sättet vore det möjligt att skaffa flera elektroniska resurser.

## **6.5 FinELibs tjänster till medlemsbiblioteken**

De intervjuade tillfrågades vad de anser om de tjänster som FinELib erbjuder medlemsbiblioteken, dvs. avtalslicensiering, kostnadsfördelning mellan biblioteken, användarenkäter, användningsstatistik, materialutbildningar osv. Två av de intervjuade uttrycker sina åsikter om FinELibs tjänster på ett mera allmänt plan. Bibliotekschefen (respondent 8) vid ett av specialbiblioteken (D) anser att det med stor tydlighet framgår att FinELib har utformat sina tjänster till biblioteken utgående från kundernas behov. Vid ett av de allmänna universitetsbiblioteken (A) uttrycker förvärvschefen (respondent 2) däremot en åsikt om att det borde ske en koncentrerings av FinELibs tjänster, eftersom kvaliteten på tjänsterna lider av den mängd uppgifter som FinELib har åtagit sig.

*Jag skulle gärna se en koncentrerings inom tjänsterna på det mest väsentliga och att man skulle lämna bort sådant kring tjänsterna som inte är så hemskt viktigt. Om man tänker på licensiering så tycker jag att man inte behövde komma med så många nya erbjudanden, utan att man istället borde förbättra de licenser som man redan har.*

Vidare betonar förvärvschefen vikten av att FinELib säkerställer framtiden och slutför de projekt som påbörjats vid varje medlemsbibliotek innan nya projekt sätts igång. Respondenten litar dock på att FinELib sist och slutligen klarar av den arbetsbörda som man har åtagit sig.

### **6.5.1 Licensiering av elektroniska materialpaket**

Som det konstaterades i kapitel 6.2.2 upplever största delen av de intervjuade att FinELib har haft en genomgående positiv inverkan på bibliotekens beståndsutveckling. Trots att vissa respondenter anser att bibliotekens digitala samlingar har uppnått nya dimensioner tack vare FinELib, framkommer även kritiska åsikter om FinELibs licensieringsförhandlingar med förlagen. Respondenterna anser t.ex. att vissa av

licenserna är för dyra, att materialpaketen är för på allmän nivå, att användarkåren för materialpaketen är för begränsad och att tidtabellen är problematisk.

Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) anser att de upphandlingar som FinELib uppnår inte alltid är så imponerande. Elsevierlicensen är mycket dyr trots att den har anskaffats i konsortiesammanhang. Förhandlingarna med Elsevier har inte heller gett några egentliga garantier för att biblioteket får tillgång till det elektroniska materialet även i framtiden. De oklara arkiveringsmöjligheterna gäller även annat material än Elsevierpaketet.

Respondenterna från de undersökta fakultetsbiblioteken och specialbiblioteken anser alla att FinELib i högre grad borde arbeta för en sektorisering av materialpaketen. Vid det ena specialbiblioteket (E) påpekar bibliotekschefen (respondent 9) att innehållet i de nuvarande materialpaketen är ganska generellt och att FinELib i större utsträckning borde förhandla om delar av paket inom olika ämnesområden. Substansen och innehållet i tjänsterna kunde förbättras så att biblioteket kunde licensiera delar av paket där innehållet motsvarar förväntningarna. En lösning vore att FinELib dels kunde erbjuda stora paket för universitet med många olika ämnesområden, dels ämnesspecialiserade paket för specialuniversitet inom ämnen såsom teknik, ekonomi och medicin. Bibliotekschefen (respondent 8) vid det andra specialbiblioteket (D) anser det vara önskvärt med en prenumerationsmodell där det fanns olika ämnespaket med olika prislappar att välja mellan. Respondenten vet dock inte hur man skulle lyckas med att genomföra ett sådant projekt, eftersom FinELib sist och slutligen är en ganska liten organisation i jämförelse med många av förlagen. Det faktum att det nuförtiden räcker med fyra bibliotek för att bilda ett materialkonsortium i FinELib ses däremot som en stor fördel av bibliotekscheferna vid de två specialbiblioteken.

Bibliotekarien (respondent 6) vid det ena fakultetsbiblioteket (B2) tycker att det vore utmärkt ifall FinELib på något sätt kunde förmå förlagen att sektorisera paketen i högre grad.

*Förlagen kunde säga att från vårt paket kan ni köpa det här och betala så här mycket. Eller om ni har pengar så kan ni köpa hela paketet. [...] Jag hoppas att FinELib skulle klara av att förhandla med de stora förlagen så att man skulle*

*kunna strukturera materialen mera och inte inkludera allt i blandade paket. Det finns redan några bra paket, men det kunde finnas flera.*

Även bibliotekarien (respondent 5) som representerar det andra fakultetsbiblioteket (B1) önskar att FinELib kunde utveckla flexibla prenumerationsmodeller, så att t.ex. medicinska, humanistiska och samhällsvetenskapliga bibliotek kunde göra egna avtal med FinELib.

Vissa av respondenterna i undersökningen anser att de dominerande prenumerationsmodellerna i FinELib borde utvecklas och bli flexibla. De licensieringsavtal som specialbibliotek E får genom FinELib är mycket begränsade, anser bibliotekschefen (respondent 9). De elektroniska resurserna får nämligen bara användas av forskare och studerande inom det egna universitetet. Detta är ett problem med tanke på att det finns användare vid öppna universitet och i fortbildningskurser som kunde dra nytta av resurserna. Biblioteket skulle vara beredd att betala en rimlig summa åt FinELib för att en bredare användargrupp skulle kunna använda det elektroniska materialet. Användargruppen kunde t.ex. utökas med gamla studerande som befinner sig ute i företagsvärlden.

*Användarkretsen borde kunna vara vidare än den som FinELib förhandlar om. Man talar mycket om öppna högskolan och forskningsgrupper som egentligen är externa. Sedan finns det inom fortbildning kommersiell verksamhet där man utbildar människor. [...] Man borde titta på det här i samband med de nya finansieringsmodellerna. Det borde finnas alternativ för att ha större eller mindre användargrupper. [...] Vi har ju fått det här materialet så billigt för att det används för forskning och utbildning. En möjlighet vore att man skulle få betala lite till för att materialet används även av andra. Det skulle vara en tjänst som vi t.o.m. skulle kunna ta betalt för att erbjuda. Och vi skulle naturligtvis betala för den till leverantören också.*

Vid ett annat tillfälle under intervjun konstaterar bibliotekschefen att biblioteket även skulle kunna betala en liten tilläggsavgift för att FinELib i högre grad skulle utveckla behovsanpassade tjänster för biblioteket. Även förvärvschefen (respondent 7) vid ett av universitetsbiblioteken (C) anser att FinELib i högre grad borde sträva efter att flexibla modeller skulle utarbetas. På det sättet kunde biblioteket välja material mera utgående från bibliotekets och kundernas behov samt utgående från universitetsämnena. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av de andra universitetsbiblioteken (A) anser att FinELib har antagit ett mycket finskt perspektiv, men detta är förståeligt med tanke på att

de flesta medlemsbibliotek är finskspråkiga. Trots detta vore det önskvärt med mera nordiskt material. Från bibliotek A:s perspektiv vore ett nordiskt konsortium den bästa lösningen.

Tre av respondenterna i undersökningen anser att FinELibs tidtabell är alltför hektisk. Vid universitetsbibliotek C har man enligt förvärvschefen (respondent 7) svårt att hålla samma höga takt som FinELib.

*En nackdel med FinELib är att det alltid känns som om det vore så bråttom. Man måste testa nya e-material och meddela FinELib vilka material man tar. Man måste granska långa tidskriftslistor och fundera om man skall ta en resurs från FinELib eller från en annan förmedlare om materialet är billigare där. Det är en nackdel att allt koncentreras till hösten. Ofta har vi för lite tid att fatta besluten och det är dessutom oftast fråga om dyra material.*

Även byråchefen (respondent 4) vid det andra universitetsbiblioteket (B) tycker att man helt enkelt inte har tid att evaluera allt det nya materialet, medan förvärvschefen (respondent 2) vid det tredje undersökta universitetsbiblioteket (A) uppger att det är mycket tidskrävande att hela tiden vara tvungen att ta ställning till nya förslag om materialkonsortier och testa nya resurser. Dessutom får man ibland meddelanden om nya material som inte är särskilt relevanta för det egna biblioteket. Respondenten ser det dock som en fördel att få information om vad det finns för utbud av elektroniska resurser på marknaden.

De två respondenter som representerar specialbiblioteken (D och E) i undersökningen uppger båda att tidtabellen för FinELib-materialet är problematisk för biblioteken. Vid specialbiblioteken är livscykeln för anskaffning av FinELib-material lika som livscykeln för bibliotekens budgeter. Bibliotekschefen (respondent 8) från det ena specialbiblioteket (D) påpekar att hösten är en olämplig tidpunkt att besvara FinELibs förfrågningar om materialförnyelser och nya konsortier, eftersom det är då som man planerar följande års budget och har resultatförhandlingar med universitetets ledning. Biblioteket måste sålunda meddela FinELib vilka materialkonsortier de skall gå med i, utan att vara helt säkra på att det finns tillräckligt med pengar i budgeten. Respondenten tror dock att FinELib inte kan göra något åt detta problem, eftersom det är förlagen som bestämmer rytmen i förhandlingsprocessen. Bibliotekschefen (respondent 9) vid det andra

specialbiblioteket anser att det vore eftersträvansvärt att i högre grad få resultat och budget att gå ihop med FinELibs processer.

Två respondenter är av den åsikten att FinELibs anskaffning av material är en utdragen process. Referensbibliotekarien (respondent 1) vid universitetsbibliotek A konstaterar att FinELib inte alltid är den rätta kanalen ifall biblioteket vill ha sina nya resurser snabbt. Anledningen till att den ena bibliotekschefen (respondent 9, specialbibliotek E) beskriver FinELib som en långsam process, är att förslagen måste genomgå många olika instanser. Trots att förslagen har passerat expertgrupperna och konsortiegruppen är det ändå inte säkert att förhandlingarna med leverantörerna går inleds. Respondenten medger att det ibland vore frestande att licensiera en resurs på egen hand trots att FinELib förhandlar om samma resurs.

*Det kan vara lite problematiskt om en leverantör vänder sig till biblioteket med ett ganska modest pris, och man skulle gärna vilja ta den där resursen snabbt och behändigt, men förhandlingarna är igång med FinELib. [...] Vi är mycket solidariska mot FinELib, fastän det t.o.m. skulle vara lite dyrare att licensiera genom dem.*

Sammanfattningsvis kan man konstatera att de intervjuade personerna skulle vilja se en förbättring i licensieringen av de elektroniska resurserna inom följande områden: Licensernas pris och arkiveringsmöjligheter, materialpaketens utformning, bredden på användarkåren, tidtabellen och förhandlingarnas livscykel. I en analys av vilka bibliotekstyper som representeras i dessa kategorier kan man se att samtliga respondenter från specialbiblioteken och fakultetsbiblioteken ställer sig negativa till materialpaketens allmänna innehåll. I de övriga bibliotekskategorierna kan man inte skönja några mönster.

### **6.5.2 Kostnadsfördelning mellan medlemsbiblioteken**

FinELibs nya modell för att dela upp licensieringskostnader mellan medlemsbiblioteken (den s.k. FTE-modellen) är rättvis, anser fyra respondenter i undersökningen. Tre av respondenterna anser däremot att modellen är bristfällig, medan två inte har någon åsikt i frågan.

De fyra respondenter i undersökningen som är positivt inställda till FTE-modellen anser att modellen är rättvis och smidig. Förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken

(respondent 2, bibliotek A), bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 8, bibliotek D) och byråchefen vid det ena universitetsbiblioteket (respondent 4, bibliotek B) har en positiv bild av kostnadsfördelningsmodellen eftersom bibliotekens betalningsandel varierar enligt storlek och användarkår. Förvärvschefen (respondent 7) vid universitetsbibliotek C är av den åsikten att den nuvarande modellen är det smidigaste tillvägagångssättet för att fördela kostnaderna inom konsortiet. Respondenten poängterar dock att FinELib med tiden antagligen blir tvungen att utveckla nya modeller ifall öppna universitet och fortbildningsutbildningar börjar använda FinELibs tjänster.

De tre intervjuade som anser att FTE-modellen är bristfällig har sinsemellan olika motiveringar för sina åsikter. För specialbibliotek E är FTE-modellen problematisk, eftersom en del av universitetet är stationerat i en annan stad. Bibliotekschefen (respondent 9) anser att det borde finnas en möjlighet att dela upp FTE-talen enligt mindre enheter.

*FTE-talet är ju en potentiell siffra över vem som skulle kunna använda FinELib. Det finns även vikter inom prismodellen, men jag tycker att den borde tas upp till diskussion igen. Jag tror vi har haft den i snart tre år nu. Nästa år borde vi bl.a. fundera på om viktningen är rätt. [...] Biblioteken borde betala för användning så långt som det bara är möjligt.*

Vid det ena fakultetsbiblioteket (B1) funderar bibliotekarien (respondent 5) över vad som händer om biblioteken kommer att betala mera enligt användning i fortsättningen. Eftersom fakultetsbiblioteket är del av ett stort universitet, befarar respondenten att universitetets betalningsandel ökar. Biblioteket skulle kanske inte ha möjlighet att behålla allt det material som för tillfället licensieras och få svårare att anskaffa nytt material genom FinELib. Bibliotekarien vid det andra fakultetsbiblioteket (respondent 6, bibliotek B2) tror att det är svårt att få fram pålitlig statistik som grund för FTE-modellen och att åsikterna går i sär angående talens pålitlighet.

### **6.5.3 Användarenkäter, användningsstatistik och övriga tjänster**

Personerna som intervjuades för undersökningen ger både positiva och negativa omdömen om FinELibs användarenkäter, rapportering av användningsstatistik, materialutbildningar och den årligt återkommande FinELib-dagen.

Användarenkäterna, som FinELib utför på årlig basis, får beröm av två respondenter. Rapporteringen av användarenkätornas resultat är en tjänst som förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid ett av universitetsbiblioteken (B) tycker är viktig, eftersom resultatet ger något verkligt i handen och svart på vitt berättar om kundernas åsikter. Om bara undersökningarna utförs ordentligt och analyseras noggrant får biblioteken verklighetsbaserad fakta om användarnas syn på de elektroniska resurserna. Även bibliotekschefen (respondent 8) vid det ena specialbiblioteket (D) har en positiv inställning till den kunskap som biblioteket får om användarna genom enkäterna. Enkäterna ger också information om den egna organisationen, vilket man kan utnyttja i materialanskaffningar.

Två av de andra respondenterna är emellertid av den åsikten att användarenkäterna kunde utvecklas ytterligare. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) anser det vara väldigt viktigt att FinELib noggrant följer upp användarnas åsikter om de elektroniska resurserna. Eftersom enkäterna är något ytliga vet man sist och slutligen ganska lite om hur FinELib-materialen faktiskt används och om forskningen har förbättrats tack vare resurserna.

*Oftast har resultaten från enkäterna varit ganska ytliga. Snart kommer vi kanske i ett sådant skede att vi behöver mera djupgående information, för det är trots allt fråga om mycket pengar som satsas i materialet.*

För att resultaten kunde utnyttjas mera effektivt anser bibliotekschefen (respondent 9) vid ett av specialbiblioteken (E) att användarenkäterna borde anpassas mer till de individuella bibliotekens miljö. Det är viktigt att enkäterna inte utförs på ett för allmänt plan, eftersom alla bibliotek har sina lokala behov. Ibland har biblioteket fått resultaten från användarenkäterna skilt för det egna biblioteket istället för hela universitetssektorn, vilket har upplevts som positivt.

FinELibs användningsstatistik över de elektroniska resurserna får negativa omdömen av två av respondenterna. Den ena bibliotekschefen (respondent 9) efterlyser mera statistik över flera tjänster så att man kunde göra jämförelser i användningen av olika resurser. Vid specialbibliotek E har man ett fåtal resurser med användningsstatistik som visar hur många gånger artiklar har skrivits ut istället för antalet sökningar. Enligt respondenten

säger antalet utskrivna artiklar mera om den egentliga användningen av resurserna än vad antalet sökningar gör. Inte heller universitetsbibliotek B får tillräckligt uttömmande statistik över FinELib-materialen, anser förvärvsbibliotekarien (respondent 3). Detta beror till stor del på villkoren i licensieringsavtalen och hurdana dataprogram för att behandla statistik som leverantören har. Respondenten önskar i alla fall att biblioteket kunde få statistik över enskilda tidskrifter och inte bara över hela materialpaket.

*I ett stort paket på t.ex. 1000 tidskrifter skulle man ju vilja veta om det bara är 30 tidskrifter som används och inte bara hur många gånger hela paketet används. Att förbättra användningsstatistiken är antagligen en prioritetsfråga även för FinELib.*

Samma respondent anser att de materialutbildningskurser som FinELib ordnar tillsammans med förlagen sker i för stora grupper. Det är en nackdel att grupperna består av både sådana som nyligen har bekantat sig med en viss resurs och sådana som bara vill veta vad som är nytt i den nya versionen eller uppdateringen.

Bibliotekarien vid det ena fakultetsbiblioteket (respondent 5, bibliotek B1) föreslår att materialutbildningarna kunde fördelas mera jämnt ut i landet. För närvarande äger utbildningarna mest rum i Helsingfors.

Den årligt återkommande FinELib-dagen i Helsingfors är inte så värst givande för förvärvsbibliotekarien (respondent 3 vid) det ena universitetsbiblioteket (B), eftersom FinELib tycks koncentrera sig enbart på de positiva aspekterna.

*Man får lite den känslan av att det bara pratas om hur bra allt är. Det senaste intrycket kom från allt det här med Nelli-portalen. Det var en bottennotering. Det var ju ingen information, utan mera av ett kommersiellt inslag. Det talades om hur bra allt var och att det inte fanns några fel. Sådant gör ju en frustrerad när man vet att det inte stämmer överens med sanningen [...] Jag vet inte riktigt vad de där dagarna har för funktion.*

Respondenten anser vidare att paneldiskussioner fyller en viktig funktion, men att det även där borde komma fram flera olika åsikter för att diskussionen skulle bli mera nyanserad.

## 6.6 Sammanfattning av respondenternas åsikter om FinELib

I tabellerna 6.1-6.3 sammanfattas respondenternas åsikter om FinELib gällande personalens arbete, tjänsterna till medlemsbiblioteken och licensieringen av elektroniska resurser. I den högra kolumnen anges åsiktsfördelningen i biblioteken.

<b>Personalen vid FinELib</b>	
<b>Styrkor</b>	
Expertis inom licenshantering	Specialbibliotek E
Engagemang	Fakultetsbibliotek B2
Kommunikation med biblioteken	Fakultetsbibliotek B2, universitetsbibliotek B, specialbibliotek E
Klar struktur	Universitetsbibliotek B, specialbibliotek D
Problemlösning	Universitetsbibliotek A och B
Rapportering och information	Specialbibliotek E, universitetsbibliotek B
<b>Svagheter</b>	
Splittad information	Universitetsbibliotek C
För lite mellaninformation	Universitetsbibliotek C

Tabell 6.1 Respondenternas åsikter om FinELibs personal

Av tabell 6.1 framgår att de intervjuade har överlag en mycket positiv inställning till personalen vid FinELib. Resultatet indikerar att FinELibs styrka ligger i kontakten med medlemsbiblioteken samt personalens expertis inom licensavtalsföring. Det synes inte finnas någon skillnad mellan de olika bibliotekstyperna i denna fråga.

<b>Tjänster till medlemsbiblioteken</b>	
<b>Styrkor</b>	
Tjänsterna är kundanpassade	Specialbibliotek D
Kostnadsfördelningsmodellen är rättvis	Universitetsbibliotek A, B och C, specialbibliotek D
Användarenkäterna ger fakta	Universitetsbibliotek B, specialbibliotek D
<b>Svagheter</b>	
Kostnadsfördelningsmodellen borde utvecklas	Specialbibliotek E, fakultetsbibliotek B1 och B2
Användarenkäterna för allmänna	Universitetsbibliotek A, specialbibliotek E
Användningsstatistiken för allmän	Universitetsbibliotek B, specialbibliotek E
Brister i det tekniska stödet	Universitetsbibliotek A och B, specialbibliotek E
För många projekt på gång	Universitetsbibliotek A

Tabell 6.2 Respondenternas åsikter om FinELibs tjänster

Tabell 6.2 visar att respondenterna är något oeniga i sina åsikter om de tjänster som FinELib erbjuder medlemsbiblioteken, särskilt i fråga om användarenkäterna och kostnadsfördelningsmodellen. Samtliga undersökta universitetsbibliotek är nöjda med kostnadsfördelningen inom konsortiet, medan de båda fakultetsbiblioteken och ett av specialbiblioteken är missnöjda med kostnadsfördelningsmodellen. Användningsstatistiken och det tekniska stödet får dock kritik av både universitetsbibliotek och specialbibliotek.

<b>Licensiering av elektroniska resurser</b>	
<b>Styrkor</b>	
Kostnadseffektivt p.g.a.:	
- förmånliga licenser	Universitetsbibliotek A, specialbibliotek E
- inbesparad arbetstid	Universitetsbibliotek B
- marknadsföring av material	Universitetsbibliotek B
Stor kompetens i licensavtalsföring	Specialbibliotek D och E, universitetsbibliotek B
Viktig informationskälla för nya resurser	Universitetsbibliotek A
<b>Svagheter</b>	
Långsam förhandlingsprocess	Universitetsbibliotek A, specialbibliotek E
Tidskrävande	Universitetsbibliotek A och C
Tidtabellen för bråd	Universitetsbibliotek A, B och C
Livscykeln för anskaffning olämplig	Specialbibliotek D och E
Vissa licenser för dyra	Universitetsbibliotek A
Osäkra arkiveringsmöjligheter	Universitetsbibliotek A
Begränsad användarkår	Specialbibliotek E
Materialpaket av för allmän natur	Specialbibliotek D och E, fakultetsbibliotek B1 och B2
För finskt perspektiv	Universitetsbibliotek A

Tabell 6.3 Respondenternas åsikter om FinELibs licensieringsförfarande

Utgående från tabell 6.3 kan man konstatera att de undersökta biblioteken tycks i detta sammanhang dra den största nyttan av FinELib i fråga om juridisk expertis och kostnadseffektivitet. I synnerhet universitetsbiblioteken och specialbiblioteken tycks ha stor hjälp av FinELibs tjänster i dessa avseenden. Däremot synes tidtabellen vara ett problem, eftersom flera bibliotek anger att förhandlingsprocessen för de elektroniska resurserna är långsam, att biblioteken förväntas agera snabbt på förfrågningar om olika materialkonsortier och att livscykeln för anskaffning är olämplig. Materialpaketens något blandade och allmänna innehåll upplevs som en nackdel av de fyra ämnesinriktade biblioteken.

## 6.7 Respondenternas allmänna åsikter om elektroniska resurser på mikro- och makronivå

### 6.7.1 Urval av elektroniska resurser

De kriterier som tillämpas i urvalet av elektroniska resurser varierar i de undersökta biblioteken. I de tre allmänna universitetsbiblioteken nämns bl.a. följande urvalskriterier: användarbehov vid universitetet, resursernas innehåll, användningsstatistik och pris, tekniska aspekter samt utgivarens status. I de två specialbiblioteken beaktar man därtill prismodell och specifika ämnesområden. Eftersom fakulteternas förvärv av elektroniska resurser främst sker via huvudbibliotekets förvärvsavdelning, inkluderas fakultetsbibliotekens svar inte i detta sammanhang.

I de allmänna universitetsbiblioteken tillämpas en bred skala av urvalskriterier när bibliotekspersonalen väljer ut vilka elektroniska resurser som skall anskaffas. Vissa av de intervjuade betonar särskilt användarbehovet vid universitetet, medan de resterande respondenterna tar fasta på aspekter kring teknik och utgivare. Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid universitetsbibliotek B betonar betydelsen av att resurserna fungerar på ett tekniskt plan och att innehållet främjar forskningen vid universitetet. Vid universitetsbibliotek C anser förvärvschefen (respondent 7) att utgivarnas rykte, status och tidskrifternas citeringsfrekvens är viktiga urvalskriterier. Byråchefen (respondent 4) vid universitetsbibliotek B berättar att när biblioteket väljer ut elektroniska resurser beaktas först och främst användningsstatistik och pris. Därefter sker en innehålls- eller kvalitetsevaluering, där bl.a. förlagens rykte och kvalitet tas i betraktande. Dessutom bedöms det hur en ny elektronisk resurs kompletterar bibliotekets tryckta samling. Vid förnyandet av ett licensieringsavtal görs en ingående granskning av hur mycket tidskrifterna i materialpaketet har använts. Byråchefen anser att urval av elektroniskt material är en demokratisk process i jämförelse med urvalet av tryckt material.

*I fråga om tryckt material är det bibliotekarien som mer eller mindre fattar urvalsbesluten som baseras på dennes åsikter om materialets betydelse. Bibliotekarien kan konsultera ämnesspecialister, t.ex. professorer på institutionerna, och tillsammans kan de besluta vilka böcker som är viktiga för biblioteket. Med elektroniskt material fattas besluten på basis av feedback från de större folkmassorna efter testperioden.*

Användarna har sålunda möjlighet att kvalitetsevaluera ett materialpaket under en testperiod och ge feedback åt biblioteket, som i sin tur kan beakta användarnas åsikter i urvalsbeslutet. Detta är en avsevärd skillnad från urvalet av tryckta resurser, eftersom användarna kan evaluera en tryckt bok eller tidskrift först efter att den har köpts in och placerats i hyllan.

Även vid universitetsbibliotek A utgör användarbehovet det största urvalskriteriet när man väljer ut elektroniska resurser. Bibliotekspersonalen baserar sin bedömning på makropaketet som helhet istället för på de enskilda tidskrifterna. Eftersom tiden och personalresurserna inte räcker till för att gå igenom varje enskild tidskrift i ett materialpaket överlämnas granskningen på tidskriftsnivå istället till forskarna, säger förvärvschefen (respondent 2). Enligt referensbibliotekarien (respondent 1) vid samma bibliotek har bibliotekarien inte den sakkännedom som krävs för att uttala sig om innehållet i vetenskapliga tidskrifter. I den frågan samarbetar biblioteket med universitetets institutioner. Det är inte möjligt för bibliotekarien att använda sig av samma selektivitet i urvalet av elektroniska tidskrifter som i urvalet av tryckt material. Referensbibliotekarien hänvisar till forskningsresultat som visar att forskare använder helt andra tidskrifter än de titlar som bibliotekarierna skulle ha valt ut när det ges möjlighet att söka i ett stort materialpaket. Det enda avseendet där bibliotekarien kan vara selektiv är priset, eftersom pengarna går genom biblioteket.

De intervjuade vid de två specialbiblioteken anser att användarbehovet är det viktigaste urvalskriteriet, medan övriga aspekter kommer i andra hand. De urvalskriterier som specialbibliotek E tillämpar är access och tillgång, ämnesområde och innehåll i förhållande till både egna och nationella samlingar, tidsperiod, kvalitet (dvs. stabilitet i nätkontakten, gränssnitt och söksystem), pris samt prismodell. De elektroniska resurserna granskas i allra högsta grad på tidskriftsnivå. Bibliotekschefen (respondent 9) berättar att man för tre år sedan utförde en undersökning, där man gick runt vid universitetets alla institutioner och tog reda på vilka som var deras kärntidskrifter. På basis av resultatet valde man sedan tidskriftsleverantör. Även vid specialbibliotek D är ämnet och behovet i organisationen de huvudsakliga kriterierna i urvalet av elektroniska resurser. I viss mån beaktas även teknik och hur begränsad licensen är i fråga om tillgång. Bibliotekschefen (respondent 8) påpekar att innehållet sist och slutligen är den avgörande faktorn, vilket

betyder att man ofta väljer en resurs trots att licensen t.ex. har begränsad distansanvändning. Forskarna och lärarna vid universitetet är mycket aktiva i att ge feedback om olika elektroniska materialpaket. Efter en testperiod samlar biblioteket in åsikter om materialet per e-post. Bibliotekschefen är av den åsikten att biblioteket noggrant måste lyssna på forskarnas önskemål och behov, eftersom de i egenskap av ämnesexperter innehar den sakkännedom om det vetenskapliga innehållet som bibliotekarierna saknar.

*Jag tror forskarna känner väldigt bra till vilka tidskrifter som är väsentliga kärntidskrifter inom deras egna ämnesområden. [...] Vår roll i det hela är att skaffa informationen och se till att den är tillgänglig samt hjälpa användarna att använda den på rätt sätt, dvs. att göra bra och ekonomiska sökningar.*

Sammanfattningsvis kan man konstatera att användarbehovet tycks vara det viktigaste urvalskriteriet i universitets- och specialbiblioteken. Detta kriterium synes vara mera framträdande i urvalet av elektroniska resurser än i urvalet av tryckta resurser, delvis eftersom möjligheten att på förhand ta reda på användarnas åsikter är större. Det tycks inte föreligga någon större skillnad mellan de urvalskriterier som tillämpas i de undersökta universitets- och specialbiblioteken.

### **6.7.2 Fördelar och nackdelar med mikro- och makrourval**

Fyra av de intervjuade anser att materialpaket med elektroniska tidskrifter inte är den mest ändamålsenliga prenumerationsmodellen för deras bibliotek, medan två respondenter är av den åsikten att licensiering i form av materialpaket är en bra förvärvsmetod. Tre respondenter anser däremot att det finns både fördelar och nackdelar med prenumerationsmodellen. Trots en del negativa åsikter gentemot materialpaketen och makrourval uppger endast två respondenter att deras bibliotek vore beredda att betala en tilläggssumma för möjligheten att i högre grad få tillämpa mikrourval av elektroniska tidskrifter.

De fyra respondenter som uppger att materialpaketen inte är den rätta prenumerationsmodellen för deras bibliotek är förvärvschefen (respondent 7) vid universitetsbibliotek C, förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid universitetsbibliotek B och bibliotekarierna (respondent 5 och 6) vid de två fakultetsbiblioteken B1 och B2.

Bibliotekarien (respondent 6) vid det ena fakultetsbiblioteket (B2) konstaterar att somliga paket som ges ut av stora kommersiella förlag innehåller många tidskrifter som är irrelevanta för biblioteket. Respondenten använder en metafor för att beskriva materialpaketen:

*Det är som att köpa en överraskningslåda på auktion. Där kan finnas skatter, men också mycket gammalt skräp. Obetydliga tidskrifter finns det ganska många av.*

Bibliotekarien har en känsla av att vissa personer i biblioteket är imponerade av det höga antalet tidskriftstitlar som tillgängliggörs genom materialpaketen. Respondenten frågar sig vad antalet tidskrifter egentligen spelar för roll om forskarna inte behöver en stor del av dessa tidskrifter.

Hos tre av de intervjuade finns en viss ambivalens i fråga om materialpaketen som prenumerationsmodell. Bibliotekschefen (respondent 8) vid ett av specialbiblioteken (D) anser att vissa av materialpaketen innehåller många sådana tidskrifter som bibliotekets kunder inte alls behöver. Respondenten poängterar dock att många paket kan anses vara gynnsamma för biblioteket med tanke på pris och innehåll. Eftersom informationsinnehållet och licensieringsvillkoren varierar från paket till paket, är det inte möjligt att avgöra huruvida makrourval är att föredra framför titelurval. Bibliotekschefen (respondent 9) vid det andra specialbiblioteket (E) förespråkar att användarna skall ha möjlighet att bläddra i det elektroniska materialet, eftersom detta gynnar tvärvetenskaplighet. Utbudet av resurser skall ändå vara begränsat till universitetets eget intresse. En stor del av tidskrifterna inom materialpaketen publiceras nämligen inom så helt andra ämnen än ämnesinriktningen i universitetet att det inte ens är fråga om tvärvetenskaplighet. Förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A) anser att det ibland vore bra om forskare kunde få välja ut sina tidskrifter på titelbasis, eftersom det ofta finns dupletter i materialpaketen. Man är nästan tvungen att licensiera ett helt materialpaket, eftersom användarna läser olika delar i ett paket. I vissa fall kunde man gå in för mikrourval av tidskrifter, men detta är något som leverantörerna aldrig skulle godkänna i den nuvarande situationen. För det enskilda biblioteket är det svårt att påverka förlagens prenumerationsmodeller.

Två av respondenterna anser att det finns tydliga fördelar med att förvärva elektroniska tidskrifter i paketform. Byråchefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 4, bibliotek B) hävdar att trots att biblioteket förvärvar ett stort materialpaket där kanske hela 90 procent av tidskrifterna inte används, är det de återstående 10 procenten som kunderna behöver som är viktiga. I Elseviers ScienceDirect koncentreras 80 procent av användningen i biblioteket på ett fåtal titlar. Det är således 200-300 titlar som är i hög användning, medan de resterande tidskrifterna används mera sällan eller aldrig. Det höga antalet tidskrifter inverkar inte heller negativt på användarna, eftersom möjligheterna att söka fram material i databaserna är så pass utvecklade att man fortfarande får rimliga storlekar på resultatgrupperna. Eftersom tidskrifterna sätts ut på förlagens servrar istället för på bibliotekets, gör tidskrifterna som biblioteket får på köpet heller ingen skada. En annan fördel med materialpaketen är att de kan innehålla sällsynt låganvändningsmaterial som biblioteket vanligen inte skulle anskaffa. Byråchefen berättar att då universitetet skulle starta en helt ny utbildning upptäckte man att biblioteket redan prenumererade på ungefär 50 elektroniska tidskrifter i det nya ämnet.

*Om man gör en sökning i en stor databas, kan det hända att man hittar några väldigt intressanta artiklar i tidskrifter som inte används så ofta. Det tilläggsvärde som man får från en stor samling är något som mindre, koncentrerade samlingar inte kan ge.*

Referensbibliotekarien (respondent 1) vid universitetsbibliotek A är av den åsikten att materialpaket är den effektivaste lösningen eftersom enhetspriset per tidskrift är så pass lågt och att det rent tekniskt är lättare att underhålla hela paket än enskilda tidskrifter. De administrativa kostnaderna hålls sålunda nere om biblioteket licensierar materialpaket istället för enbart enskilda tidskrifter.

*Det blir administrativa kostnader för att ta enskilda tidskrifter. I SFX kan man lätt aktivera ett helt paket, men det blir mer "handarbete" om man tar enskilda. [...] Det vore förfärligt dyrt att hantera 10 000 enskilda tidskrifter åt gången.*

De intervjuade tillfrågades ifall man i deras bibliotek skulle vara beredd att betala mera åt utgivarna än i nuläget för att i högre grad kunna utföra mikrourval av elektroniska resurser. Sju av respondenterna svarar nej (respondent 1, 2, 4, 6, 7, 8 och 9), medan två respondenter (3 och 5) svarar att deras bibliotek eventuellt kunde tänka sig att betala en liten tilläggsavgift för denna möjlighet. Både bibliotekschefen vid ett av

specialbiblioteken (respondent 8) och den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 6, bibliotek B2) tror att allt som innebär att biblioteken måste betala mera möter på stort motstånd. Byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken motiverar sitt svar med att hävda att så länge priserna på materialpaketen är rimliga finns det ingen orsak att övergå till mindre paket. Respondenten förstår inte varför biblioteken skulle betala mera för att få mindre material, eftersom urvalet av material för den egna samlingen och för en riktad användargrupp är en del av det gamla och traditionella bibliotekarieskapet.

*Att välja ut en snäv samling fungerar inte längre, utan bibliotekarierna har blivit tvungna att vänja sig vid tanken att de inte kan välja ut allt material. Något extra, något onödigt, något dumt inkluderas i dessa paket och det finns inget man kan göra åt saken.*

Byråchefen påpekar dock att det i vissa avseenden vore bättre om biblioteket kunde ha en mera koncentrerad eller riktad samling. Specialbibliotek E skulle inte kunna tänka sig att betala mera för att få mer specifika paket, men bibliotekschefen (respondent 9) uppger att biblioteket däremot skulle vara beredd att betala en tilläggssumma för att kunna utöka användargruppen. Förvärvsbibliotekarien vid det ena universitetsbiblioteket (respondent 3, bibliotek B) och den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 5, bibliotek B2) tror däremot att bibliotek B i princip vore beredd att betala en liten tilläggssumma för att i högre grad kunna göra urval på titelbasis.

Sammanfattningsvis kan man dra den slutsatsen att de intervjuade från specialbiblioteken synes vara något ambivalenta i sina åsikter om makrourval av elektroniska resurser. Samtidigt som materialpaketen ger bibliotekens kunder tillgång till ett brett utbud av elektroniska resurser, ingår det ofta tidskrifter inom ämnesområden som inte är relevanta för användarna i de ämnesspecifika universiteten. Någon sådan tendens finner man dock inte bland de undersökta universitetsbiblioteken, eftersom representanterna talar om materialpaket både i positiva och negativa ordalag. Majoriteten av de intervjuade möter förslaget att införa en eventuell tilläggsavgift för att i större utsträckning kunna tillämpa mikrourval med stor skepsis.

### 6.7.3 Krav på informationskompetens hos användare

Respondenterna tillfrågades vad de tror den ökade förekomsten av makrourval i biblioteken ställer för krav på informationsanvändarnas förmåga att söka information. Tre av respondenterna anser att elektroniska materialpaket inte har fått några särskilda konsekvenser för användarna. Bibliotekschefen vid ett av specialbiblioteken (respondent 8, bibliotek D) är av den åsikten att användarna antagligen inte är mera osäkra på tidskrifternas vetenskapliga status än tidigare. Både i fråga om tryckta och elektroniska tidskrifter överläts innehållsevalueringen åt forskarna själva, eftersom de vet vilka de väsentliga tidskrifterna är inom deras egna ämnesområden. Förvärvschefen (respondent 7) vid bibliotek C påpekar å sin sida att användarna inte har tid att evaluera allt det elektroniska materialet, trots att detta kunde vara nyttigt. Användarnas faktiska roll i evalueringsprocessen betonas av byråchefen vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 4, bibliotek B). I evalueringen av elektroniskt material beaktar biblioteket först och främst användning och pris. Först i den situationen då biblioteket inte har tillräckligt med pengar, vänder de sig till användarna med en förfrågan om de anser att man kan avsluta en prenumeration eller inte.

Sex respondenter anser att användarnas förmåga att söka information i viss mån påverkas av att biblioteken allt mera väljer att prenumerera på elektroniska materialpaket istället för på enskilda tidskrifter. Förvärvsbibliotekarien (respondent 3) vid ett av universitetsbiblioteken (B) och fakultetsbibliotekarien (respondent 5) vid bibliotek B1 förmodar att användarna i större utsträckning har blivit tvungna att evaluera material på egen hand med tanke på den stora mängden elektroniska resurser. Förvärvsbibliotekarien tror att åtminstone ovana studerande kan ha vissa svårigheter med att bedöma relevansen hos en elektronisk resurs. För att åtgärda detta borde man analysera användningen av resurserna och sedan dra slutsatser av detta. Den andra fakultetsbibliotekarien (respondent 6) är övertygad om att informationssökningen i materialpaketen skulle underlättas om tidskrifterna var klassificerade eller kategoriserade på något sätt. Det räcker inte med att tidskrifterna räknas upp alfabetiskt, utan de borde grupperas för att bli mera användarvänliga och urskiljbara i den stora massan.

Även förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 2, bibliotek A) hävdar att det ur användarens synvinkel krävs mycket mera informationskompetens än förut.

Gränssnitten i de olika databaserna är fortfarande ganska outvecklade och svårtolkade för användarna. En nackdel med det elektroniska materialet är dock att den bredare orienteringen i läsningen försvåras. När en läsare skummar igenom en innehållsförteckning i en tryckt tidskrift kan detta ge impulser som skapar nya tankesätt. I framtidens databaser möjliggörs förhoppningsvis nya typer av sökningar. Vid ett av de undersökta specialbiblioteken (E) framförs tanken att bibliotekets roll i allt större utsträckning kommer att handla om att utbilda användare i att hitta lämpliga informationskällor. Bibliotekschefen (respondent 9) anser att detta måste ske i samarbete med universitetets forskare och lärare, eftersom det är i undervisningen som kvalitetsaspekter och informationskompetens måste föras fram.

*Vi jobbar hårt med informationskompetens i samarbete med lärarna för att vi skall kunna utexaminera elever som känner till källorna och vet deras kvalitet. Om det blir mer makrourval så ökar det här behovet.*

Eftersom de materialpaket som biblioteket licensierar genom FinELib har genomgått kvalitetsgranskning på förhand, är kravet på informationskompetensen ännu större i fråga om fritt tillgängliga källor på Internet. Referensbibliotekarien (respondent 1) vid universitetsbibliotek A anser å sin sida att en direkt konsekvens av den ökade användningen av databaser är att tidskriften håller på att förlora sin betydelse som enhet. I allt högre grad baserar sig användarnas bedömning av en artikel på den utgivare som står bakom databasen eller bara på själva artikeln.

## **6.8 Förlagens kommersialisering och kvaliteten på resurserna**

### **6.8.1 FinELibs påverkningsförmåga i förlagsbranschen**

De intervjuade ombads kommentera den ökade kommersialiseringen i publikationsbranschen och FinELibs påverkningsförmåga på längre sikt. Förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 2, bibliotek A) bekymras av att vissa leverantörer växer sig allt större och köper upp mindre förlag, vilket leder till att förlagen blir förhållandevis starka gentemot de enstaka bibliotekskonsorterna. Också byråchefen vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 4, bibliotek B) bekymras av att den vetenskapliga förlagsvärlden håller på att bli monopoliserad genom att den redan nu

domineras av tre eller fyra väldigt stora förlag. Bibliotekets anskaffningar koncentreras oundvikligen till dessa dominerande förlag.

*Om man vill göra Big Deals med dessa fyra aktörer i förlagsvärlden är det nästan slut på biblioteksbudgeten. Då finns det inte tillräckligt med pengar för att köpa material från mindre förlag. Man blir alltså mer eller mindre bunden till dessa stora avtal. Det är dessutom väldigt svårt att bli av med de stora avtalen, eftersom våra kunder har vant sig vid dessa jättelika resurser.*

Samtliga respondenter är övertygade om att FinELib på ett eller annat sätt förmår påverka villkoren i publikationsbranschen på längre sikt. Tre av de intervjuade anser att FinELib i egenskap av ett nationellt konsortium kan inverka på förhandlingsvillkoren i avtalen med leverantörerna. Förvärvschefen vid ett av universitetsbiblioteken (respondent 2, bibliotek A) och förvärvsbibliotekarien vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 3, bibliotek B) tror att FinELib är för svagt för att agera på egen hand, men tillsammans med andra nationella konsortier t.ex. i Norden kunde man uppnå en kritisk massa för att påverka förhandlingsvillkoren. En av fakultetsbibliotekarierna (respondent 6, bibliotek B2) tror att FinELibs inflytande i förlagsbranschen kommer att öka i samband med att konsortiet allt mera börjar fungera som en representant för yrkeshögskolorna och de allmänna biblioteken.

En åsikt som framförs av tre av respondenterna är att FinELib kunde påverka förlagsbranschen genom att i högre grad understöda Open Access-verksamhet. Förvärvschefen (respondent 7) vid universitetsbibliotek C och referensbibliotekarien (respondent 1) vid universitetsbibliotek A förespråkar tanken att FinELib i större utsträckning borde gå in för alternativa lösningar såsom Open Access-publicering. Bibliotekschefen vid det ena specialbiblioteket (respondent 9, bibliotek E) är övertygad om att ifall universiteten tillsammans med FinELib lyckas göra forskningen mera publik genom att publicera forskningsartiklar på nätet, kommer villkoren i förlagsbranschen att förändras. FinELib är redan i dagsläget en internationell aktör, eftersom konsortiet deltar i SPARC, sköter kontakten med andra nationella konsortier och ordnar olika konferenser. FinELib är kanske inte den ledande aktören för bibliotekssektorn, men i många fall den samlade.

Sex av respondenterna är övertygade om att en av de avgörande faktorerna är i vilka sorts tidskrifter forskarna själva väljer att publicera sina artiklar. Byråchefen (respondent 4)

vid universitetsbibliotek B anser att FinELib behöver stöd både uppifrån och nerifrån för att kunna påverka publikationsbranschen. Trycket mot förlagen måste ske på alla nivåer.

*Kedjan ser ut så här: den individuella forskaren måste kommunicera med förlagen om bl.a. priser. De enskilda biblioteken måste uttrycka sina åsikter genom FinELibs förmedling. Sedan måste den skandinaviska, europeiska och t.o.m. globala biblioteksvärlden klargöra för förlagen att de måste tillåta förändringar och att de inte kommer att lyckas i det långa loppet med att höja priserna på tidskrifterna med 10 procent varje år.*

Vid universitetet som specialbibliotek (D) tillhör förhåller sig vissa forskare något skeptiska till att ge ut sina artiklar i OA-tidskrifter, eftersom publicering i vissa kommersiella tidskrifter ger de bästa akademiska meriterna. Bibliotekschefen (respondent 8) tror att om forskarna bara skulle bli mera intresserade av att publicera sig i OA-tidskrifter, kunde det ske en förändring i förlagsbranschen. Liknande åsikter framförs av förvärvschefen (respondent 2) vid ett av universitetsbiblioteken (A), som hävdar att forskare ofta är mycket beroende av vissa plattformstidskrifter. Eftersom t.ex. Elsevier systematiskt köper upp andra tidskrifter av hög kvalitet, följer det vid varje uppköp med en ansenlig forskarkår. Även bibliotekarien vid det ena fakultetsbiblioteket (respondent 6, bibliotek B2) tror att det skulle ta lång tid innan de kommersiella tidskrifternas betydelse skulle försvinna. De gamla mönstren är svåra att bryta, eftersom de tidskrifter som har hög impact factor tillhör kommersiella förlag. Den andra fakultetsbibliotekarien (respondent 5, bibliotek B1) anser att FinELib borde informera universitet och andra institutioner om att det finns alternativa publiceringskanaler, såsom OA-tidskrifter.

### **6.8.2 Kvaliteten på elektroniska materialpaket**

Respondenterna tillfrågades huruvida de anser att det finns någon koppling mellan grad av kommersialisering hos förlagen och kvaliteten på de elektroniska resurserna, om FinELib förhandlar om material som de anser vara av hög kvalitet och om de anser att kvaliteten är jämn i de licensierade materialpaketen.

Fyra av respondenterna ser ingen samstämmighet mellan grad av kommersialisering hos utgivarna och kvaliteten på de elektroniska materialpaketen. Varken byråchefen (respondent 4) vid universitetsbibliotek B eller den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 5, bibliotek B1) ser någon korrelation mellan de båda egenskaperna.

Referensbibliotekarien vid ett annat universitetsbibliotek (respondent 1, bibliotek A) tycker inte heller att det finns någon kvalitetskillnad mellan tidskrifter utgivna av kommersiella och icke-vinstbringande förlag så länge det är fråga om vetenskapliga tidskrifter. Att de kommersiella förlagen håller en viss standard är egentligen en förutsättning för att de alls skall kunna verka i tidskriftsbranschen. Även förvärvschefen (respondent 2) vid samma bibliotek anser att man inte kan fastställa att kommersiell information är dålig information. Vid kvalitetsbedömningen tittar respondenten mera på själva tidskrifterna, vad det finns för människor i redaktionerna, vilka typer av artiklar som publiceras och hur ofta de blir citerade. Den enda som anser att kommersialisering och kvaliteten på tidskrifterna kan kopplas samman är bibliotekschefen (respondent 8) vid ett av specialbiblioteken (D), som kan skönja en koppling mellan kommersiella utgivare och hög kvalitet:

*Nog är det väl fortfarande så, åtminstone inom vårt ämne, att de tidskrifter som är av högsta kvalitet är publicerade av kommersiella utgivare. Forskarna vill publicera sina artiklar i de kommersiella tidskrifterna, eftersom de har högst anseende.*

De resterande fyra respondenterna valde att inte besvara frågan om samstämmighet mellan kommersialisering och kvalitet.

Frågan om huruvida FinELib förhandlar om material som är av kvalitet fick genomgående positiva svar. Alla nio respondenter svarar att FinELib förhandlar om material som enligt deras åsikt är av hög kvalitet. Referensbibliotekarien (respondent 1, bibliotek A) motiverar sin åsikt med att konstatera att det bara finns ett visst utbud av material på marknaden, som FinELib mestadels täcker. Byråchefen (respondent 4) vid universitetsbibliotek B är övertygad om att resurserna är av hög kvalitet eftersom de har genomgått olika kvalitetsgranskningsskeden, såsom de individuella universiteten, expertgrupperna och FinELibs beslutsprocess. En liknande åsikt uttrycks av bibliotekschefen (respondent 9) vid det ena specialbiblioteket (E), som påpekar att FinELib har sina egna kvalitetskriterier som tillämpas i licensieringsavtalen. Den ena fakultetsbibliotekarien (respondent 6, bibliotek B2) är övertygad om att FinELib är väl medvetna om vilka materialpaket som är publicerade av internationella och vetenskapligt högkvalitativa förlag.

Däremot fick frågan om materialpaketens kvalitativa jämnhet mera negativa svar. Endast bibliotekschefen (respondent 8) vid det ena specialbiblioteket (D) anser att kvalitetsnivån är genomgående hög i materialpaketen. Fastän det är fråga om stora materialpaket kan man vara säker på att de är av vetenskapligt hög kvalitet. De övriga respondenterna anser att det både finns materialpaket med jämn kvalitet och materialpaket av blandad kvalitet i FinELibs utbud. De båda förvärvscheferna (respondent 7 och 2) samt referensbibliotekarien (respondent 1) anser att Elsevier håller en jämn kvalitetsnivå, medan EbscoHost innehåller tidskrifter av både högre och lägre kvalitet. Den ena förvärvscheferna (respondent 2) motiverar detta med påståendet att Elseviers tidskrifter har övertygande redaktioner, medan materialet i Ebsco är mycket blandat, t.ex. urklipp ur medier. Referensbibliotekarien påpekar att det antagligen aldrig har fastställts att Ebsco skall tillhandahålla absolut vetenskapligt material. Detta eftersom Ebsco används även i allmänna bibliotek. Både byråchefen (respondent 4) vid ett av universitetsbiblioteken (B) och bibliotekschefen (respondent 9) vid det ena specialbiblioteket (E) tycker att förlagspaketen är mera pålitliga och jämna i sin kvalitet. Detta till skillnad från intermediärernas paket, som består av material från många olika källor.

## **7 Diskussion**

### **7.1 Tolkning av resultaten**

Det är inte möjligt att dra några långtgående slutsatser utgående från denna empiriska undersökning, eftersom den inkluderar ett begränsat antal undersökningsspersoner och bibliotek. Istället för att ge en heltäckande bild av hur bibliotekarier i vetenskapliga bibliotek ser på beståndsadministrationsfrågor och samarbetet med FinELib, kan de nio temaintervjuerna snarare ses som punktnedslag i de vetenskapliga bibliotekens verklighet.

#### **7.1.1 Respondenternas syn på beståndsadministrationsfrågor**

Bland de bibliotek som deltog i denna undersökning är det bara ett av biblioteken som har gjort en skriftlig beståndsutvecklingspolicy som uttryckligen behandlar administrationen av elektroniska och tryckta resurser. Respondenterna vid de andra biblioteken uppger att de följer icke-officiella förvärvsprinciper eller att de håller på att utveckla en policy. Det faktum att bara ett bibliotek i undersökningen har en skriftlig policy för elektroniska resurser är något förvånande med tanke på att det i samband med de elektroniska resurserna har tillkommit många nya aspekter man måste ta ställning till, t.ex. licensieringspris, arkivering, användbarhet och teknisk utrustning. De av biblioteken som har planer på en att skapa en beståndsutvecklingspolicy uppger att policyn kommer att innefatta principer för både elektroniskt och tryckt material. En integrerad beståndsutvecklingspolicy är även det tillvägagångssätt som Evans rekommenderar (1995, s. 264). Med tanke på att flera bibliotek i undersökningen föredrar en integrerad policy tyder det på att de elektroniska resurserna ännu inte överskuggar övriga resursformat i de vetenskapliga biblioteken. I enlighet med Prices (1998) utsagor tycks resursformaten existera sida vid sida i ett hybridbibliotek.

Resultaten från undersökningen tyder på att användarna har en mera framträdande roll i urvalet av elektroniskt material än i urvalet av tryckt material. Urvalet av elektroniska resurser beskrivs av en respondent som en ”demokratisk beslutsprocess”, där bibliotekarierna beaktar allmänhetens åsikter efter att användarna har fått bekanta sig

med en elektronisk resurs under en testperiod. När det blir dags för licensieringsavtalen att förnyas beaktas även användningsstatistiken över de elektroniska resurserna. Denna praxis överensstämmer med Peters (2001, s. 303) åsikt om att användningsstatistik i allt högre grad bör fungera som underlag för bibliotekariernas urvalsbeslut gällande elektroniska resurser. En av respondenterna förespråkar att användarna skall ha möjlighet att bläddra i ett brett utbud av elektroniska resurser istället för att en bibliotekarie väljer ut en riktad samling å användarnas vägnar. Detta står i stark kontrast till Rabows (2001, ss. 44, 49-50) åsikt om att selektivitet är att föredra i urvalet av elektroniska resurser, eftersom biblioteken borde stå för ett urval av resurser som är av garanterat hög kvalitet. Samma respondent påstår att ett sådant tankesätt tillhör det gamla bibliotekarieskapet. Likaså anser Thornton (2000, s. 855) i forskningslitteraturen att det nuförtiden är väldigt svårt att försvara ståndpunkten att ett bibliotek bör välja ut ett begränsat utbud av resurser för sina användare.

Största delen av respondenterna i den empiriska undersökningen tycker inte att det ligger någon fara i att bibliotekens digitala samlingar tenderar bli likartade med tanke på att många bibliotek licensierar samma materialpaket via FinELib. Vissa ser det tvärtom som en stor fördel att deras bibliotek har en liknande elektronisk samling som andra bibliotek. Denna åsikt står stick i stäv med Friends (2003, 2003, s. 154) teori om att ämnesrikedomen i bibliotekens elektroniska samlingar minskar i samband med att biblioteken förvärvar materialpaket från samma utgivare. En av deltagarna i undersökningen anser det vara fördelaktigt att licensiera samma materialpaket som andra bibliotek med tanke på att universiteten befinner sig i en tävlingssituation. Ifall biblioteket inte licensierar ett visst materialpaket kan det väcka kritik hos kunderna. En försiktig slutsats som kan dras av detta är att om ett bibliotek licensierar på de mest centrala elektroniska resurserna, kan universitetet visa utåt att det är progressivt och kundanpassat. I undersökningen påpekar en annan respondent att vissa i universiteten verkar vara väldigt stolta och fascinerade över det höga antalet elektroniska resurser som licensieras. Man kan spekulera över huruvida elektroniska resurser på sätt och vis fungerar som ett mått på hur utvecklingsinriktat ett universitet är i den vetenskapliga sektorn. Om ett universitet uppger att deras bibliotek prenumererar på tiotusentals elektroniska tidskrifter, framstår universitetet kanske som en institution som satsar mycket på forskning och utveckling.

I likhet med Tenopir och King (2000) oroas vissa deltagare i undersökningen av att de kommersiella förlagen försvårar förhållandena i den vetenskapliga publikationsbranschen genom att de höjer prenumerationspriserna och köper upp mindre förlag. I litteraturen hävdar flera forskare (t.ex. Bergstrom, 2001) att kvaliteten är högre på material som publicerats av icke-vinstbringande förlag. Denna undersökning kan inte påvisa någon sådan koppling, men för att undersöka en sådan samförekomst borde egentligen en helt annan undersökningsmetod användas, t.ex. en analys av citeringsindex. De flesta respondenter understöder tanken på att FinELib i högre grad borde främja alternativa publiceringskanaler, såsom Open Access-tidskrifter. Eftersom FinELib redan nu arbetar för olika Open Access-initiativ kan man dra den slutsatsen att FinELib utnyttjar sin ställning som nationellt konsortium för att förbättra förhållandena på informationsmarknaden. Det faktum att FinELib, som till stor del finansieras med statliga medel, i hög utsträckning knyter licensieringsavtal med kommersiella utgivare kan dock ifrågasättas. Rabows (2001, s. 8) metafor om 'Fausts pakt med djävulen' dras till sin spets med tanke på att undervisningsministeriet genom sin centrala finansiering bidrar till att universiteten betalar stora summor för att köpa tillbaka de artiklar som forskarna har skänkt bort till tidskrifterna. Precis som respondenterna i undersökningen påpekar, har FinELib dock sist och slutligen ganska begränsade påverkningsmöjligheter gentemot de stora kommersiella förlagen.

### **7.1.2 Respondenternas belåtenhet med FinELib**

Resultaten från den empiriska undersökningen visar att antalet elektroniska resurser i de undersökta biblioteken har ökat avsevärt tack vare konsortierabatterna, den centrala finansieringen och FinELibs licensieringsexpertis. Detta tyder på att FinELib har lyckats med sin huvudsakliga uppgift, dvs. att å medlemsbibliotekens vägnar förhandla om ett brett utbud av elektroniska resurser till ett rabatterat pris. Resultaten indikerar dessutom att FinELib är framgångsrikt i sin kontakt med medlemsbiblioteken. Ett flertal av undersökningens respondenter upplever att deras åsikter blir beaktade både i expertgrupperna och i kontakten med FinELibs personal. Detta resultat överensstämmer sålunda inte med Thorntons (2000) och Hiremaths (2001) teorier om att konsortiearbete riskerar leda till att bibliotekarierna känner att de inte har någon kontroll över de kollektiva urvalsbesluten. Flera respondenter i undersökningen anser att FinELibs personal är välorganiserad och inriktad på problemlösning, vilket är ytterligare ett tecken

på att konsortiemedlemmarna är nöjda med FinELibs personal. En av respondenterna anser dock att FinELib kunde göra vissa förbättringar på informationsfronten genom att ge mera mellaninformation om hur förhandlingarna fortskrider. Den konsortieenkät som FinELib utförde år 2005 visar på samma sak. Hela 63,3 % av respondenterna i universitetsbiblioteken anser att FinELib inte ger tillräckligt med mellaninformation om förhandlingarnas tillstånd (FinELib/ Asiakaskyselyn vastaukset 2005).

Trots de begränsade möjligheterna att generalisera och dra slutsatser utgående från undersökningens resultat, kan man ändå skönja ett visst mönster i uttalandena om FinELibs tjänster. Resultaten indikerar att FinELib har sina styrkor i det allmänna, men sina svagheter i det särskilda. I tabellerna i kapitel 6.6, där respondenternas åsikter om FinELibs styrkor och svagheter sammanfattas, kan man se att respondenterna berömmar FinELib för mera allmänna funktioner, t.ex. licensavtalsföring, rapportering och personalens struktur. Tabellerna antyder däremot att FinELib har svårigheter att tillgodose minoriteternas intressen. Användarkåren för de elektroniska resurserna är begränsad för universitet som vill idka mer utåtriktande verksamhet, möjligheten att licensiera sektoriserade materialpaket är liten för specialbibliotek och fakultetsbibliotek samt användarenkäterna är något ytliga och på för allmän nivå. I den utvärdering som Rådet för utvärdering av högskolorna (RUH) publicerade år 2003 (Varis & Saari) kom man fram till ett liknande resultat i fråga om licensiering av multidisciplinära materialpaket. Evalueringsgruppen framhåller att en viktig fråga för FinELib i framtiden är att hitta en balans mellan att licensiera stora materialpaket och tillgodose minoriteternas intressen. Evalueringsgruppen rekommenderar att FinELib fortsätter att förhandla om stora materialpaket samtidigt som man bör koncentrera sig på minoriteternas intressen, även om detta kräver både tid och pengar (Varis & Saari, 2003, s. 34).

I RUH:s utvärdering av FinELib ansåg evalueringsgruppen att FinELib inte har lyckats med målsättningen att bli ett kompetenscentrum för allmänna bibliotek (Varis & Saari, 2003, s. 38). Sedan dess har FinELib strävat efter att höja de allmänna bibliotekens deltagande i FinELib genom att erbjuda mera material anpassat för behoven i allmänna bibliotek och underlätta anmälningsproceduren för materialkonsortierna (Tuuliniemi, 2004). Resultatet från denna empiriska undersökning indikerar att FinELibs åtgärder för att i större utsträckning inkludera allmänna bibliotek i verksamheten utgör en källa till

stor oro i den vetenskapliga bibliotekssektorn. Vissa av respondenterna befarar att innehållet i materialpaketen kommer att bli av mera allmän natur, eftersom informationsbehovet i allmänna och vetenskapliga bibliotek skiljer sig starkt från varandra. Dessutom oroas somliga av att stödet till de vetenskapliga biblioteken kommer att minska i samband med att FinELibs verksamhetsfär utvidgas.

Att det finns tankar om att universitetsbiblioteken borde bilda egna konsortier utan FinELibs inblandning är en oroande utveckling bör tas på allvar. I enlighet med Giordanos (2002) kategorisering av konsortier kan FinELib i dagens läge beskrivas som ett starkt nationellt och centraliserat bibliotekskonsortium. I sitt försök att sprida det elektroniska forskningsmaterialet ut till allmänheten riskerar FinELib dock att de vetenskapliga biblioteken, som utgör majoriteten av FinELibs kunder, börjar utforska andra tillvägagångssätt för att anskaffa elektroniska resurser. Detta skulle försvaga konsortiet avsevärt, eftersom det har konstaterats att ett framgångsrikt konsortium bl.a. kännetecknas av engagerade medlemmar (Hormia-Poutanen, m.fl., 2003, ss. 8-9).

### **7.1.3 Skillnader mellan de undersökta biblioteken**

Det är inte möjligt att bilda sig någon entydig uppfattning om hur administrationen av elektroniska resurser ser ut i universitetsbibliotek, fakultetsbibliotek och specialbibliotek utgående från denna undersökning. I en jämförelse mellan de tre kategorierna av bibliotek kan man dock urskilja några karaktärsdrag som är förknippade med universitetens storlek och huruvida universiteten är ämnesspecialiserade eller multidisciplinära.

En granskning av de två bibliotekschefernas svar i undersökningen visar att specialbiblioteken har utnyttjat de möjligheter som ges i ett nationellt bibliotekskonsortium. Licensieringen av materialpaket genom FinELib har emellertid haft både positiva och negativa följder för de undersökta specialbiblioteken. Materialpaketen innebär en stor fördel med tanke på att de elektroniska samlingarna har ökat i sådana proportioner som antagligen inte skulle ha varit möjligt på annat sätt. Nackdelen är att många tidskrifter inom irrelevanta ämnen integreras i samlingarna. Detta resultat är inte förvånande med tanke på att specialbiblioteken skall tillhandahålla material från huvudsakligen ett ämnesområde, medan de flesta elektroniska paket

innehåller en bred skala av ämnen. Resultatet visar därtill att de två specialbiblioteken har stor nytta av FinELib med tanke på den stora kunskap inom licensavtalshanering som FinELibs personal står till tjänst med. Eftersom personalresurserna i de två biblioteken är något begränsade, kan man antagligen inte upprätthålla en dylik expertis i den egna organisationen. I detta avseende synes specialbiblioteken förlita sig i stor utsträckning på FinELib.

Ett annat utmärkande drag för de båda specialbiblioteken i undersökningen är att man i stor utsträckning utgår från informationsbehovet i organisationen. Användarnas informationsbehov utgör grunden för alla urvalsbeslut. P.g.a. universitetens ringa storlek har man möjlighet att granska materialpaketen på tidskriftsnivå och beakta användarnas åsikter genom insamling av feedback och utförande av olika undersökningar. Eftersom de båda biblioteken gör sina materialanskaffningar utgående från universitetens egna forskningsbehov, understöder bibliotekscheferna inte tanken att jämföra sina elektroniska samlingar med andra biblioteks samlingar. En annan åsikt som de två bibliotekscheferna delar är att FinELib utgörs av ett nätverk där alla medlemsbibliotek ingår. Det är sålunda inte FinELibs personal som skall arbeta för medlemsbibliotekens del, utan även biblioteken själva måste göra uppoffringar för att konsortiet skall fungera.

Hos de tre undersökta universitetsbiblioteken är samstämmigheten mellan de intervjuades åsikter inte lika uppenbar som hos specialbiblioteken. Det finns emellertid ett par kännetecknande drag hos universitetsbiblioteken som till stor del kan förklaras med universitetsbibliotekens storlek. I likhet med specialbiblioteken tycks användarnas informationsbehov vara det viktigaste kriteriet i urvalet av elektroniska resurser. En tydlig skillnad från specialbiblioteken är dock att de flesta universitetsbibliotek behandlar materialpaketen på makronivå, medan innehållsevalueringen av de enskilda tidskrifterna överlämnas åt användarna. Detta beror antagligen på att personalen inte hinner gå igenom det breda utbudet av elektroniska resurser som universitetsbiblioteken prenumererar på. Funktionen att samla in respons från användarna och utföra enkäter tycks sålunda vara ett mindre framträdande drag i de undersökta universitetsbiblioteken.

Enligt de intervjuade i universitetsbiblioteken har det tillkommit en del arbetsuppgifter i samband med medlemskapet i FinELib, samtidigt som FinELib utgör en ombärlig hjälp i arbetet med de elektroniska resurserna. I vissa av biblioteken har

organisationsförändringar varit nödvändiga för att kunna hantera det merarbete som de elektroniska resurserna medför. I de undersökta universitetsbiblioteken finns respondenter som anser att FinELibs tidtabell är för bråd för att personalen skall kunna ta ställning till alla materialförslag och testa alla resurser på förhand. En granskning av tabell 5.2 i metodkapitlet visar att universitetsbiblioteken licensierar betydligt flera materialpaket än specialbiblioteken, vilket förklarar varför enbart universitetsbiblioteken anmärker på detta. En intressant iakttagelse är att enbart de båda förvärvscheferna och byråchefen anser att FinELibs tidtabell är för hektisk. En möjlig förklaring till detta är att det i huvudsak är personer i chefsposition som fattar alla större förvärvsbeslut, vilket leder till att alla beslut rörande FinELib hamnar inom deras ansvarsområde. Två av de intervjuade anser att det finns brister i det tekniska stödet från FinELib. Eftersom universitetsbiblioteken licensierar ett stort antal elektroniska resurser, är behovet av tekniskt stöd från FinELib antagligen större än i de andra biblioteken.

Hos de två undersökta fakultetsbiblioteken kan man inte skönja några tydliga karaktärsdrag, eftersom en stor del av administrationen av de elektroniska resurserna sker vid huvudbibliotekets förvärvsavdelning. Medan fakultetsbiblioteken förvärvar en stor del tryckt material utan huvudbibliotekets inblandning, har de ingen egen anskaffning av elektroniska resurser. Det enda som kan sägas med säkerhet är att de multidisciplinära materialpaketen är olämpliga för de ämnesspecialiserade fakultetsbiblioteken.

## **7.2 Avslutande kommentarer**

Denna undersökning ger en tämligen allmän bild av universitetens samarbete med FinELib i beståndsadministrationsfrågor. I en kommande undersökning FinELib vore det meningsfullt att avgränsa forskningsfrågorna ytterligare och fokusera på en särskild aspekt i samarbetet. En intressant utgångspunkt vore att undersöka användningen av de elektroniska resurserna och den informationskompetens användarna behöver i den dagliga sökningen i elektroniska materialpaket och databaser. Denna undersökning gav nämligen vissa antydningar om att det är användarna som i allt större utsträckning står för innehållsevalueringen av de elektroniska resurserna, medan bibliotekarierna har helhetsansvaret.

Avslutningsvis kan man konstatera att den valda forskningsmetoden var lämplig för att besvara forskningsfrågorna i denna undersökning. Styrkorna i den kvalitativa forskningsmetoden utnyttjades till fullo med tanke på att resultatet gav en stor mängd information om ett fåtal undersökta bibliotek och att möjligheten till ett flexibelt tillvägagångssätt utnyttjades under intervjuernas gång.

## Litteratur

- Akeroyd, J. (2001). The future of academic libraries. *Aslib Proceedings*, 53 (3), 79-84.
- The ALA Glossary of Library and Information Science*. (1983). H. Young (Ed.). Chicago: American Library Association.
- Atkinson, R. (2003). Six key issues about the crisis in scholarly communication. Cornell University Library – issues in scholarly communication. [Online]. Tillgänglig: <http://www.library.cornell.edu/scholarlycomm/issues.html> (16.03.2005).
- Ball, D. (2004). What's the "big deal", and why is it a bad deal for universities? *Interlending & Document Supply*, 32 (2), 117-125.
- Bergstrom, T.C. (2001). Free labor for costly journals? *Journal of Economic Perspectives*, 15 (3), 183-198.
- Björk, B.-C. (2003). Open Access - vapaa pääsy tieteellisiin julkaisuihin. *Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti*, 2, 3.
- Brophy, P. & Fisher, S. (1998). The hybrid library. *The New Review of Information and Library Research*, 4, 3-15.
- Budd, J.M. (2000). Access to journal literature in the electronic era. Ingår i G.E. Gorman (Ed.), *Collection Management*. (International Yearbook of Library and Information Management, 2000/2001). (ss. 153-173). London: Library Association Publishing.
- Budd, J.M. & Harloe, B.M. (1997). Collection development and scholarly communication in the 21<sup>st</sup> century: from collection management to content management. Ingår i G.E. Gorman & R.H. Miller (Eds.), *Collection Management for the 21<sup>st</sup> Century: a handbook for librarians*. (The Greenwood library management collection). (ss. 3-25). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Calvert, P.J. (1997). Collection development and performance measurement. Ingår i G.E. Gorman & R.H. Miller (Eds.), *Collection Management for the 21<sup>st</sup> Century: a handbook for librarians*. (The Greenwood library management collection). (ss. 121-133). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Chambers, M.B. & So, SooYoung. (2004). Full-text aggregator database vendors and journal publishers: a study of a complex relationship. *Serials Review*, 30 (3), 183-193.
- Clayton, P. & Gorman, G.E. (2001). *Managing information resources in libraries: collection management in theory and practice*. London: Library Association.
- Cornell University Library. (2003). Cornell Faculty Senate Resolution. [Online]. Tillgänglig: <http://www.library.cornell.edu/scholarlycomm/resolution.html> (14.03.2005).

- Davis, P.M. (2003). Tragedy of the commons revisited: librarians, publishers, faculty and the demise of a public resource. [Online]. Tillgänglig: <http://people.cornell.edu/pages/pmd8/tragedy.pdf> (17.11. 2004).
- Dorner, D.G. (2000). The blurring of boundaries: digital information and its impact on collection management. Ingår i G.E. Gorman (Ed.), *Collection Management*. (International Yearbook of Library and Information Management, 2000/2001). (ss. 15-44). London: Library Association Publishing.
- Dorner, D.G. (2004). The impact of digital information resources on the roles of collection managers in research libraries. *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, 28 (3), 249-274.
- Edlin, A.S. & Rubinfeld, D.L. (2004). Exclusion or efficient pricing? The “big deal” bundling of academic journals. *Antitrust L.J.*, 72 (1), 128-159. [Online]. Tillgänglig: [http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=aaron\\_edlin](http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1041&context=aaron_edlin) (17.03. 2005).
- Evans, G.E. (1995). *Developing library and information center collections* (3rd ed.). (Library Science Text Series). Englewood, Colorado: Libraries Unlimited.
- Fielding, N. (1995). Qualitative interviewing. Ingår i N. Gilbert (Ed.), *Researching Social Life*. (ss. 135-153). London: Sage.
- FinELib. (2004). Aineistot. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/aineistot/index.html> (13.04. 2005).
- FinELib. (2004). Asiantuntijaryhmät. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/tyoryh.html> (03.09. 2004).
- FinELib. (2004). FinELibin tiimit. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/tiimit.html> (17.08. 2004).
- FinELib. (2004). Katsaus vuoden 2004 toimintaan. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/raportit/raportti04/index.html> (18.04. 2005).
- FinELib.(2004). Lisenssineuvottelujen runko. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/neuvottelu.html> (17.08. 2004).
- FinELib. (2004). Strategi för det nationella elektroniska biblioteket, FinELib 2004-2006. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/svenska/verksamhet.html> (14.04. 2005).
- FinELib. (2004). Toimintaperiaatteet. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/kperiaate.html> (13.04. 2005).
- FinELib. (2004). Toimintasuunnitelma. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/raportit/index.html> (18.04. 2005).

- FinELib. (2005). FinELib-aineistojen määrät v. 2004. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/aineistot/resources2004.html> (18.04. 2005).
- FinELib. (2005). Konsortio-kyselyn vastaukset 2005. [Online]. Tillgänglig: [http://www.lib.helsinki.fi/finelib/kyselyt/asiakaskysely2005/finelib\\_konsortio-kyselyn\\_vastauk.yo.html](http://www.lib.helsinki.fi/finelib/kyselyt/asiakaskysely2005/finelib_konsortio-kyselyn_vastauk.yo.html) (14.12.2005).
- FinELib. (2005). Käyttäjäkyselyn vastaukset 2004 – yliopistot. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/kyselyt/kayttaja2004/vastauksetyo04.html> (05.05. 2005).
- FinELib. (2005) Toimintasuunnitelma. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/finelib/raportit/index.html> (13.04. 2005).
- Finnie Duranceau, E. (2004). Cornell and the future of the big deal: an interview with Ross Atkinson. *Serials Review*, 30 (2), 127-130.
- von Flittner, S. (1989). *Analys av nationella bestånd inom naturvetenskaper – en bas för resursfördelning och beståndsutveckling*. (Meddelanden från Ekonomisk-statistikvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, A: 284). Åbo: Åbo Akademi.
- Foer, A.A. (2004). Can antitrust save academic publishing? The American Antitrust Institute. (American Library Association Annual Meeting i Orlando, Florida). [Online]. Tillgänglig: <http://www.informationaccess.org/Bert.pdf> (16.03. 2005).
- Frazier, K. (2001). The librarian's dilemma: contemplating the costs of the "big deal". *D-Lib Magazine*, 7 (3). [Online]. Tillgänglig: <http://www.dlib.org/dlib/march01/frazier/03frazier.html> (30.09. 2004).
- Friend, F.J. (2002). Library consortia in the electronic age. *Alexandria*, 14 (1), 17-24.
- Friend, F.J. (2003). Big deal – good deal? Or is it there a better deal? *Learned Publishing*, 16 (2), 153-155.
- Giordano, T. (2002). Library consortium models in Europe: a comparative analysis. *Alexandria*, 14 (1), 41-52.
- Gorman, G.E. & Miller, R.H. (2000). Changing collections, changing evaluation. Ingår i G.E. Gorman (Ed.), *Collection Management*. (International Yearbook of Library and Information Management, 2000/2001). (ss. 309-338). London: Library Association Publishing.
- Harter, S.P. & Kim, H.J. (1996). Electronic journals and scholarly communication: a citation and reference study. (A paper delivered at the Midyear Meeting of the American Society for Information Science, San Diego, CA, May 20-22, 1996). [Online]. Tillgänglig: <http://php.indiana.edu/~harter/harter-asis96midtxt.html> (25.01 2005).
- Hedlund, T., Gustafsson T. & Björk, B-C. (2004). The open access scientific journal: an empirical study. *Learned Publishing*, 17 (3), 199-209.

- Helfer, D.S. (2004). Is the big deal dead? Status of the crisis in scholarly publishing. *Searcher*, 12 (3), 27-33.
- Hiremath, U. (2001). Electronic consortia: resource sharing in the digital age. *Collection Building*, 20 (2), 80-87.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H. (1993). *Teemahaastattelu* (6. p.). Helsinki: Yliopistopaino.
- Holme, I.M. & Solvang, B.K. (1997). *Forskningsmetodik. Om kvalitativa och kvantitativa metoder* (2. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Hormia-Poutanen, K. (1998). Kansallinen elektroninen kirjasto – FinELib. *Tietolinja*, 1. [Online]. Tillgänglig: : <http://www.lib.helsinki.fi/tietolinja/0198/finelib.html> (15.12. 2004).
- Hormia-Poutanen, K. (1999). Kansallinen elektroninen kirjasto uudella vuosituhannella. *Tietolinja*, 4. [Online]. Tillgänglig: <http://www.lib.helsinki.fi/tietolinja/0499/hormia.html> (15.12. 2004).
- Hormia-Poutanen, K. (2002). National electronic library programme and the digital research and study environment. Powerpointpresentation. [Online]. Tillgänglig: <http://www.uksg.org/presentations2/cs1a.ppt> (12.04. 2005).
- Hormia-Poutanen, K. (2003a). Open Access. Tieteellinen julkaisutoiminta muuttuu. *Helsingin yliopiston tiedotuslehti*, 2, 1.
- Hormia-Poutanen, K. (2003b). Kansallisen elektronisen kirjaston, FinELibin arviointi. Arvioinnin tulokset ja vaikuttavuus. *Signum*, 36 (5), 108-111.
- Hormia-Poutanen, K. & Laurila, E. (2002). Kustannustenjako konsortion sisällä ja yliopistojen keskitetyn rahoituksen rahoitusmallin tarkistus. [Online]. Tillgänglig: [http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/kustannustenjaon\\_periaatteet.html](http://www.lib.helsinki.fi/finelib/toiminta/kustannustenjaon_periaatteet.html) (17.08. 2004).
- Hormia-Poutanen, K., Manninen, T. & Tuuliniemi, A. (2003). Konsortiot – kirjastojen tapa toimia yhdessä. *Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti*, 6, 7-12.
- Höög, L. (2001). *Medicinska elektroniska tidskrifter. Hur har forskningsbibliotekariens arbetssätt påverkats?* Magistersuppsats. [Online]. Tillgänglig: <http://www.hb.se/bhs/slutversioner/2001/01-69.pdf> (17.11 2004).
- ICOLC. (2001). Statement of current perspective and preferred practices for the selection and purchase of electronic information. [Online]. Tillgänglig: <http://www.library.yale.edu/consortia/2001currentpractices.htm> (06.04. 2005).
- Information Access Alliance. (2003). Press release. [Online]. Tillgänglig: <http://www.informationaccess.org/MergerRelease-530.pdf> (16.03. 2005).

- Johnson, P. (1997). Collection development policies and electronic information resources. Ingår i G.E. Gorman & R.H. Miller (Eds.), *Collection Management for the 21<sup>st</sup> Century: a handbook for librarians*. (The Greenwood library management collection). (ss. 83-104). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Kling, R. & Callahan, E. (2003). Electronic journals, the Internet, and scholarly communication. *Annual Review of Information Science and Technology*, 37, 127-177.
- Kohl, D. (2003). Consortial licensing vs. tradition: breaking up is hard to do. *Learned Publishing*, 16 (1), 47-53.
- Kopp, J.J. (1998). Library consortia and information technology: the past, the present, the promise. *Information Technology and Libraries*, 17 (1), 7-12.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kyrillidou, M. & Young, M. (Ed.). (2004). ARL Statistics 2002-03. A Compilation of Statistics from the One Hundred and Twenty-three Members of the Association of Research Libraries. [Online]. Tillgänglig: <http://www.arl.org/stats/pubpdf/arlstat03.pdf> (31.01 2005).
- Kytömäki, P. (2003). Yliopistokirjastojen kokemuksia konsortio politiikasta. *Helsingin yliopiston kirjaston tiedotuslehti*, 6, 3-6.
- McCabe, M.J. (2004). Law serials pricing and mergers: a portfolio approach. *Contributions to Economic Analysis & Policy*. [Online]. Tillgänglig: <http://www.informationaccess.org/mccabe.pdf> (16.03. 2005).
- McFadden Allen, B. & Hirshon, A. (1998). Hanging together to avoid hanging separately: opportunities for academic libraries and consortia. *Information Technology and Libraries*, 17 (1), 36-44.
- Miksa, F.L. (1991). Library and information science: two paradigms. Ingår i P. Vakkari & B. Cronin (Eds.), *Conceptions of Library and Information Science. Historical, empirical and theoretical perspectives*. (ss. 229-252). London: Taylor Graham.
- Miller, R.H. (2000). Electronic resources and academic libraries, 1980-2000: a historical perspective. *Library Trends*, 48 (4), 645-670.
- Monroe, W.S. (1997). The role of selection in collection development: past, present, and future. Ingår i G.E. Gorman & R.H. Miller (Eds.), *Collection Management for the 21<sup>st</sup> Century: a handbook for librarians*. (The Greenwood library management collection). (ss. 105-118). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Munroe, M.H. (2004). The academic publishing industry: a story of merger and acquisition. [Online]. Tillgänglig: <http://www.niulib.niu.edu/publishers> (16.03. 2005).

- Nicholas, D., Huntington, P. & Watkinson, A. (2003). Digital journals, big deals and online searching behaviour: a pilot study. *Aslib Proceedings: New Information Perspectives*, 55 (1/2), 84-109.
- Nisonger, T.E. (1997). The Internet and collection management in academic libraries: opportunities and challenges. Ingår i G.E. Gorman & R.H. Miller (Eds.), *Collection Management for the 21<sup>st</sup> Century: a handbook for librarians*. (The Greenwood library management collection). (ss. 29-57). Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Nyberg, R. (2000). *Skriv vetenskapliga uppsatser och avhandlingar med stöd av IT och Internet* (4. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- OACS – Open Access Communication for Science. (2004). [Online]. Tillgänglig: <http://www.oacs.shh.fi> (27.04.2005).
- Peters, T.A. (2001). Consortia speaking: what's the big deal? *The Journal of Academic Librarianship*, 27 (4), 302-304.
- Pinfield, S. (2001). The changing role of subject librarians in academic libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 33 (1), 32-38.
- Price, D.J. (1998). The hybrid library and collection development. *The New Review of Information and Library Research*, 4, 129-139.
- Rabow, I. (2001). *Den vetenskapliga kommunikationsmarknaden – elektronisk publicering*. Slutrapport BIBSAM/KIB-projekt. [Online]. Tillgänglig: [http://kib.ki.se/info/proj/elec\\_pub/report\\_elec\\_publishing\\_se.html](http://kib.ki.se/info/proj/elec_pub/report_elec_publishing_se.html) (07.12.2004).
- Reijonen, I. (2003). Kokoelmien ja palvelujen tietokartta. Yliopistokirjastojen suunnitteilla oleva uusi hanke. *Verkkari*, (2). Tillgänglig: <http://www.helsinki.fi/kirjastot/verkkari/2003/02/tietokartta.html> (10.03.2005).
- Rice-Lively, M.L. & Racine, J.D. (1997). The role of academic librarians in the era of information technology. *The Journal of Academic Librarianship*, 23 (1), 31-41.
- Roberts, S.A. (2000). Economics and collection management. Ingår i G.E. Gorman (Ed.), *Collection Management*. (International Yearbook of Library and Information Management, 2000/2001). (ss. 59-98). London: Library Association Publishing.
- Sanchez Vignau, B.S. & Meneses, G. (2005). Collection development policies in university libraries: a space for reflection. *Collection Building*, 24 (1), 35-43.
- Shreeves, E. (1997). Is there a future for cooperative collection development in the digital age? *Library Trends*, 45 (3), 373-391.
- Singh, S.P. (2004). Collection management in the electronic environment. *The Bottom Line: Managing Library Finances*, 17 (2), 55-60.

- Södergård, P. (1992). *Bytesverksamhetens betydelse för de vetenskapliga biblioteken i Finland: en förstudie*. (Meddelanden från Ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, A: 362). Åbo: Åbo Akademi.
- Tasker, Y. (2000). Att planera och genomföra intervjuer. Ingår i Judith Bell (red.), *Introduktion till forskningsmetodik* (3. uppl.). Lund: Studentlitteratur.
- Tenopir, C. & King, D.W. (2000). *Towards electronic journals. Realities for scientists, librarians, and publishers*. Washington: SLA Publishing.
- Thornton, G.A. (2000). Impact of electronic resources on collection development, the roles of librarians, and library consortia. *Library Trends*, 48 (4), 842-856.
- Tuuliniemi, A. (2004). Allmänna bibliotek som kunder i FinELib. Föredrag vid Vasa landskapsbiblioteksmöte 10.05.2004 [powerpointpresentation]. Tillgänglig: [www.lib.helsinki.fi/finelib/svenska/FinELibvasa100504.ppt](http://www.lib.helsinki.fi/finelib/svenska/FinELibvasa100504.ppt) (13.12.2005).
- von Ungern-Sternberg, S. (1994). *Verktyg för planering av tvärvetenskaplig informationsförsörjning. En tillämpning på ämnesområdet bioteknik i Finland*. (Avh.). Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Varis, T. & Saari, S. (Eds.). (2003). *Knowledge society in progress – evaluation of the Finnish Electronic Library – FinELib*. (Publications of the Finnish higher education evaluation council, 4). Helsinki: Edita.
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

# **BILAGA 1: Frågeformulär med grundläggande uppgifter**

## **1 RESPONDENTENS BAKGRUND**

Namn:

Bibliotek:

Nuvarande befattning vid biblioteket:

Vid tjänsten sedan år:

Eventuell(a) tidigare befattning(ar) vid biblioteket:

Huvudsakliga ansvarsområden:

## **2 INFORMATION OM BIBLIOTEKET**

Ungefärlig uppskattning av bibliotekets storlek

Antalet anställda vid biblioteket:

Antalet volymer i monografisamlingen:

Antalet tidskriftsprenumerationer:

Antalet licensavtal genom FinELib:

Antalet licensavtal genom egna förhandlingar:

Bibliotekets målgrupp

Vem riktar sig biblioteket till?

Vilka ämnesområden innehåller bibliotekets samling?

## **BILAGA 2: Intervjuguide**

### **3 ALLMÄNT OM SAMARBETET MED FINELIB**

#### *Beståndsutvecklingsarbetet i biblioteket*

Hur har beståndsutvecklingsarbetet organiserats vid biblioteket?

Beskriv förhållandet mellan en eventuell förvärvsavdelning och universitetets fakulteter/institutioner!

Hur har bibliotekets interna verksamhet påverkats av medlemskapet i FinELib (t.ex. organisation, arbetsfördelning)?

Hur har bibliotekets beståndsutvecklingsarbete påverkats av medlemskapet i FinELib?  
T.ex. arbetsuppgifter, balansen mellan tryckta och elektroniska samlingar, positiva och negativa erfarenheter.

Vilka målsättningar eller förväntningar har biblioteket med samarbetet med FinELib?

Vilka fördelar anser du att biblioteket uppnår genom samarbetet med FinELib?

Finns det nackdelar?

#### *FinELibs verksamhet och tjänster*

Vad anser du om FinELibs verksamhet på ett mera allmänt plan (angående organisation, ledning, arbetssätt, målsättningar)?

Styrkor, svagheter, förbättringsförslag?

Vad anser du om de tjänster som FinELib erbjuder medlemsbiblioteken?

Dvs. vad fungerar bättre och sämre i fråga om t.ex. licensiering, årlig uppskattning av priser, information, utbildning, användarenkäter, konsortieenkäter, insamling av användarstatistik osv.?

Hur kunde FinELib förbättra sina tjänster ytterligare?

#### *Kommunikationen med FinELib*

Hur organiserar biblioteket kontakten till FinELib?

Hur väl fungerar kontakten till FinELib?

Känner du att FinELib beaktar eventuella förslag från biblioteket gällande FinELibs verksamhet (ej materialförslag)?

#### *FinELib i framtiden*

Hur stor betydelse tror du att samarbetet med FinELib kommer att ha för biblioteket om några år?

Kommer samarbetet minska, öka, förbli det samma, utvecklas till nya tjänster?

Tror du att FinELib kan påverka den kommersialiserade publikationsbranschen på längre sikt?

Med tanke på monopoliseringen av utgivningen av vetenskapliga publikationer?

### *Kostnadseffektivitet*

Tycker du det är det kostnadseffektivt för biblioteket att licensiera elektroniska resurser genom FinELib? Motivera!

Vad anser du om kostnadseffektiviteten hos den kostnadsfördelningsmodell som används inom FinELib-konsortiet?

## **4 BESTÅNDSUTVECKLINGSPROCESSEN**

### *Beståndsutvecklingspolicy*

Har biblioteket en beståndsutvecklingspolicy för elektroniska resurser?

### *Urval av elektroniska resurser som licensieras genom FinELib*

I vilka sammanhang väljer ni att ingå licensförhandlingar på egen hand?

Hur fattas beslutet om vilka av FinELibs materialkonsortier som biblioteket skall gå med i?

Vem beslutar, vilka urvalskriterier tillämpas?

Får biblioteket tillräckligt med förhandsinformation om produkterna?

Är du nöjd med det tillvägagångssätt varpå FinELib väljer ut vilka resurser som förhandlingar skall inledas om?

Med tanke på expertgrupperna, beslutsprocessen osv.  
Representeras biblioteken tillräckligt?

Försöker biblioteket på något sätt påverka vilka resurser som FinELib skall inleda förhandlingar om?

Genom t.ex. expertgrupper, diskussionslistor, diskussionstillfällen.

### *Mikro- och makrourval på ett allmänt plan*

Hur meningsfullt tycker du det är med mikrourval av elektroniska resurser?

Eller är materialpaketet det bästa alternativet i fråga om elektroniska resurser?

Hur ser din selektiva roll som bibliotekarie ut i urvalet av elektroniska resurser?

Är den annorlunda i jämförelse med urval av tryckt material?

Vad tycker du borde prioriteras: att biblioteket har en mindre kärnsamling av elektroniska tidskrifter eller att användarna själva får söka fram viktiga tidskrifter i ett brett utbud av material?

Vad tror du den ökade förekomsten av makrourval innebär för användarna?

Måste användarna evaluera mera på egen hand och klarar de av detta i så fall?

### *Förlagens prenumerationsmodeller (via FinELib)*

Vad anser du om de dominerande prenumerationsmodellerna (dvs. materialpaket från förlagen, databaser från förmedlare)?

Är det här ett system som du tycker fungerar bra? Varför i så fall?

Eller tycker du att FinELib i högre grad borde arbeta för att förlagen skulle utarbeta andra typer av prenumerationsmodeller? Motivera!

Skulle biblioteket vara beredd att betala mer till förlagen för att i högre grad kunna utföra mikrourval av material via FinELib?

## **5 DET LICENSIERADE MATERIALETS EGENSKAPER**

### **5.1 KVALITET**

#### *Kvalitetsprinciper*

Följer biblioteket några bestämda kvalitetsprinciper i urvalet av elektroniska materialpaket (både tekniskt och innehållet)?

T.ex. utgivarens rykte och målsättningar, titlarnas status och citeringsfrekvens.

Anser du att FinELib förhandlar om material som är av kvalitet?

#### *Kvalitetskontroll*

Har biblioteket någon kontroll över de enskilda tidskrifter som ingår i materialpaketen från FinELib?

Dvs. är ni bekanta med alla tidskrifter som ingår i ett paket? Eller behandlas paketet mer som en helhet?

Tycker du att kvaliteten är jämn i de materialpaket som licensieras genom FinELib?

Finns det t.ex. paket som innehåller tidskrifter av både högre och lägre kvalitet?  
Tidskrifter som används mer och mindre?

### **5.2 UTGIVARE**

#### *Kommersiella och icke-kommersiella utgivare*

Tycker du att det finns någon koppling mellan typen av leverantör (kommersiella och icke-vinstbringande förlag) och materialets kvalitet? Motivera!

Anser du att FinELib knyter licensavtal med lämpliga leverantörer?

T.ex. i fråga om målsättningar (vetenskapliga eller kommersiella), kvalitet och pris? Fås det för mycket material från någon viss typ av utgivare?

### **5.3 ÄMNE**

#### *Bibliotekets ämnesspecialisering*

Tycker du att bibliotekets unika materialbehov tillgodoses i samarbetet med FinELib?

T.ex. material inom olika specialämnena, språk, forskningsnivå.

Hur viktigt tycker du det är att bibliotekets digitala samling är unik i jämförelse med andra samlingar?

Med tanke på att bibliotekens digitala samlingar tenderar att bli likartade då många bibliotek licensierar samma materialpaket från FinELib?

Har du något annat att kommentera eller tillägga om bibliotekets samarbete med FinELib?

### **BILAGA 3: Instruktioner till respondenterna**

Det generella syftet med denna avhandling pro gradu är att undersöka:

- Bibliotekets samarbete med FinELib på ett allmänt plan
  - Åsikter om verksamhet, tjänster, kommunikation och kostnadsfrågor
- Licensierade elektroniska informationsresurser i beståndsutvecklingsprocessen
  - Mikro- kontra makrourval
  - Urval av elektroniska resurser genom FinELib
  - Kvalitetskontroll i hanteringen av elektroniska resurser
- Hur bibliotekarier i universitetsbibliotek förhåller sig till de elektroniska resurser som licensieras genom FinELib
  - Prenumerationsmodeller, kvalitet, lämpliga utgivare, ämne

Undersökningen är en del av Tutkijan ja Oppijan tietoverkko vid Helsingfors universitetsbibliotek och utförs för FinELib.

Alla svar kommer att behandlas konfidentiellt så att varken respondenter eller bibliotek kan identifieras i den slutliga rapporten. Jag kommer att bända intervjuerna för att resultatanalysen skall bli så tillförlitlig som möjligt. Efter resultatanalysen kommer kassetterna från intervjun att förstöras.